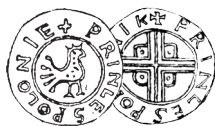

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne

WYDAWNICTWO

IHiSM

AKADEMIA PIOTRKOWSKA

**Piotrkowskie
Zeszyty
Historyczne**
tom 25, z. 3–4
2024

Piotrków Trybunalski 2024

Wydawca
Akademia Piotrkowska

Redakcja

Janusz R. Budziński (redaktor naczelny), Jacek Bonarek (zastępca redaktora naczelnego), Aleksander Bołdyrew, Arunas Bubnys, Błażej Cecota (sekretarz), Patrycja Jakóbczyk-Adamczyk, Rafał Jaworski, Łukasz Politański (sekretarz), Lidia Pacan-Bonarek (sekretarz językowy – teksty polskie), Karol Kowalczyk (native speaker, sekretarz językowy – teksty angielskie)

Rada naukowa

Eriks Jekabsons (Uniwersytet Łódzki), Maciej Kokoszko (Uniwersytet Łódzki), Igor Lukes (Boston University), Marzena Matla (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Stephen C. McKelvey (Kennesaw State University), Edward A. Mierzwa (profesor emeritus UJK), Edward Jan Nalepa (Akademia Piotrkowska), Franciszek Nowiński (profesor emeritus UG), Edward Opaliński (Instytut Historii PAN), Abraham Barrero Ortega (Universidad de Sevilla), Sławomir Sprawski (Uniwersytet Jagielloński), Maciej Salamon (profesor emeritus UJ/UP JPII)

Adres redakcji

ul. J. Słowackiego 116, 97-300 Piotrków Trybunalski (pok. 115)
e-mail: redakcjapzh@interia.pl

Liczba punktów na liście MEiN: 40
Pierwotną wersją czasopisma „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”
jest wersja elektroniczna udostępniana na stronie: www.pzh.edu.pl

© Copyright by Autorzy

Przygotowanie zeszytu do druku
Wydawnictwo IHiSM
Piotrkowskie Bractwo Akademickie im. Zygmunta I Starego

Projekt okładki, DTP Aleksander Bołdyrew

ISSN 2081-26-63
e-ISSN: 2449-738X

Spis treści

ARTYKUŁY

Błażej Cecota

Chrześcijananie w filozofii politycznej Abu Bakra Muhammada at-Turtu-
szego 9

Maciej Dawczyk

Bizancjum wobec utraty egzarchatu Rawenny (750/751-ok. 760) 23

Łukasz Kubicki

Arsacydzkie pochodzenie dynastii Macedońskiej 39

Jacek Bonarek

Ruś w ujęciu Jana Skylitzesa. Barbarzyńcy przed i po przyjęciu chrześci-
jaństwa? 59

Kiril Marinow

Miasto stołeczne w kontekście walk o władzę w XIII-wiecznej Bułgarii:
świadećstwo *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι* Jerzego Pachymeresa 79

ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE

*Armenia and Byzantium without Borders. Mobility, Interactions, Respon-
ses*, eds. Emilio Bonfiglio, Claudia Rapp, *Armenian Texts and Studies* 7,
Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 344 (Błażej Cecota) 97

Jason Fossella, <i>The dromos and Byzantine Communications, Diplomacy, and Bureaucracy, 518-1204</i> , Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 202 (Błażej Cecota)	103
Nicolas Drocourt, <i>L'autre Empire du Milieu. La diplomatie byzantine (VIIe-XIIIe siècles)</i> , Presses universitaires de Rennes, Rennes 2023, ss. 308 (Błażej Cecota)	111

ARTYKUŁY

Błażej Cecota <https://orcid.org/0000-0002-4746-0325>

Akademia Piotrkowska

e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl

Chrześcijanie w filozofii politycznej Abu Bakra Muhammada at-Turtusiego

Christians in the Political Philosophy
of Abu Bakr Muhammad at-Turtusi

Abstrakt

Abu Bakr Muhammada at-Turtuszi był jednym z najsłynniejszych filozofów cywilizacji muzułmańskiej w średniowieczu. Wychowany w Andaluzji, wykształcony między innymi w Iraku i Syrii, zakończył życie w Aleksandrii w Egipcie w czasach kalifów dynastii Fatymidów. Obserwując władców szyickich, a także pierwszą krucjatę i klęski muzułmanów, postanowił napisać dzieło *Siradž al-Muluk*, w którym wezwał do odbudowy potęgi islamu poprzez konkretne reformy, w tym dopuszczenie przedstawicieli środowisk akademickich z zakresu teologii oraz prawa do grona doradców dworu kalifów. Jednym z elementów tej reformy było również „właściwe” traktowanie chrześcijan, konkretnie niedopuszczanie ich do kręgów władzy, co szczegółowo omówiono w niniejszym artykule.

Abstract

Abū Bakr Muḥammad ibn al-Walīd at-Ṭurtūṣī was one of the most famous political philosophers of Muslim civilization in the Middle Ages. Raised in Andalusia, educated in Iraq and Syria, among other places, he ended his life in Alexandria in Egypt, under the rule of the Fatimid caliphs. Observing the Shiite rulers, as well as the First Crusade and the defeats of the Muslims, he decided to write the work *Sirāj al-Mulūk*, in which he called for rebuilding the power of Islam through specific reforms, including allowing representatives of theological and legal academic circles to join the advisory circles of the caliphal court. One of the elements of this reform was also the „appropriate” treatment of Christians, specifically not allowing them into the circles of power, which this article discusses in detail.

Słowa kluczowe: stosunki chrześcijańsko-islamskie, at-Turtusi, filozofia polityczna islamu

Keywords: christian-islamic relations, at-Turtusi, islamic political philosophy

W polskim dyskursie naukowym średniowieczna filozofia polityczna islamu znalazła jak na razie odzwierciedlenie przede wszystkim w pracach Hasana Jamsheera, który zajmował się historiozofią Ibn Chalduna¹, a także Katarzyny Pachniak, publikującej na temat al-Ghazalego². W literaturze popularnonaukowej dominują raczej wątki odnoszące się do myśli politycznej środowisk skrajnych³, autorzy tych publikacji ewentualnie pobieżnie próbują nawiązać do średniowiecznych korzeni niektórych z tych radykalnych idei⁴. Jednocześnie tematykę odnoszącą się do stosunków chrześcijańsko-islamskich zdominowały raczej analizy kronik syryjskich, koptyjskich czy bizantyńskich (nawet starocerkiewnosłowiańskich), natomiast na kwestie te zawarte w pismach politycznych muzułmanów zwracano dotąd w polskiej debacie naukowej mniej uwagi. Jednym z najbardziej znanych filozofów politycznych muzułmańskiego średniowiecza, wymieniany obok al-Ghazalego i Ibn Chalduna był wywodzący się z Andaluzji i później żyjący m.in. w Egipcie czy Iraku Abu Bakr Muhammada at-Turtuszi (Abū Bakr Muḥammad ibn al-Walīd al-Turtūšī, 1059-1126). Przypominając tę istotną postać, chciałbym jednocześnie skupić się na tych fragmentach jego głównego dzieła, *Siradž al-Muluk* (*Sirāj al-Mulūk*), w których podniesiono tematykę wskazówek odnoszących się do postępowania „idealnego” władcy muzułmańskiego wobec chrześcijan, czy przedstawicieli innych wyznań tzw. ludów Księgi.

Wprowadzenie

Rozpocząć wypada od kilku słów odnoszących się do postaci at-Turtuszego i jego dorobku. Urodzony w Tortosie w północno-zachodniej części półwyspu iberyjskiego (stąd przydomek), wychowany i wykształcony pod opieką Abul Walida al-Baji (Abū al-Walīd al-Bāji) w taifie Saragossy wyjechał z coraz bardziej rozdrobnionej politycznie Andaluzji w 1083 r. Najpierw odwiedził Egipt i Syrię, w tym przede wszystkim Aleksandrię i Antiochię, następnie w latach 1084-1087 przebywał na studiach w Bagdadzie, Basrze i Wasit. W 1087 r. udał się na pielgrzymkę do Mekki, potem pojechał do Syrii.

¹ H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun (1332-1406). Muqaddima – historia – historiozofia*, Łódź 1998; idem, *Ibn Chaldun i jego Muqaddima: antologia myśli społeczno-politycznej*, Łódź 2002.

² K. Pachniak, *Filozofia polityki muzułmańskiej na podstawie dzieł Abu Hamida al-Gazalego*, Warszawa 2001.

³ Por. np. S. Niedziela, *Geneza fundamentalizmu muzułmańskiego*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 4 (162), s. 217-229; M. Zwolan, *Radykalny islam jako zagrożenie dla kontynentu europejskiego*, „Facta Simonidis” 2014, t. 7, nr 1, s. 137-151.

⁴ Tutaj wyjątkiem jest ponownie Katarzyna Pachniak, która opublikowała wnikliwe studium na temat idei džihadu: *Teoria džihadu od początków islamu do końca XVIII wieku*, Warszawa 2021.

W latach 1087-1096 przebywał m.in. w Jerozolimie i Damaszku, stamtąd udał się do Egiptu, zamieszkał w Aleksandrii, gdzie założył rodzinę i rozpoczął praktykę jak nauczyciel. Wśród jego uczniów wymienić można m.in.: takie osoby jak: Qāḏī Abū Bakr ibn ‘Arabī, Abū Bakr al-Ghassānī Muḥammad ibn Ibrāhīm, Abū Bakr Muḥammad ibn al-Ḥusayn al-Mayurqī, Abū Tāhir Ṣadr al-Dīn Aḥmad ibn Muḥammad al-Silāfi al-Iṣbahānī.

Mieszkał tam do swojej śmierci we wrześniu 1126 r., stając się wzorem uczonego, który głoszone przez siebie zasady wprowadzał we własnym życiu⁵. Na jego twórczość, której poświęcił się w ostatnich trzydziestu latach życia w Aleksandrii, wpłynęło decydująco kilka czynników⁶, wśród których należy wymienić przede wszystkim: doświadczenie zagrożenia ze strony chrześcijan w kontekście obserwacji okoliczności pierwszej krucjaty⁷, a także życie pod rządami Fatymidów, szyitów (choć mógł prawdopodobnie liczyć na opiekę sunnickich wezyrów fatymidzkich kalifów – al-Afdala oraz al-Ma’muna al-Bata’ihiego⁸), których uznawał za jedną z przyczyn kryzysu państwowości

⁵ Słynny andaluzyjski uczony, pracujący w drugiej połowie XII w. Abū al-Qāsim ibn Bashkuwāl pisał o nim: *był wielkim uczonym ascetą, oddanym swoim obowiązkom religijnym, dystansującym się od pokus świata, zadowolonym z błogostawieństw, którymi obdarzył go Bóg – Abu Bakr al-Turtuṣhī’s “Siraj al-Muluk”: A Masterpiece of Andalusī Political Philosophy*, <https://ballandalus.wordpress.com/2014/12/08/abu-bakr-al-turtushis-siraj-al-muluk-a-masterpiece-of-andalusī-political-philosophy-2/> [dostęp: 30.05.2024 r., tłum. – B.C.]

⁶ Podstawowe informacje na temat jego życia i dzieł por. m.in.: H. Hannou, *Estudio y análisis traductológico de la traducción de Sirāj al-mulūk de Abū Bakr al-Ṭurtūṣī. (451-520/1059-1126) realizada por Maximiliano. Alarcón (1880-1933)*, Tesis Doctoral, Universidad de Malaga 2015, s. 9-54; V. Lagardère, *Al-Ṭurtūṣī, unificateur du malikisme aux XIe et XIIe siècles*, „Revue des Études Islamiques” 1979, t. 67, s. 173-190; idem, *L’unificateur du malikisme oriental et occidental à Alexandrie: Abū Bakr al-Ṭurtūṣī*, „Revue de l’Occident Musulman et de la Méditerranée” 1981, t. 31, s. 47-61; Abū Bakr al-Ṭurtūṣī, *El libro de las novedades y las innovaciones*, trad. M. I. Fierro, Madrid 1993, s. 19-178 (wstęp poświęcony życiu i twórczości); B. Abdeselem, *al-Ṭurtūṣī*, [w:] *Encyclopédie de l’Islam*, vol. X, Leiden, Brill, 2002, s. 739-740; F. de la Granja, *Fiestas cristianas en al-Andalus. (Materiales para su estudio). II.: Textos de al-Ṭurtūṣī, el cadī ‘Iyāḏ y Wanṣarīsī*, „Al-Andalus: revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada” 1970, t. 35, nr 1, s. 119-142; M. Ben Cheneb, *al-Ṭurtūṣī*, [w:] *Encyclopédie de l’Islam*, vol. II, Leiden 1913-1934, s. 378.

⁷ Por. A. Mallett, *Two Writings of al-Ṭurtūṣī as Evidence for Early Muslim Reactions to the Frankish Crusader Presence in the Levant*, „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes” 2017, t. 107, s. 153-178.

⁸ Czasem fakt poszukiwania przez sunnickich uczonych patronatu szyickich władców za czasów tychże wezyrów podawany jest jako przykład skomplikowania relacji pomiędzy obydwoima odłamami islamu, których przedstawiciele nie zawsze okazywali sobie wrogość: S. Hamdani, *Worlds apart? An Andalusī in Fāṭimid Egypt*, „The Journal of North African Studies” 2014, t. 19, s. 56-67.

i cywilizacji islamskiej. Stąd też twierdzenie pojawiające w literaturze naukowej, zgodnie z którym jego *Siradž al-Muluk* wynikało z potrzeby stworzenia traktatu ukazującego sposoby wyjścia z kryzysu państwowości muzułmańskiej na przełomie XI-XII w.

Skuteczności reform upatrywał w powrocie do zasad „czystego” islamu, co zapewnić miało oddanie głosu doradczego na muzułmańskich dworach uczonym i znawcom muzułmańskiego prawa. Sam dał temu wyraz przykładem osobistym, gdy wydał słynną fatwę dla Jusufa ibn Taszfina, władcy Almorawidów, w której dawał mu podstawy prawne do interwencji w Andaluzji w celu podbicia skłóconych tamtejszych taifów⁹. Co istotne, jedną z przyczyn problemów państwa fatymidzkiego widział w zauważalnym wpływie chrześcijan (czy w ogóle ludzi Księgi) na elity dworskie zarządzające kalifatem¹⁰. I ten element będzie nas interesował w niniejszym tekście¹¹.

At-Turtuszi o chrześcijanach w *Siradž al-Muluk*

Tematykę odnoszącą się do chrześcijan Autor rozwinął w rozdziale pięćdziesiątym pierwszym *Siradž al-Muluk*, poświęconym traktowaniu ludów *zimmich*. Autor stara się właściwie nie przekazywać własnych przemyśleń dotyczących problemu pozycji chrześcijan w państwie muzułmańskim. Przyjął raczej taktykę odwołania do autorytetów. Pierwszym z nich został ‘Umar ibn al-Chattab¹², drugi z kalifów sprawiedliwych, do którego doświadczeń bardzo często odwoływali się przedstawiciele różnych szkół prawniczych oraz kolekcjonerzy hadisów¹³. W interesującym nas tutaj fragmencie zo-

⁹ Por. M.J. Viguera Molins, *Las cartas de al-Gazālī y al-Ṭurṭūṣī al soberano almorávid Yūsuf b. Tāšufīn*, „Al-Andalus: revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada” 1977, t. 42, nr 2, s. 341-374.

¹⁰ Por. F. Ahmadvand, *The Ideal Government in Siraj al-Muluk by Abubakr al-Turtushi* (oryginalnie po persku: *Vakavi babran dolat ve ranpabardehaye dastyabi bah dolat armani dar Saraj al-Molok Abubkar Tartooshi*), „The State Studies Quarterly” 2020, t. 6, nr 23, s. 33-59: *z jego punktu widzenia kryzys polityczny, do jakiego doszło w kalifacie Fatymidów, spowodowało „moralne zepsucie” mężów stanu oddanych sprawom światowym, niezdolność rządu Fatymidów do skutecznego zarządzania krajem, a w rezultacie upadek polityczny, niesprawiedliwość, nieefektywny system sądownictwa i wpływ ludzi z klasy zimmich na struktury władzy* (s. 57, tłum. B.C.)

¹¹ Opierałem się o następujące wydanie: Abu Bakr Muhammad bin Muhammad bin Al-Walid Al-Fihri Al-Tartushi Al-Maliki, *Siraj al-Muluk*, Min ,awayil al-Matbueat al-Arabiāt – Miṣr 1289 AH/1872 AD, dostępnym na stronie: <https://shamela.ws/index.php/book/1585> [dostęp: 30.05.2024 r.], dalej: *Siraj al-Muluk*.

¹² *Siraj al-Muluk*, 51, s. 135.

¹³ ‘Umarowi przypisuje się stworzenie kilku podstawowych instytucji państwa wczesnomuzułmańskiego, m. in. *abl al-hall wal-akd*, związana z możliwością usunięcia kalifa, szeroką *madżlis asz-szura*, stanowisko *al-katiba* (sekretarza), funkcje zarządcze w zakresie podatków czy *diwaanul al-dżund*, zajmujący się utrzymaniem armii; W. N. Wahyuniar, N. Afifa, *The Political Thought of Rashidun Caliphate*, „Jurnal al-Dustur” 2020, t. 3 (2), s. 174-196; w kontekście podatkowym także pewne istotne decyzje decentralizacyjne: S. Aisyah, N. Ismail, *The Distribution of Zakat at*

stała zastosowana ciekawa metoda perswazji pewnych treści, albowiem Autor stwierdził, że to nie sam ‘Umar narzucił pewne zasady społeczności chrześcijańskiej, ale to przedstawiciele jednej ze wspólnot (nie zostało podane dokładnie której, skąd pochodzącej) przedstawili „własne” warunki, zgodnie z którymi miałyby funkcjonować pod władzą muzułmanów.

At-Turtuszi powołał się tutaj na świadectwo Abdul Rahmana bin Ghanama, który wspominał o wymianie korespondencji pomiędzy ‘Umarem a jedną ze wspólnot, która miała zwrócić się do kalifa, by poprosić o gwarancję bezpieczeństwa dla siebie, swoich rodzin, a także majątków, przedstawiając jednocześnie warunki, pod jakimi zostałyby one udzielone. Wśród nich na pierwszym miejscu wymieniono zakaz budowy nowych i naprawiania starych klasztorów i kościołów¹⁴. Drugim warunkiem wskazanym przez andaluzyjsko-egipskiego uczonego był nakaz gościnności w stosunku do muzułmanów – chrześcijanie powinni byli udzielić im trzydniowego schronienia oraz wyszynku w swoich posiadłościach¹⁵. Trzecim prawem był dość naiwnie wyrażony zakaz przyjmowania szpiegów w kościołach i domach, a także ukrywania ich przed muzułmanami¹⁶. Następnie wyszczególnione zostało kilka ustaleń odnoszących się *stricto* do kwestii religijnych: zakaz studiowania Koranu, zakaz nauczania własnych „praw chrześcijańskich”, nakaz umożliwienia przejścia na islam swoim krewnym, jeżeli wyrażą taką chęć, zakaz „naśladowania” muzułmanów w zakresie ubioru, jazdy w siodłach, noszenia mieczy lub innej broni, używania pierścieni z grawerami w języku arabskim, zakaz sprzedaży alkoholu, eksponowania krzyży lub Biblii na drogach czy targowiskach, nie uderzania zbyt głośno w dzwony kościołów ani podnoszenia głosu podczas czytania

the Time of Caliph Umar ibn Khattab, „Al-Iktisab Journal of Islamic Economic Law” 2019, t. 3 (2), s. 71-78; H.I.A. Jabbar al-Shamiri, *Umar’s Caliphate: An Optimal Model of Good Government Throughout Islamic History*, „International Journal of Fiqh and Usul al-Fiqh Studies” 2017, t. 1(1), s. 56-76. Także dzisiaj ‘Umar i jego państwo przedstawiane jest przez niektóre środowiska muzułmańskie jako godny wzór możliwej do przeprowadzenia reformy obecnych systemów, zastępując zarówno kapitalizm, jak i socjalizm: Sh. Hamid, *An Islamic Alternative? Equality, Redistributive Justice, and the Welfare State in the Caliphate of ‘Umar (rta)*, „Renaissance. A Monthly Islamic Journal” 2003, t. 13 (8), <http://www.monthly-renaissance.com/issue/content.aspx?id=355> [dostęp: 30.05.2024 r.]. Osoba ‘Umara służy jako punkt odniesienia także w konkretnych działach politologii [np. w kontekście teorii przywództwa służebnego: A.F. Ogunbado, Y.S. Abu Bakar, M.A. Saidi, *‘Umar ibn Khattab. An Epitome of Servant Leadership. A sustainable Lesson for Contemporary Leaders*, „Journal of Critical Reviews” 2020, t. 7 (8), s. 1021-1026; Sh. Rizqi, *Servant Leaders. Umar Bin Khattab (13-23 H / 634 – 644 M)*, „Al-Turas” 2016, t. 22 (1), s. 127-144] bądź ekonomii (H.H. Adinugraha, *The Economic of Umar bin Khattab Policy in Modern Economic Policy*, [w:] *The First International Conference on Law, Business and Governance 2013. Proceedings*, Lampung 2013, s. 83-89).

¹⁴ Siraj al-Muluk, 51, s. 135-136.

¹⁵ Siraj al-Muluk, 51, s. 136.

¹⁶ Siraj al-Muluk, 51, s. 136.

świętych tekstów w obecności muzułmanów, a także zakaz organizacji pogrzebów podczas których kondukt mógłby przechodzić przez miejsca uczęszczane przez muzułmanów, jak główne drogi, czy bazyry¹⁷. Ponieważ wspomniane prawa przedstawione zostały w formie korespondencji, wymiany listów pomiędzy ‘Umarem a bliżej nieokreśloną wspólnotą chrześcijańską, do wymienionych wyżej praw dodane zostało jeszcze kilka wątków, tak by stworzyć wrażenie, iż były to konkretne inicjatywy prawne samego kalifa. Był to zakaz kupowania czegokolwiek od muzułmanów oraz informacja o postępowaniu w przypadku uderzenia muzułmanina przez chrześcijanina. Powołując się na *isnad* Aslama, klienta kalifa, Autor wspomina również, że ‘Umar zakazał chrześcijanom używania strzemion, a także nakazał noszenie innych ubrań niż muzułmanie, tak by można było ich łatwo rozpoznać¹⁸.

W kolejnym fragmencie w niewielkim zakresie Autor postanowił wykorzystać postać ‘Umara ibn ‘Abd al-Aziza, kalifa umajjadzkiego, którego mimo przynależności do tej dynastii uznawano za jednego ze sprawiedliwych i prawowitnych.¹⁹ Kolejny raz

¹⁷ Siraj al-Muluk, 51, s. 136.

¹⁸ Tendencja do odwoływania się do Ibn al-Chattaba w kontekście wprowadzanych w islamskim prawie ograniczeń względem chrześcijan wynikała z fundamentalnej zasady szariatu, zgodnie z którą powinien on wynikać albo z Koranu, albo z sunny. Ponieważ jednak w tekstach koranicznych nie można było odnaleźć odniesień do konkretnych rozwiązań prawnych wprowadzanych przez kalifów, należało odnieść się do towarzyszy Proroaka i rzekomego wprowadzenia przez nich podobnych praktyk. ‘Umar ibn al-Chattab wydawał się przy tym najlepszym wyborem, jako jeden z najbliższych Muhammada a jednocześnie kalif: A. Oulddali, *Les conditions de la résidence du dīmmī: Entre règles absolues et relatives*, [w:] *Religious Minorities in Christian, Jewish and Muslim Law (5th-15th Centuries)*, ed. N. Berend, Y. Masset, C. Nemo-Pekelman, J.V. Tolan, Turnhout 2017, s. 147-148.

¹⁹ Tradycje przekazują, że ‘Umar II krytykował zdecydowanie swoich umajjadzkich przodków, szczególnie z linii marwanidzkiej. Trzeba być jednak bardzo ostrożnym w przyjmowaniu tych przekazów za w pełni wiarygodne, mogły one w części powstać, by jeszcze mocniej wyróżnić syna ‘Abd al-Aziza na tle całego rodu, co do którego czarnej legendy nie mamy dzisiaj wątpliwości, iż jest wytworem propagandy abbasydzkiej, szyickiej itp. (H.Q. Murad, *Was ‘Umar II „a True Umayyad”?* „Islamic Studies” 1985, t. 24 (3), s. 325-348). W osobie ‘Umara dochodzi w niektórych narracjach do symbolicznego przywrócenia jedności całej *ummy*, tak istotnej dla historyków jedenastego, dwunastego wieku, trapiionych upadkiem autorytetu kalifatu, rozwojem szytyzmu czy atakami ze strony krzyżowców (N. Khalek, *Early Islamic History Reimagined: The Biography of ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz in Ibn ‘Asākir’s Tārīkh madīnat Dimashq*, „Journal of the American Oriental Society” 2014, t. 134 (3), s. 431-451). W tym kontekście należy też traktować odwołanie się do jego osoby przez at-Turtuszię. Nie bez znaczenia były z pewnością tradycje podkreślające, że jego rządy wypadały na 100 lat od hidżry (niezbyt wszak dokładnie), czyniąc go mahdim, przede wszystkim *mudżaddidem*, czyli odnowicielem wiary (A. Borrut, *Entre mémoire et pouvoir. L’espace syrien sous les derniers Omeyyades et les premiers Abbassides (v. 72-193/692-809)*, Leiden-Boston 2011, s. 291-297). Albrecht Noth zastanawiał się dla

wykorzystany został tu interesujący zabieg przeniesienia inicjatywy rozmowy o prawach chrześcijan na przedstawicieli tego wyznania. Przed ‘Umarem mieli pojawić się bowiem przedstawiciele Banu Sa’laba (Banu Tha’labah), kojarzeni przez tradycyjnych muzułmanów jako Arabowie walczący jeszcze przeciwko Prorokowi Muhammadowi, który przedsięwziął przeciwko nim słynne trzy wyprawy w 627 r.). Jak widzimy, sytuacja zostaje przedstawiona tak, by nikt nie miał wątpliwości, że ograniczenia narzucone na ludzi walczących z samym założycielem prawdziwej religii (lub odnowicielem, jak bywa przedstawiany) należy uznać za słuszne. To zresztą oni sami przybywają do ‘Umara, żądając przywilejów wynikających z ich arabskiego pochodzenia. Okazuje się jednak, że nie ma to żadnego znaczenia wobec religii, którą wyznają, dlatego też syn ‘Abd al-Aziza zgodnie z tą tradycją nakazuje im obcięcie włosów, skrócenie okryć wierzchnich, wprowadza zakaz używania siodła, aby odróżniali się od innych Arabów, wyznających islam²⁰.

Trzecim kalifem, do którego poczynań odwołuje się at-Turtuszi, był al-Mutawakkil. Autor podkreśla, że ten abbasydzki władca starał się oddzielić muzułmanów od Żydów i chrześcijan²¹ poprzez nakaz używania konkretnych strojów²², a także oznaczenie ich domów znakami nawiązującymi do szatana, jednocześnie zaś promował *ludzi prawdy, trzymając od siebie z dala ludzi kłamstwa i żądzę*, co zaowocowało błogosławieństwem Allaha nad jego panowaniem. Jest to nawiązanie do słynnego edyktu tego kalifa, zgodnie z którym usuwano chrześcijan z urzędów państwa muzułmańskiego²³.

przykładu, czy przypisywane ‘Umarowi II ograniczenia względem chrześcijan nie było po prostu przywróceniem zarzuconych w okresie sprawowania władzy przez Umajjadów zakazów wprowadzonych przez wcześniejszych kalifów sprawiedliwych (A. Noth, *Problems of Differentiation between Muslims and Non-Muslims*, transl. M. Muehlhaeusler, [w:] *Muslims and Others in Early Islamic Society*, ed. R. Hoyland, London 2004, s. 103-125). Te powyżej zarysowane wizerunki uzupełnia obraz kalifa jako reformatora, który przewidywał, że bez wprowadzenia koniecznych zmian, uczynienia państwa dobrem wszystkich muzułmanów, Umajjadów może czekać tragiczny koniec (A. Borrut, *Entre tradition et histoire: genèse et diffusion de l’image de ‘Umar II*, „Les Mélanges de l’Université Saint-Joseph” 2005, t. 58, s. 329-378).

²⁰ Siraj al-Muluk, 51, s. 136.

²¹ Zasady tzw. *ghijār* (arab. rozróżnianie), por. M. Perlmann, *Ghīyār*, [w:] *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghiyar-SIM_2503 [dostęp: 30.05.2024 r.]

²² Luke Yarbrough wskazuje m. in., że istnieją źródła muzułmańskie łączące wprowadzenie wyróżniających elementów stroju dla chrześcijan dopiero z kalifem al-Mutawakkilem (poł. IX w.); L. Yarbrough, *Origins of the ghīyār*, „Journal of the American Oriental Society” 2014, t. 134 (1), s. 113-121.

²³ Edykt al-Mutawakkila, wymierzony w urzędników niebędących muzułmanami, był w zasadzie pierwszym podobnym aktem, którego wiarygodności nie sposób podważyć. Inna rzecz, że trudno na dobrą sprawę z całą pewnością wskazać na przesłanki, jakie stały za wydaniem tego

Konieczność wyłączenia chrześcijan z pracy na rzecz muzułmańskich urzędów potwierdzona zostaje przywołaniem jeszcze raz ‘Umara ibn al-Chattaba, gdzie bezpośrednio przytoczono jego wezwanie, by nie korzystać z pomocy Żydów i chrześcijan z powodu fałszywości religii, które wyznają.

At-Turtuszi powołuje się na wydarzenie z czasów drugiego kalifa, kiedy to Abu Musa al-Asz‘ari (Abū Mūsā ‘Abd Allāh ibn Qays al-Ash‘arī), towarzysz proroka, a później namiestnik muzułmański w Basrze i Kufie miał protegować jednego ze swoich chrześcijańskich urzędników przed ‘Umarem, ten zaś zdecydowanie sprzeciwił się nominacji²⁴, przywołując surę 5 *Koranu* (wers 51): *O wy, którzy wierzycie! Nie bierzcie sobie za przyjaciół żydów i chrześcijan; oni są przyjaciółmi jedni dla drugich. A kto z was bierze ich sobie za przyjaciół, to sam jest spośród nich. Zaprawdę, Bóg nie prowadzi drogą prostą ludu niesprawiedliwych!*²⁵ Stwierdzenie to uzupełnione zostaje o przytoczenie korespondencji pomiędzy urzędnikami, którzy sformułowali zapytanie wobec ibn al-Chattaba o możliwość korzystania przy prowadzeniu urzędów z pomocy „nie-Arabów”, na co ‘Umar stwierdzić miał dość apodyktycznie, że są to nieprzyjaciele Boga, których celem jest oszukiwanie muzułmanów, a zatem nie można im powierzać istotnych funkcji²⁶.

Kolejnym odwołaniem do *Koranu* jest następujący po poprzednio wskazanym przykład wymiany listów pomiędzy ‘Umarem II ibn ‘Abd al-Azizem a znanym z licznych hadisów Muhammadem ibn al-Muntaszirem (poprzez swojego syna Ibrahima), w których kalif wypomina temuż korzystanie z pomocy niejakiego Hassana ibn Burdy, który miał nie wyznawać islamu, lecz inną religię Księgi, gdzie przytacza się surę 5 wers 57: *O wy, którzy wierzycie! Nie bierzcie sobie za przyjaciół tych, którzy z waszej religii czynią przedmiot szyderstwa i zabawy; oni są spośród tych, którzy przed wami otrzymali Księgę, i spośród niewiernych! I bójcie się Boga, jeśli jesteście wierzącymi!*²⁷ Powołując się na ten fragment Świętej Księgi, ‘Umar II zaleca poproszenie Hassana o przejście na islam, natomiast w przypadku gdyby odmówił zwolnienie go ze służby²⁸. Po wskazaniu na przykłady zachowania kalifów wobec kwestii chrześcijan at-Turtuszi przechodzi do ostatecznego argumentu, czyli przywołania opowieści dotyczącej rozmowy samego Proroka z jednym z niewiernych przed bitwą pod Badrem, kiedy to odmawia skorzy-

dokumentu, o ile nie był on obliczony na taktyczne pozyskanie poparcia niektórych środowisk tradycjonalistycznych; L. Yarbrough, *Friends of the Emir. Non-Muslim State Officials in Premodern Islamic Thought*, Cambridge 2019, s. 88-109.

²⁴ Siraj al-Muluk, 51, s. 136.

²⁵ *Koran. Interpretacja znaczenia według Józefa Bielawskiego*, Fundacja Sakinah Europe 2019, s. 121 [dalej: *Koran*].

²⁶ Siraj al-Muluk, 51, s. 136-137.

²⁷ *Koran*, s. 122.

²⁸ Siraj al-Muluk, 51, s. 137.

stania z jego pomocy do momentu, kiedy ten nie nawróci się na islam²⁹. Jest to nawiązanie do jednego z hadisów znajdujących się w *Sahih Muslim*³⁰, odwołującego się do autorytetu żony Muhammada 'Aiszy³¹.

Po przytoczeniu opinii Proroka oraz kalifów uznanych za prawowiernych w tym tekście, następuje fragment odnoszący się do opinii różnych sunnickich mazhabów, czyli szkół prawniczych. At-Turtuszi wspomina na początek przedstawicieli szafi'itów, czyli prawników odwołujących się do autorytetu Abu 'Abd Allaha Muhammada Ibn Idrisa Asz-Szafi'iego (767-820), dokonując pewnego podsumowania obecnych w tych pismach obowiązków chrześcijan, takich jak noszenie charakterystycznych strojów, specjalnych ołowianych lub miedzianych medalionów na szyjach, zakazu noszenia turbanów, jazdy konnej (korzystania wyłącznie z mułów lub osłów), a także używania siodła. Wspomniany również został zakaz pozdrawiania muzułmanów przed momentem, kiedy oni sami zdecydują się to zrobić. Wzmiankowany jest także zakaz budowania domów wyższych niż muzułmańskie, picia alkoholu, jedzenia wieprzowiny, głośnego recytowania Tory lub Ewangelii czy też udawania się do Hidżazu, zwłaszcza do Mekki i Medyny. Na zakończenie tej części traktatu wzmiankuje się o karach (przede wszystkim śmierci) przewidzianych za złamanie któregoś z zakazów, a także za cudzołóstwo z muzułmanką czy też nawrócenie muzułmanina na chrześcijaństwo lub judaizm, co wymienione zostaje jako równoważne z jego zabiciem lub zranieniem³².

Następnie w kontekście dyskusji odnoszącej się do poziomu opodatkowania chrześcijan poprzez *dżizję* Autor interesującego nas tutaj dzieła rozważył podejście nie tylko wspomnianej powyżej szkoły, ale również przedstawicieli mazhabów hanafickiego³³,

²⁹ Siraj al-Muluk, 51, s. 137.

³⁰ Imam Muslim, ibn al-Hadżdżadż. Urodzony w Niszapurze, w Chorasanie, pomiędzy rokiem 815 a 822, udał się w celu dalszych studiów i kolekcjonowania hadisów na zachód – do miast irackich, syryjskich i egipskich, wreszcie do Mekki i Medyny. Po ukończeniu nauk osiadł w Niszapurze, gdzie spędził resztę życia na porządkowaniu swoich zbiorów. Spośród trzystu tysięcy narracji, z jakimi się spotkał, wybrał maksymalnie dwanaście tysięcy, których isnady uznał za zdrowe. Ostatecznie w jego *Sahih* znalazło się nieco ponad dziewięć tysięcy narracji, podzielonych na czterdzieści trzy księgi; zob. m.in. G.H.A. Juynboll, *Muslim b. al-Ḥadīdjādī*, [w:] *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5597 [dostęp: 30.05.2024 r.]; A.S.A. Mawjood, *The Biography of Imam Muslim bin al-Hajjaj* / trans. Abu Bakr Ibn Nasir, Riyadh 2007. Por. Sahih Muslim, <https://sunnah.com/muslim> [dostęp: 30.05.2024 r.]; *Sahih Muslim*, trans. Abdul Hamid Siddiqui, New Delhi 2000; *English Translation of Sahih Muslim*, trans. Nasiruddin al-Khattab, 7 vols, Riyadh 2007.

³¹ Sahih Muslim 1817, <https://sunnah.com/muslim:1817> [dostęp: 30.05.2024 r.]

³² Siraj al-Muluk, 51, s. 137.

³³ Nazwa pochodzi od Abu Hanify, żyjącego w latach 699-767 muzułmańskiego teologa i znawcy prawa; por. J. Schacht, *Abu Hanifa*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam, Second*

hanbalickiego³⁴ i malickickiego³⁵. Nie zagłębiając się w szczegóły odnoszące się do tych sporów, co nie wydaje się też istotne dla sformułowania ogólnych wniosków w niniejszym tekście, godne podkreślenia wydaje się, że at-Turtuszi także w tym fragmencie stara się stworzyć wrażenie starożytności praw podatkowych względem chrześcijan, wskazując na autorytet dwóch kalifów o imieniu ‘Umar. Co istotne, wspomina tu również o zwolnieniu od podatków dla nowo nawróconych na islam, ustanowionym przez syna ‘Abd al-Aziza³⁶. Na zakończenie interesującego nas tutaj rozdziału powraca temat kościołów, konkretnie zaś wezwania do usunięcia symboliki krzyża z przestrzeni publicznej w krajach muzułmańskich³⁷, gdzie ponownie pojawiają się tak ‘Umar ibn al-Chattab, jak i ‘Umar II ibn ‘Abd al-Aziz.

Edition. Volume I: A-B, eds H.A.R. Gibb, J.H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht, B. Lewis, Ch. Pellat, Leiden 1960, s. 123-124.

³⁴ Nazwa pochodzi od Ahmada ibn Hanbala, żyjącego w latach 780-855 teologa i prawnika; por. m.in. Ch. Melchert, *The Ḥanābila and the early Ṣūfīs*, „Arabicā” 2001, t. 48/3, s. 352-367; idem, *The Musnad of Aḥmad ibn Ḥanbal*, „Der Islam” 2005, t. 82, s. 32-51; G. Makdisi, *Ḥanbalite Islam*, [w:] *Studies on Islam*, ed. M.L. Swartz, Oxford 1981, s. 216-264.

³⁵ Nazwa pochodzi od Malika ibn Anasa, uczonego islamskiego i prawnika żyjącego w latach ok. 711-795, słynnego badacza hadisów, które opublikował w jednej z pierwszych kolekcji hadisów – *Al Muwatta*; por. Muwatta Malik, <https://sunnah.com/malik> [dostęp: 30.05.2024 r.]; *Al-Muwatta of Imam Malik ibn Anas. The First Formulation of Islamic Law*, przeł. A.A. Bewley, London-New York 1989.

³⁶ W kontekście słynnego reskryptu odnoszącego się do sytuacji *mawali*. Warto pamiętać, że nie była to reforma motywowana wyłącznie kwestiami religijnymi. O kondycji grupy muzułmańskich klientów w czasach panowania ‘Umara, przede wszystkim z punktu widzenia relacji społecznych zob.: G. R. Hawting, *‘Umar II and the Treatment of the Mawālī Aḥmad b. Yaḥyā b. Jābir al-Balādhurī (d. 279/892), Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī (d. 310/923), and Abū Muḥammad ‘Abd Allāh b. ‘Abd al-Ḥakam (d. 214/829)*, [w:] *Conversion to Islam in the Premodern Age: A Sourcebook*, ed. N. Hurvitz, Ch. S. Sahner, U. Simonsohn, L. Yarbrough, Berkeley 2020, s. 94-100. Klasyczna wersja reskryptu w tłumaczeniu dostępna jest w: H.A.R. Gibb, *The Fiscal Rescript of ‘Umar II*, „Arabicā” 1955, t. 2, s. 1-16. Autor zauważa w komentarzach pewną niekonsekwencję reskryptu, np. w kontekście użytkowania ziemi obciążonej podatkami związanymi z wyznaniem. Nie były one znoszone mimo przejścia dzierżawcy na islam. Bez względu na powyższe zastrzeżenia reskrypt miał pozytywne skutki w wymiarze traktowania wszystkich muzułmanów na równych zasadach.

³⁷ Pamiętajmy, że dla muzułmanów oddawanie czci krzyżowi mogło być podobną formą idolatrii, jak czczenie wizerunków. Dość szybko jednakże ukształtował się pewien *modus vivendi* względem często oficjalnego zakazu eksponowania znaku a praktyką dnia codziennego, gdzie muzułmanie musieli wiedzieć, że krzyż dla chrześcijan jest jedynie symbolem wiary, nie zaś jakimś rodzajem bożka (Sh. Talia, *Muslim Views of the Cross as a Symbol of the Christian Faith*, [w:] *Heirs of the Apostles. Studies on Arabic Christianity in Honor of Sidney H. Griffith*, ed. D. Bertana, S. T. Keating, M.N. Swanson, A. Treiger, Leiden-Boston 2019, s. 194-213). Stąd też przypomnienie at-Turtuszego względem tradycyjnego muzułmańskiego podejścia do kwestii krzyża, co

Podsumowanie

Dzieło at-Turtusiego nie zawiera żadnych nowatorskich idei względem traktowania chrześcijan przez muzułmanów. Wzmianki na temat polityki ‘Umara ibn al-Chattaba czy jego imiennika, syna ‘Abd al-Aziza, a także al-Mutawakkila są dobrze znane i były już wielokrotnie interpretowane w literaturze przedmiotu. Podobnie nie ma nic zaskakującego ani w doborze wersów koranicznych, ani hadisów, mających potwierdzać wezwanie at-Turtusiego do surowego traktowania chrześcijan. W tekście tym interesujące wydaje się coś innego – fakt, że islamski uczonego uznał za konieczne ponowne przypomnienie wszystkich tych nakazów i zakazów odnoszących się do chrześcijan. Tak wyraźne ich wyeksponowanie pozwala domniemywać, iż w środowisku w którym przebywał, czy to w podzielonej na taify Andaluzji, w Bagdadzie, czy fatymidzkim Egipcie te „starożytnie” ograniczenia względem wyznawców Chrystusa nie były po prostu przestrzegane, zaś at-Turtuszi uznał ten fakt za jedną z przyczyn upadku państwowości islamskiej w jego czasach.

Bibliografia

Źródła

Abū Bakr al-Ṭurtūshī, *El libro de las novedades y las innovaciones*, trad. M. I. Fierro, Madrid 1993.

Abu Bakr Muhammad bin Muhammad bin Al-Walid Al-Fihri Al-Tartushi Al-Maliki, *Siraj al-Muluk*, Min ,awayil al-Matbueat al-Arabiat – Misr 1289 AH/1872 AD.

Al-Muwatta of Imam Malik ibn Anas. The First Formulation of Islamic Law, przeł. A.A. Bewley, London-New York 1989.

English Translation of Sahih Muslim, trans. Nasiruddin al-Khattab, 7 vols, Riyadh 2007.

Koran. Interpretacja znaczenia według Józefa Bielańskiego, Fundacja Sakinah Europe 2019.

Muwatta Malik, <https://sunnah.com/malik> [dostęp: 30.05.2024 r.]

Sahih Muslim, trans. Abdul Hamid Siddiqui, New Dehli 2000.

Sahih Muslim, <https://sunnah.com/muslim> [dostęp: 30.05.2024 r.]

Opracowania

Abdeselem B., *al-Ṭurtūshī*, [w:] *Encyclopédie de l’Islam*, vol. X, Leiden 2002.

Adinugraha H.H., *The Economic of Umar bin Khattab Policy in Modern Economic Policy*, [w:] *The First International Conference on Law, Business and Governance 2013. Proceedings*, Lampung 2013.

Ahmadvand F., *The Ideal Government in Siraj al-Muluk by Abubakr al-Turtushi (Yakavi bahran dolat ve ranpabardehaye dastyabi bah dolat armani dar Saraj al-Molok Abubkar Tartoshi)*, „The State Studies Quarterly” 2020, t. 6, nr 23.

Aisyah S., Ismail N., *The Distribution of Zakat at the Time of Caliph Umar ibn Khattab*, „Al-Iktisab Journal of Islamic Economic Law” 2019, t. 3 (2).

zgodne jest z ogólnym wezwaniem islamskiego uczonego do odrodzenia religii muzułmańskiej w jej pierwotnej formie.

- Ben Chene M., *al-Ṭurṭūshī*, [w:] *Encyclopédie de l'Islam*, vol. II, Leiden 1913-1934.
- Borrut A., *Entre mémoire et pouvoir. L'espace syrien sous les derniers Omeyyades et les premiers Abbassides (v. 72-193/692-809)*, Leiden-Boston 2011.
- Borrut A., *Entre tradition et histoire: genèse et diffusion de l'image de 'Umar II*, „Les Mélanges de l'Université Saint-Joseph” 2005, t. 58.
- de la Granja F., *Fiestas cristianas en al-Andalus. (Materiales para su estudio). II.: Textos de al-Ṭurṭūshī, el cadí 'Iyād y Wanšarīsī*, „Al-Andalus: revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada” 1970, t. 35, nr 1.
- Gibb H.A.R., *The Fiscal Rescript of 'Umar II*, „Arabica” 1955, t. 2.
- Hamdani S., *Worlds apart? An Andalusi in Fāṭimid Egypt*, „The Journal of North African Studies” 2014, t. 19.
- Hamid Sh., *An Islamic Alternative? Equality, Redistributive Justice, and the Welfare State in the Caliphate of 'Umar (rta)*, „Renaissance. A Monthly Islamic Journal” 2003, t. 13 (8), <http://www.monthly-renaissance.com/issue/content.aspx?id=355> [dostęp: 30.05.2024 r.].
- Hannou H., *Estudio y análisis traductológico de la traducción de Sirāy al-mulūk de Abū Bakr al-Ṭurṭūshī. (451-520/1059-1126) realizada por Maximiliano Alarcón (1880-1933)*, Tesis Doctoral, Universidad de Malaga 2015.
- Hawting G.R., *'Umar II and the Treatment of the Mawālī Aḥmad b. Yaḥyā b. Jābir al-Balādhurī (d. 279/892), Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī (d. 310/923), and Abū Muḥammad 'Abd Allāh b. 'Abd al-Ḥakam (d. 214/829)*, [w:] *Conversion to Islam in the Premodern Age: A Sourcebook*, ed. N. Hurvitz, Ch. S. Sahner, U. Simonsohn, L. Yarbrough, Berkeley 2020.
- Jabbar al-Shamiri H.I.A., *Umar's Caliphate: An Optimal Model of Good Government Throughout Islamic History*, „International Journal of Fiqh and Usul al-Fiqh Studies” 2017, t. 1(1).
- Jamsheer H.A., *Ibn Chaldun i jego Muqaddima: antologia myśli społeczno-politycznej*, Łódź 2002.
- Jamsheer H.A., *Ibn Chaldun (1332-1406). Muqaddima – historia – historiozofia*, Łódź 1998.
- Juynboll G.H.A., *Muslim b. al-Ḥadīdī*, [w:] *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5597 [dostęp: 30.05.2024 r.].
- Khalek N., *Early Islamic History Reimagined: The Biography of 'Umar ibn 'Abd al-'Azīz in Ibn 'Asākir's Tārīkh madīnat Dimashq*, „Journal of the American Oriental Society” 2014, t. 134 (3).
- Lagardère V., *Al-Ṭurṭūshī, unificateur du malikisme aux XIe et XIIe siècles*, „Revue des Études Islamiques” 1979, t. 67.
- Lagardère V., *L'unificateur du malikisme oriental et occidental à Alexandrie: Abū Bakr at-Ṭurṭūshī*, „Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée” 1981, t. 31.
- Makdisi G., *Hanbalite Islam*, [w:] *Studies on Islam*, ed. M.L. Swartz, Oxford 1981.
- Mallett A., *Two Writings of al-Ṭurṭūshī as Evidence for Early Muslim Reactions to the Frankish Crusader Presence in the Levant*, „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes” 2017, t. 107.
- Mawjood A.S.A., *The Biography of Imam Muslim bin al-Hajjaj*, trans. Abu Bakr Ibn Nasir, Riyadh 2007.
- Melchert Ch., *The Ḥanābila and the early Ṣūfīs*, „Arabica” 2001, t. 48/3.

- Melchert Ch., *The Musnad of Ahmad ibn Hanbal*, „Der Islam” 2005, t. 82.
- Murad H.Q., *Was Umar II „a True Umayyad”?* „Islamic Studies” 1985, t. 24 (3).
- Niedziela S., *Geneza fundamentalizmu muzułmańskiego*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 4 (162).
- Noth A., *Problems of Differentiation between Muslims and Non-Muslims*, transl. M. Muehlhaeusler, [w:] *Muslims and Others in Early Islamic Society*, ed. R. Hoyland, London 2004.
- Ogunbado A.F., Abu Bakar Y.S., Saidi M.A., *Umar ibn Khattab. An Epitome of Servant Leadership. A sustainable Lesson for Contemporary Leaders*, „Journal of Critical Reviews” 2020, t. 7 (8).
- Oulldali A., *Les conditions de la résidence du dīmmī: Entre règles absolues et relatives*, [w:] *Religious Minorities in Christian, Jewish and Muslim Law (5th-15th Centuries)*, ed. N. Berend, Y. Masset, C. Nemo-Pekelman, J.V. Tolan, Turnhout 2017.
- Pachniak K., *Filozofia polityki muzułmańskiej na podstawie dzieł Abu Hamida al-Gazalego*, Warszawa 2001.
- Pachniak K., *Teoria dżihadu od początków islamu do końca XVIII wieku*, Warszawa 2021.
- Perlmann M., *Ghīyār*, [w:] *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghiyar-SIM_2503 [dostęp: 30.05.2024 r.]
- Rizqi Sh., *Servant Leaders. Umar Bin Khattab (13-23 H / 634 – 644 M)*, „Al-Turaṣ” 2016, t. 22 (1).
- Schacht J., *Abu Hanifa*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam, Second Edition. Volume I: A-B*, eds H.A.R. Gibb, J.H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht, B. Lewis, Ch. Pellat, Leiden 1960.
- Talia Sh., *Muslim Views of the Cross as a Symbol of the Christian Faith*, [w:] *Heirs of the Apostles. Studies on Arabic Christianity in Honor of Sidney H. Griffith*, ed. D. Bertana, S.T. Keating, M.N. Swanson, A. Treiger, Leiden-Boston 2019.
- Viguera Molins M.J., *Las cartas de al-Gazālī y al-Ṭurṭūšī al soberano almorávid Yūsuf b. Tāšūfīn*, „Al-Andalus: revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada” 1977, t. 42, nr 2.
- Wahyuniar W.N., Afifa N., *The Political Thought of Rashidun Caliphate*, „Jurnal al-Dustur” 2020, t. 3 (2).
- Yarbrough L., *Friends of the Emir. Non-Muslim State Officials in Premodern Islamic Thought*, Cambridge 2019.
- Yarbrough L., *Origins of the ghīyār*, „Journal of the American Oriental Society” 2014, t. 134 (1).
- Zwoln M., *Radykalny islam jako zagrożenie dla kontynentu europejskiego*, „Facta Simoniadis” 2014, t. 7, nr 1.

Maciej Dawczyk <https://orcid.org/0000-0003-0639-7101>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maciej.dawczyk@uni.lodz.pl

Bizancjum wobec utraty egzarchatu Rawenny (750/751 – ok. 760)

Byzantium and the loss of the Exarchate of Ravenna
(750/751 – ca. 760)

Abstrakt

Choć Bizancjum traktowało egzarchat Rawenny jako obszar peryferyjny i nie dysponowało środkami pozwalającymi skutecznie bronić go przed agresją longobardzką, kiedy w 750/751 r. podbił go król Aistulf, cesarz Konstantyn V zdecydował się na rozpoczęcie zabiegów dyplomatycznych mających na celu odzyskanie tych terenów. To właśnie odzyskanie egzarchatu stanowiło priorytet bizantyńskiej polityki wobec Italii w okresie między 750/751 a ok. 760 r., choć wydarzenia te rozpatrywane są przez historyków często w innych kontekstach (np. relacji z emancypującym się papieństwem czy ogólnych zmian w sytuacji politycznej Italii). Bizancjum początkowo prowadziło swe starania we współpracy z papieżem. Kiedy ten otrzymał ziemie dawnego egzarchatu od króla Franków Pepina Małego, który pokonał Longobardów, cesarstwo próbowało natomiast zrealizować swoje cele, zabiegając o przychyłność Franków czy Longobardów. Po 760 r. Konstantyn V uznał odzyskanie egzarchatu za mało realne i skupił się w polityce wobec Italii na zabiegach mających za zadanie osłabienie więzi między Frankami i papieństwem.

Abstract

Although Byzantium treated the Exarchate of Ravenna as a peripheral territory and did not have the means to effectively defend it against Lombard aggression, when King Aistulf conquered it in 750/751, Emperor Constantine V decided to begin diplomatic efforts to regain these territories. It was the recovery of the Exarchate that was the priority of Byzantine policy towards Italy between 750/751 and around 760, although these events are often considered by historians in other contexts (e.g. relations

with the emancipating papacy or general changes in the political situation in Italy). Byzantium initially sought its cooperation with the Pope. When the Pope received the lands of the former Exarchate from the Frankish king Pepin the Short, who had defeated the Lombards, the empire tried to achieve its goals by seeking the favor of the Franks or the Lombards. After 760, Constantine V considered the recovery of the Exarchate to be unrealistic and focused his policy towards Italy on efforts to weaken the ties between the Franks and the papacy.

Słowa kluczowe: Bizancjum, Papiestwo, Longobardowie, Frankowie, Italia, Średniowiecze

Key words: Byzantium, papacy, Lombards, Franks, Italy, Middle Ages

W 750 / 751 r.¹ longobardzki król Aistulf zajął Rawennę, kończąc tym samym podbój terytorium raweńskiego egzarchatu² i likwidując centralny ośrodek bizantyńskiej władzy na Półwyspie Apenińskim. Choć wydarzenie to nie spotkało się z militarną odpowiedzią Konstantynopola, jego konsekwencją było rozpoczęcie zabiegów dyplomatycznych kontynuowanych do początku lat 60. VIII w. Aktywność ta często analizowana jest z perspektywy innych podmiotów politycznych (papiestwo, Frankowie, Longobardowie) lub w kontekście takich zagadnień wielosektorowych, jak proces emancypacji papiestwa czy zmiana porządku ideologiczno-politycznego

¹ Choć na ogół upadek egzarchatu datuje się na 751 r., to pewne sformułowania umieszczone w prologu zbioru praw króla Aistulfa pozwalają na założenie, że Rawenna została zajęta w 750 lub nawet 749 r.; zob. M. Dawczyk, *Longobardzko-bizantyńskie relacje polityczne od początków VI w. do upadku egzarchatu Rawenny*, Łódź 2024, s. 283-284.

² Określenie egzarchat Rawenny jest w tym wypadku pewnym uproszczeniem, niezbędnym dla klarowności językowej narracji. Właściwy egzarchat Rawenny obejmował Rawennę i okalające ją terytoria. Oprócz tego administracji egzarchalnej na przestrzeni lat podlegały odrębne dukaty (Pentapolis, Ferary, Perugii, Rzymu, Wenecji, Istrii, być może Ligurii, Brucjum, Kalabrii, Neapolu). W omawianym okresie Aistulf podbił właściwy egzarchat i Pentapolis, nieco zaś wcześniej Ferrarę i Istrię (zob. S. Cosentino, *Storia dell'Italia bizantina (VI-XI secolo). Da Giustiniano ai Normanni*, Bononia 2008, s. 135-141; G. Ravagnani, *I Bizantini in Italia*, Bologna 2004, s. 81-85). Choć Bizancjum po 751 r. utrzymało jeszcze część posiadłości, administracja egzarchalna wówczas zanikła i urząd przestał pojawiać się w źródłach. Problematyczna pozostaje kwestia dukatu Perugii, który stanowił łącznik między właściwym egzarchatem a dukatem Rzymu. Nie jest on wymieniany w opisach ziem przekazanych papieżowi tuż po pokonaniu Aistulfa przez Franków i być może w jakichś okolicznościach przeszedł w praktyce pod panowanie biskupa Rzymu tuż przed upadkiem bizantyńskiej Rawenny, nie stając się też ofiarą longobardzkiego podboju; zob. E. Zanini, *Le Italie bizantine. Territorio, insediamenti ed economia nella provincia bizantina d'Italia (VI-VIII secolo)*, Bari 1998, s. 140.

w Italii³. Treść źródeł dotycząca działań Bizancjum wobec Italii w tym okresie skupia się jednak na próbach osiągnięcia namacalnego celu w postaci odzyskania chociaż części utraconej domeny i właśnie to zadanie należy traktować jako ówczesny priorytet bizantyńskiej polityki wobec tego obszaru.

Rekonkwista Italii za panowania Justyniana Wielkiego pochłonęła ogromne ilości czasu i środków. Kiedy jednak w 568/569 r. półwysep został najechany przez Longobardów, ci zajęli szybko większą jego część, natomiast Bizancjum nie stawilo znaczne oporu. Cesarstwo nie dysponowało już odpowiednim potencjałem militarnym, by skutecznie chronić Italię i jednocześnie zmagać się z zagrożeniem ze strony Sasanidów, Awarów, Słowian, a w późniejszym okresie także Arabów. Półwysep, oddalony od centrum imperium, stał się dla Konstantynopola obszarem peryferyjnym o drugorzędnym znaczeniu⁴. Na jego terenie stopniowo utworzono strukturę o charakterze administracyjno-wojskowym w postaci egzarchatu Rawenny i podlegających mu dukatów. Egzarchowie cechowali się stosunkowo dużym zakresem samodzielności, tak by mogli szybko podejmować doraźne działania mające na celu obronę resztek bizantyńskich posiadłości. W VI w. to właśnie na stacjonujących na stałe w Italii niezbyt dużych siłach opierały się ograniczone działania prowadzone przeciw Longobardom. Kiedy w kolejnym stuleciu sytuacja uspokoiła się a zainteresowanie Longobardów walką z Bizancjum znacznie zmalało, Konstantynopol, zmagający się z poważnymi problemami na wschodnich granicach imperium, nie kwapił się, by odbijać Italię, jednym tego rodzaju poważnym przedsięwzięciem była wyprawa Konstansa II na Benewent

³ W kwestii przykładów tego rodzaju ujęć zob. O. Bertolini, *Roma e i Longobardi*, Roma 1972, s. 77-89; D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations During the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution of the Eighth Century*, „Byzantinische Zeitschrift” 1975, B. 68, s. 4762; M. Leontsini, *The Pope and the Byzantine Emperor (395-800): Stages in the Development of Papal Independence*, [w:] S. Lampakis, M. Leontsini, T. Lounghis, V. Vlysidou, *Byzantine Diplomacy: A Seminar*, transl. N. Russel, Athens 2007, s. 83-120; J. Herrin, *Constantinople, Rome, and the Franks in the Seventh and Eighth Centuries*, [w:] J. Herrin, *Margins and Metropolis. Authority across the Byzantine Empire*, Princeton and Oxford 2013, s. 220-238. Za przykład odmiennego ujęcia, nastawionego głównie na prezentację zabiegów Konstantynopola o odzyskanie egzarchatu, może posłużyć króciutki fragment pracy Ilse Rochow: *Kaiser Konstantin V. (741-775). Materialien zu seinem Leben und Nachleben. Mit einem prosopographischen Anhang von Claudia Ludwig, Ilse Rochow und Ralph-Johannes Lilie*, Frankfurt am Main 1994, s. 107-109.

⁴ Na temat relacji między Bizancjum i Longobardami zob. K. Christou, *Byzanz und die Langobarden: Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Athens 1991, passim; S. Gasparri, *Bisanzio e i Longobardi. I rapporti fra l'impero e una stirpe barbarica al tramonto del sistema tardo-antico*, [w:] *Europa medievale e mondo bizantino. Contatti effettivi e possibilità di studi comparati. Tavola rotonda del XVIII congresso del CISH, Montréal, 29 agosto 1995*, a cura di G. Arnaldi, G. Cavallo, Roma 1997, s. 43-58; F. Marazzi, *Byzantines and Lombards*, [w:] *A Companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden-Boston 2021, s. 169-199; M. Dawczyk, *Longobardzko-bizantyńskie relacje*, passim.

z 663 r. Zdecydowanej reakcji nie wywołało również wznowienie ekspansji przez Longobardów za panowania króla Liutpranda. Agresywna polityka kontynuowana była także przez jego następców, skutkując zagarnięciem Rawenny i okalających ją terytoriów w 750/751 r. przez króla Aistulfa.

W I połowie VIII w. w bizantyńskiej Italii miał miejsce interesujący proces. Choć niechęć między Konstantynopolem i papieskim Rzymem pogłębiała się na tle sporów fiskalnych i doktrynalnych (ikonoklazm), w okresie sprawowania urzędu przez egzarchę Eutychiusza to właśnie papieństwo przejęło główny ciężar zabiegów mających na celu zahamowanie longobardzkiej agresji. Świadectwem takiego stanu rzeczy były chociażby starania Grzegorza III o wenecką interwencję w celu odbicia przejściowo okupowanej przez Longobardów w latach 30. stolicy egzarchatu czy spotkanie Zachariasza z Liutprandem w Pawii w 743 r., w trakcie którego papieżowi udało się nakłonić króla do zwrotu egzarsze niedawno zdobytych ziem. W tym okresie papieństwo uzyskało faktyczną niezależność od Konstantynopola, choć czysto formalnie respektowało jeszcze zwierzchność cesarza⁵.

Konstantynopol wykazywał się wobec tych zagrożeń dużą biernością. O ile w latach 20. i na początku lat 30. VIII w. cesarz Leon III prowadził aktywną politykę mającą na celu rozprawienie się z nieposłusznymi mu papieżami (np. zlecenie egzarsze Pawłowi wyprawy na Rzym i usunięcie biskupa miasta czy wysłanie floty, która jednak zatoniła, nim dopłynęła do celu, by specyfikować papieństwo), to później utracił zainteresowanie sprawami Italii. Do pewnego momentu nie przejawiał go także jego syn Konstantyn V⁶. Należy zwrócić jednak uwagę, że w momencie najazdu Liutpranda na egzarchat w latach 40. cesarz zmagał się z uzurpatorem Artabasdosem⁷, z kolei na początku lat 50. Konstantynopol zajęty był kolejną odsłoną konfliktu z Arabami⁸.

Po uzyskaniu kontroli nad Rawenną Aistulf obrócił ostrze swojej agresji przeciwko Rzymowi. Głównym źródłem obrazującym jego działania jest papieska kronika *Liber pontificalis*. Wedle narracji tego dzieła papieżowi Stefanowi II (752-757) udało się chwilowo powstrzymać zakusy króla i poprzez posłów zawrzeć z nim w 752 r. układ,

⁵ D.H. Miller, *The Roman Revolution of the Eighth Century: A Study of the Ideological Background of the Papal Separation from Byzantium and Alliance with the Franks*, „Mediaeval Studies” 1974, vol. 36, s. 79-133; J.T. Hallenbeck, *Pavia and Rome: The Lombard Monarchy and the Papacy in the Eighth Century*, Philadelphia 1982, s. 21-52; T.F.X. Noble, *The Republic of St. Peter. The Birth of the Papal State 680–825*, Philadelphia 1986, s. 15-60.

⁶ Na temat italskiej polityki Bizancjum w tym okresie zob. T.S. Brown, *Byzantine Italy (680-876)*, [w:] *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. J. Shepard, Cambridge 2008, s. 437-443; M. Dawczyk, *Longobardzko-bizantyńskie relacje*, s. 247-286; M. McCormick, *Western approaches (700–900)*, [w:] *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 409-414

⁷ Na temat wpływu uzurpacji Artabasdosa na sprawy Italii zob. O. Bertolini, *I rapporti di Zaccaria con Constantino V e con Artavasdo nel racconto del biografo del papa e nella probabile realtà storica*, „Archivio della Società Romana di storia patria” 1955, vol. 78, s. 1-21.

⁸ Zob. S. Cosentino, op. cit., s. 262; I. Rochow, op. cit., s. 73-76.

do którego odnoszą się w tekście źródła słowa: *pacis ordinandum atque confirmandum foedera*. Układ ten miał obowiązywać przez 40 lat. Król miał jednak złamać porozumienie już po 4 miesiącach, domagać się ogromnej daniny w wysokości 1 solidy od każdego mieszkańca terytoriów znajdujących się w gestii papieża i grozić najazdem. Choć Stefan próbował i tym razem osiągnąć porozumienie drogą dyplomatyczną, zabiegi te speszły na niczym⁹.

W tym czasie do Rzymu przybył też wysłannik cesarza Konstantyna V – silencjariusz Jan. Zaopatrzony został w pisma (tak chyba należy interpretować wyrażenie *ius-sionem*) skierowane zarówno do papieża, jak i do króla Longobardów. List do Aistulfa zawierał wezwanie do rychłego zwrotu wcześniej zagarniętych ziem egzarchatu, tak należy bowiem interpretować wyrażenie *reipublicae loca diabolico ab eo usurpata*¹⁰. Następnie Jan wraz z bratem papieża Pawłem (przyszłym papieżem Pawłem I) zostali wysłani przez Stefana do króla, przebywającego wtedy w Rawennie. Longobardzki władca nie udzielił im satysfakcjonującej odpowiedzi (*cum inani absolsit response*), wyprawiając jednak w drogę powrotną wraz z cesarskim posłem swojego przedstawiciela, który miał następnie udać się z Janem do Konstantynopola¹¹. Kiedy Jan i Paweł zdali Stefanowi relację ze swej zakończonych negatywnym rezultatem misji, papież zdecydował się wysłać do Konstantynopola, wraz z wracającym do stolicy cesarskim przedstawicielem, swych własnych posłów, którzy mieli doręczyć cesarzowi list apostolski, zawierający prośbę o przybycie i interwencję mającą na celu wyzwolenie całej prowincji Italii od longobardzkiego zagrożenia (*deprecans imperialem clementiam ut iuxta quod ei sepius exercitandis has Italiae in partes scripserat, modis omnibus adveniret et de iniquitatis filii morsibus Romanam hanc urbem vel cunctam Italiam provinciam liberaret*)¹².

Jan Hallenbeck zauważył słusznie, że wyrażenie *ut iuxta quod ei sepius exercitandis has Italiae in partes scripserat* wskazuje, że papież prosił cesarza o interwencję już wcześniej i groźby Aistulfa, kierowane krótko po zawarciu porozumienia z 752 r.,

⁹ Liber pontificalis, XCIV, 5-7 (cytowania tekstu łacińskiego za *Liber Pontificalis I–XCVI (usque ad annum 772)* [Księga Pontyfików 1-96 (do roku 772)], tłum. P. Szewczyk, M. Jesiotr, Kraków 2014. Korzystałem także z *Le Liber Pontificalis, texte, introduction et commentaire* par L. Duchesne, vol. 1, Paris 1886; *The Lives of the Eighth-Century Popes AD 715-817*, transl. and intro. D. Raymond, ed 2., Liverpool 2007.

¹⁰ Thomas Noble podkreślał, że w pierwszej połowie VIII w. papieże używali słowa *reipublica* zarówno jako określenia dukatu rzymskiego, jak i cesarstwa. Dualizm ten miał zniknąć do lat 50. Choć uwaga ta wydaje się słuszna przynajmniej w odniesieniu do korespondencji papieskiej, należy zauważyć, że wymieniony przykład dowodzi, iż niejednoznaczności występowały jeszcze w innych źródłach proveniencji papieskiej. Trudno bowiem zakładać, że papieski biograf mógł przypisać cesarzowi zabieganie o zwrot utraconych terenów nie sobie a papieżowi por. T.F.X. Noble, op. cit., s. 43.

¹¹ Ilse Rochow uważa, że król liczył na to, iż uda się nakłonić Konstantynopol do akceptacji podboju, zob. I. Rochow, op. cit., s. 108.

¹² Liber pontificalis, XCIV, 8-9.

mogły być właśnie taktyczną odpowiedzią na te zabiegi¹³. Sugerować może to, że to papież był tak naprawdę czynnikiem, który zmusił Konstantyna V do choć niewielkiego zainteresowania się sytuacją półwyspu. Ze sposobu, w jaki autor biogramu Stefana II w *Liber pontificalis* relacjonuje te zdarzenia, wynika jednak, że, kiedy papież samodzielnie próbował powstrzymać longobardzkie zakusy, niezależnie od tych działań w Rzymie pojawił się bizantyński delegat, który miał za zadanie negocjować zwrot Rawenny i innych zagarniętych ziem. Użyte w tym kontekście określenie *reipublica* bezsprzecznie odnosi się do cesarstwa, nie zaś do posiadłości papieskich określanych już w tym czasie mianem *Sancta reipublica romana*. Rzym i dukat rzymski nie zostały zresztą podbite przez Longobardów, nadawcą listu był cesarz, nie papież, z kolei Rawenna pojawi się wprost przy opisie cesarskich zabiegów będących bezpośrednią kontynuacją tych już wspomnianych. Pokazuje to, że doraźnym priorytetem polityki Konstantyna V wobec Italii było w tym momencie odzyskanie egzarchatu, nie zaś obrona papieża. Sam biskup Rzymu miał być natomiast najprawdopodobniej narzędziem służącym do realizacji tego celu. Być może rację ma Michael McCormick, twierdząc, że starania te były odbiciem wciąż żywego w Konstantynopolu przekonania, że utracone nawet przed wiekami terytoria wciąż należą się imperium¹⁴. Wiadomo też jednak, że kiedy papież zwrócił się do cesarza z prośbą o interwencję, to nie spotkała się ona z odzewem¹⁵.

Konstantyn V najprawdopodobniej nie dysponował tak wydatnymi zasobami militarnymi, by rozdysponować je także w peryferyjnej Italii. Podobne problemy były zresztą charakterystyczne dla całokształtu polityki bizantyńskiej wobec półwyspu od czasów wojen gockich. Wobec braku argumentów siłowych Konstantynopol uciekł się do dyplomacji, która nie miała jednak większych szans na powodzenie. Mimo wszyst-

¹³ J.T. Hallenbeck, op. cit., s. 59-61.

¹⁴ M. McCormick, op. cit., s. 408-409. Na temat prawideł bizantyńskiej dyplomacji i jej celów ideologicznych w tym okresie zob. E. Chrysos, *Byzantine diplomacy, A.D. 300-800: means and ends*, [w:] *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot-Brookfield 1992, s. 25-39. Na temat relacji dyplomatycznych z Frankami zob. też M. McCormick, *Diplomacy and the Carolingian Encounter with Byzantium down to the Accession of Charles the Bald*, [w:] *Eriugena. East and West. Papers of the Eighth International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies Chicago and Notre Dame. 18-20 October 1991*, ed. B. McGinn, W. Otten, Notre Dame-London 1994, s. 15-48.

¹⁵ Thomas Noble uważał, że choć papież nie był przychylnie nastawiony do ponownego pojawienia się bizantyńskiej armii na półwyspie, w obliczu poważnego zagrożenia ze strony Aistulfa nie miał i tak nic do stracenia, ewentualne z kolei nowe bizantyńskie panowanie w Rawennie uważał za korzystniejsze niż longobardzkie, ponieważ mimo wszystko łatwiej byłoby mu dochodzić swoich roszczeń dotyczących wpływu na ziemie egzarchatu u cesarza niż u króla; zob. T.F.X. Noble, op. cit., s. 73-74.

ko podobne zabiegi kontynuowano przez kilka kolejnych lat. Interesującym faktem jest, że, w świetle narracji źródła, Bizancjum nie było zainteresowane obroną Rzymu i papieża, ale jedynie straconymi już ziemiami. *Liber pontificalis* jest utworem dość stronniczym, reprezentującym stanowisko propapieskie i niechętne Bizancjum. Nie należy więc zakładać, że cesarza nie interesował w ogóle los Wiecznego Miasta. Późniejsze wydarzenia pokazują zresztą, że było inaczej i Konstantynowi V bardzo zależało na osłabieniu niezależności i trzymaniu w ryzach poczynań papieżstwa. Zabiegi o odzyskanie egzarchatu stanowiły jednak początkowo cel podstawowy, do którego cesarz na pewno nie potrzebował specjalnej zachęty ze strony Stefana II, szczególnie że mogły stanowić też środek mający posłużyć odzyskaniu kontroli nad działaniami Stolicy Apostolskiej.

W *Liber pontificalis*, niezależnie od przytoczonych wcześniej fragmentów, pojawia się także interesujące sformułowanie o papieżu wstawiającym się u króla Longobardów za egzarchatem Rawenny i ludnością prowincji Italii (*pro universo exarchatu Ravennae atque cunctae istius Italiae provinciae populo*). Autor biogramu podkreśla przy tym, że zabiegi te nie odniosły skutku, a papież, wiedząc już, że nie dostanie pomocy od cesarza, zdecydował się wystąpić z apelem do Franków¹⁶. Owa wzmianka o wysiłkach dyplomatycznych nie jest świadectwem ani jakiegóż konkretnej samodzielnej inicjatywy Stefana II, ani tym bardziej przedsięwzięcia zleconego mu przez wysłanników cesarza, który nie był w stanie pomóc militarnie. Ma ona zapewne charakter ogólny, odnoszący się do całokształtu działań Stolicy Apostolskiej w obliczu longobardzkiej agresji, i pełni po prostu funkcję czysto narracyjną, mającą za zadanie stworzyć wprowadzenie do następującego po niej przedstawienia kontaktów, które nawiązano z Frankami.

Prośba papieża o umożliwienie mu przybycia do Państwa Franków skierowana do Pepina Małego spotkała się z przychylnym przyjęciem króla, który wysłał do Rzymu opata Drokteganga, by ten poinformował Stefana o jego zgodzie. Poselstwo najpewniej zbiegło się w czasie z powrotem do Rzymu silencjariusza Jana, który przybył tam w towarzystwie tego samego longobardzkiego posła, który wcześniej wyruszył z nim do Konstantynopola. Silencjariusz przywiózł papieżowi pismo, w którym cesarz nakazywał Stefanowi udać się do Aistulfa i zabiegać o odzyskanie Rawenny i pobliskich miast (*recipiendum Ravennatum urbem et civitates ei pertinentes*)¹⁷.

Przekaz *Liber pontificalis* nie zdradza żadnych szczegółów dotyczących pobytu silencjariusza Jana i longobardzkiego wysłannika w Konstantynopolu i toczonych tam rozmów z cesarzem. Cesarskie polecenie skierowane do papieża pozwala jednak przypuszczać, że poseł Aistulfa przekazał, iż król chce negocjować wyłącznie z papieżem. Zważywszy, że Stefan i tak nie był w stanie zbyt wiele wskórać, pewnym wydaje się, że Aistulf w ten sposób wcale nie zademonstrował potencjalnej woli koncyliacji i tego

¹⁶ *Liber pontificalis*, XCIV, 15.

¹⁷ *Liber pontificalis*, XCIV, 16-17.

rodzaju żądanie miało inny wymiar. Król prawdopodobnie chciał pokazać w ten sposób, że nie uważa już Konstantynopola za stronę w sporze i zademonstrować swą przewagę polityczną. Zważywszy, że cesarz ostatecznie złożył ciężar rozmów na papieża, można ocenić, że polityczne i propagandowe cele króla zostały w tym wypadku osiągnięte. Konstantyn pokazał natomiast ewidentną słabość, choć nie zrezygnował z prób odzyskania utraconych posiadłości.

Z narracji *Liber pontificalis* wynika, że Stefan spełnił polecenie cesarza i udał się do Pawii, by prosić Aistulfa o zwrot zagarniętych ziem. Razem z nim do longobardzkiej stolicy najprawdopodobniej udał się także *imperialis missus* czyli niewątpliwie silencjariusz Jan, choć ze względu na konstrukcję fragmentu źródła istnieje też możliwość, że autorowi biogramu chodziło po prostu o wcześniejsze, już omówione, zabiegi cesarskiego posła. Zarówno działania cesarskiego przedstawiciela, jak i papieża skończyły się fiaskiem¹⁸.

Stefan II, udając się do Pawii, zdążył się już porozumieć z Frankami w sprawie podróży za Alpy i w mieście czekali na niego frankijscy wysłannicy, którzy mieli przekonać Aistulfa, by zezwolił papieżowi na swobodne przejście przez longobardzkie ziemie i pomyślnie zrealizowali to zadanie¹⁹. Stawia to w interesującym świetle prośby sformułowane przez biskupa Rzymu wobec Aistulfa prośby. Zakładając, że był tam także cesarski poseł, apele te niewątpliwie musiały być kierowane w imieniu cesarza, natomiast zagarnięte ziemie miały docelowo wrócić pod bezpośrednią władzę Bizancjum.

Należy jednak zauważyć, że narrator źródła, kiedy przeszedł do opisu pobytu Stefana na dworze Pepina i późniejszych starań króla Franków, by nakłonić Aistulfa do oddania ziem, zaczął używać innych sformułowań niż te, które stosował wcześniej. Już przy wzmiance o zapewnieniach Pepina, że doprowadzi do zwrotu ziem, złożonych zaraz po przybyciu papieża do *Francii*, mowa jest o egzarchacie Rawenny i „republice” (*exarchatum Ravennae et reipublicae iura seu loca*)²⁰. Owa republika nie oznacza w tym wypadku zapewne cesarstwa, ale stanowi określenie dominium papieskiego, które było już w powszechnym użyciu²¹. W dalszej narracji używano jeszcze dalej idących wyra-

¹⁸ Liber pontificalis, XCIV, 21.

¹⁹ Liber pontificalis, XCIV, 22-23.

²⁰ Liber pontificalis, XCIV, 26.

²¹ To właśnie do tego fragmentu należałoby odnieść sformułowaną przez Jana Hallenbecka uwagę dotyczącą przybrania przez papieża pozycji prawowitego pana tych ziem. Trudno zrobić to jednak w przypadku w rzeczywistości wskazywanego przez tego historyka fragmentu dotyczącego wypowiedzi Aistulfa, w której zakazywał papieżowi pytać o zwrot konkretnych terenów (*petendi Ravennantium civitatem et exarchatum ei pertinentem, vel de reliquis reipublicae locis*) podczas wizyty tego ostatniego w Pawii. Należy zauważyć, że negocjacje te będą toczyć się jeszcze z udziałem cesarskich posłów i sam Aistulf rozumiał określenie reipublicae jako odnoszące się do cesarstwa; zob. Liber pontificalis, XCIV, 21; J.T. Hallenbeck, op. cit., s. 70.

zeń w rodzaju *proprietas sancte Dei ecclesie reipublice restituenda iura*²² czy *potestate beati Petri et iure ecclesie Romanae*²³. Ta zmiana semantyczna może odzwierciedlać faktyczną zmianę postawy papieża, który, choć wcześniej utrzymywał przynajmniej pozory podległości Bizancjum, teraz zdecydował się wystąpić wyłącznie w swoim imieniu i spróbować doprowadzić do przejęcia dawnej bizantyńskiej domeny. Silencjariusz Jan, najpewniej obecny wraz z papieżem w Pawii, ewidentnie nie potrafił wpłynąć na kontakty Stefana z przybyłymi tam Frankami i zapobiec podjęciu ustaleń bez udziału Konstantynopola. Wydarzenia te są niewątpliwym świadectwem porażki bizantyńskiej dyplomacji w zakresie spraw Italii. Trudno określić, jaki duży wpływ na zwrot w polityce papieża miała ikonoklastyczna polityka Konstancyjna V²⁴. Choć papież zdecydowany był oprzeć się na Frankach już przed obradami odbytego w lutym 754 r. synodu w Hierieia, który stanowił fundament polityki cesarza mającej na celu zwalczanie kultu obrazów, postanowienia tego zgromadzenia zapewne musiały zaostrzyć kurs obrany przez Stefana II i ostatecznie zniweczyć szanse Konstantynopola na porozumienie z papieżem w kwestii ziem egzarchatu.

Papieskie zabiegi o pomoc frankijską zakończyły się ostatecznie interwencją zbrojną Pepina w 755 r., w wyniku której zmusił on Aistulfa do zobowiązania się do wycofania z Rawenny i innych miejscowości. Choć tekst źródła nie przekazuje tego wprost, tereny te miały niewątpliwie zostać przekazane papieżowi, nie zaś cesarstwu. Aistulf jednak nie wywiązał się z obietnicy a nawet obległ Rzym, co doprowadziło do kolejnej militarnej interwencji Franków w 756 r.²⁵

Wedle narracji *Liber pontificalis* kolejna wyprawa zbiegła się z przybyciem do Rzymu zmierzających docelowo do króla Franków bizantyńskich posłów w osobach głównego sekretarza (*proto a secreta*) Jerzego i znanego już skądinąd silencjariusza Jana. Wysłannicy cesarza mieli nie dowierzać w to, że Pepin zdecydował się interweniować po raz kolejny i wraz z przedstawicielem papieża udali się do Marsylii, gdzie dowiedzieli się, że Frankowie zdążyli już przekroczyć przełęcz alpejskie. Bizantyńscy posłowie, dowiedziawszy się o tym, próbowali nie dopuścić do tego, by doszło do spotkania króla z papieskim legatem i z tego powodu doprowadzili do pobicia go, by uniemożliwić mu dalszą podróż²⁶.

Brutalne środki wdrożone przez cesarskich przedstawicieli miały niewątpliwie wytrącić inicjatywę z rąk papieża i uczynić ich jedyną stroną, która będzie mogła przedstawić swoje racje Pepinowi. Jerzemu udało się dotrzeć do przebywającego już niedaleko Pawii Pepina. Wtedy też próbował nakłonić króla, obiecując sowite dary, żeby zwrócił Rawennę i inne terytoria cesarzowi (*deprecans atque plura spondens tribui imperialia*

²² Liber pontificalis, XCIV, 31.

²³ Liber pontificalis, XCIV, 45.

²⁴ Bardzo istotne znaczenie przypisuje jej Thomas Noble zob. T.F.X. Noble, op. cit., s. 93.

²⁵ Na ten temat zob. np. T. Hallenbeck, op. cit., s. 64-85; T.F.X. Noble, op. cit., s. 79-94.

²⁶ Liber pontificalis, XCIV, 43-44.

munera ut Ravennantium urbem vel cetera eiusdem exarcatus civitates et castra imperiali tribuens concederet ditioni). Pepin pozostał jednak niewzruszony, deklarując, że nie widzi powodu, by przekazywać rzeczzone ziemie cesarzowi i powinny one pozostać pod władzą Stolicy Apostolskiej²⁷.

Wydarzenia te pokazują, że Konstantynopol został skutecznie wyłączone przez papieństwo z gry o terytoria dawnego egzarchatu. Są jednak także świadectwem tego, że to odzyskanie kontroli nad nimi, nie zaś poróżnienie papieństwa i Franków stanowiło w tym czasie główny cel polityki bizantyńskiej wobec Italii. Choć zdziwienie cesarskich wysłanników kolejną wyprawą na pewno wiązało się po części z faktem, że komunikacja między Rzymem i Konstantynopolem nie mogła mieć błyskawicznego charakteru, to z drugiej strony aż tak duży brak rozeznania w sprawach italskich dowodzi ogólnej nieudolności i niedbałości aparatu władzy Konstantyna V w tym zakresie. Konstantyn V zapewne nie rozumiał też jeszcze w pełni natury aliansu między Frankami i stolicą Apostolską, nie zdając sobie sprawy, że układ ten wyrugował go całkowicie z roli projektora papieża i pełnoprawnej strony w toczonej grze politycznej²⁸.

Jak zauważył David Henry Miller, po fiasku spotkania w okolicach Pawii Konstantyn V zmodyfikował swoje podejście w kwestii rozmów z Frankami i Longobardami i zaczął kontaktować się z nimi już wyłącznie bez pośrednictwa papieża²⁹. Z przekazu frankijskich Roczników Einharda i Roczników z Lorsch wynika, że w 757 r. cesarz wysłał Pepinowi bogate dary, w tym cenny instrument muzyczny w postaci organów³⁰. Wysyłanie tak ekstrawaganckich podarków oznaczało w języku bizantyńskiej dyplomacji szczególne docenienie statusu cywilizacyjnego oraz politycznego odbiorcy³¹ i było w tym wypadku ewidentnym świadectwem tego, że cesarstwu bardzo zależało na zdobyciu przychylności króla Franków. Prawdopodobnie o tych samych wydarzeniach pisał także kontynuator Fredegara, wzmiankując, że Pepin wysłał do Konstantynopola swych przedstawicieli *pro amicitias causa et salutem patrie*. W odpowiedzi Konstantyn V również wyprawił własnych posłów w podróż do Galii, zaopatrując ich w liczne prezenty dla króla. Obaj władcy mieli wtedy zobowiązać się do przyjaźni i wierności (*amicitias et fidem per legatos eorum uicissim inter se promittunt*)³².

²⁷ Liber pontificalis, XCIV, 44-45.

²⁸ Zob. D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations*, s. 51.

²⁹ Ibidem, s. 51.

³⁰ *Constantinus imperator misit Pippino regi multa munera, inter quae et organum* zob. Roczniki Einharda, 757 (cytowania tekstu łacińskiego za *Einhardi Annales*, [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 1, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1826, s. 124-218); *Misit Constantinus imperator regi Pippino cum aliis donis organum, qui in Franciam usque pervenit* zob. Roczniki z Lorsch, 757 (cytowania tekstu łacińskiego za *Annales Laurissenses*, 757 [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 1, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1826, s. 124-218)

³¹ Zob. E. Chrysos, op. cit., s. 36.

³² Kontynuacja Fredegara, 40 (cytowania tekstu łacińskiego za *Continuationes. Continuations*, [w:] *Fredegarii Chronicorum Liber Quartus cum Continuationibus. The Fourth Book of the*

Trudno zgodzić się z twierdzeniem Davida H. Millera, że narracja Kontynuacji Fredegara nie powinna być interpretowana dosłownie i w rzeczywistości to nie Pepin zainicjował kontakt, za czym przemawiać ma to, że cesarz występował w roli petenta, z kolei król Franków dzięki tego rodzaju negocjacom nie zyskiwał właściwie nic³³. Należy bowiem pamiętać, że Pepinowi także musiało do pewnego stopnia zależeć na formalnej akceptacji przez Konstantyna nowego porządku w Italii, a przynajmniej oficjalnym zaanonsowaniu mu własnego stanowiska, o czym świadczą zresztą użyte przez autora Kontynuacji sformułowania. Choć niestety źródła nie mówią nic o przedmiocie rozmów toczonych przez obydwu dwory za pomocą legatów, łatwo domyślić się, że musiały one dotyczyć spraw italskich, w tym kwestii potencjalnego zwrotu ziem egzarchatu. Takiemu założeniu sprzyja zarówno bliskość chronologiczna tych wydarzeń względem nieudanej misji bizantyńskich posłów Jerzego i Jana oraz nieco późniejsze poczynania Konstantynopola, w których bezpośrednio powróciła sprawa egzarchatu.

Fakt, że zabiegi o porozumienie z Frankami w sprawie straconych ziem nie przynosiły rezultatów, być może skłonił Konstantynopol do rozważenia próby sojuszu z Longobardami. Należy jednak zaznaczyć, że kwestia ta pozostaje niejednoznaczna. Informacja o tym przedsięwzięciu została przekazana przez nowego papieża, Pawła I, w jego liście z 758 r. skierowanym do Pepina i znajdującym się w zbiorze *Codex Carolinus*. Biskup Rzymu skarżył się tam na poczynania kolejnego króla Longobardów, Dezyderiusza, który nie dość, że nie chciał przekazać papieżowi ziem, których nie dotyczyły układy między Aistulfem, Pepinem i Stefanem, a które nowy król zgodził się oddać w zamian za papieskie poparcie w zmaganiach o tron, to zaatakował i podporządkował sobie Spoleto i Benewent, pustosząc po drodze Pentapolis. Z dosłownej treści pisma wynika, że to Dezyderiusz miał być inicjatorem rozmów z cesarstwem, posyłając do Neapolu po przebywającego tam bizantyńskiego posła Jerzego³⁴ (*Desiderius rex accersivit Georgium imperialem missum*) i tworząc plan, w myśl którego Longobardowie i Bizantyńczycy mieli wspólnie zaatakować Rawennę, panowanie nad którą objąłby w rezultacie cesarz. Kolejnym elementem przedsięwzięcia miała być natomiast łączona wyprawa przeciw Otranto, w którym schronił się zbiegły książę Benewentu, Liutprand. Kontrolę nad miejscowością miało otrzymać Bizancjum, natomiast uciekinier miał wpaść w ręce Dezyderiusza. W trakcie rozmów przygotowano także skierowany do Konstantyna V list³⁵.

Chronicle of Fredegar with its continuations, transl. and intro. by J.M. Wallace-Hadrill, Oxford 1960, s. 80-121)

³³ D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations*, s. 51-52.

³⁴ Chodzi niewątpliwie o *prato a secreta* Jerzego, który już wcześniej posłował do Pepina (*qui ad vos Franciam directus fuerat*)

³⁵ *Codex Carolinus*, 17 (cytowania tekstu łacińskiego za *Codex Carolinus*, ed. W. Gundlach, [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae*, t. 3, ed. E. Dümmler, Berolini 1892, s. 469-657.

David H. Miller, opisując te wydarzenia, przedstawił Bizancjum jako stronę aktywną, której bardzo zależało na wciągnięciu Longobardów do walki o odzyskanie egzarchatu³⁶. W rzeczywistości trudno jednak stwierdzić, jak było naprawdę. Oczywiście nie jest wykluczone, że to Konstantynopol był tak zdesperowany, że w celu uzyskania longobardzkiej pomocy zadeklarował nawet własne ograniczone zaangażowanie militarne. Z drugiej strony z narracji listu można wnioskować, że to Dezyderiusz wpadł na pomysł zaproszenia do siebie bizantyńskiego przedstawiciela, który mógł przebywać w Neapolu początkowo w zupełnie innym celu. Podjęte wstępnie dość szeroko zakrojone ustalenia były natomiast tylko propozycją i musiały zostać potem zaakceptowane przez cesarza, który mógł nie być w ogóle zainteresowany takim planem.

Niezależnie od tego która strona zainicjowała kontakt, wspólne przedsięwzięcie mające na celu odzyskanie egzarchatu dla Bizancjum nie doszło do skutku, choć niewykluczone, że Dezyderiusz rzeczywiście zaangażował się w jakieś działania przeciw Otranto i oddał je Bizantyńczykom, ponieważ później miasto to znalazło się w niejasnych okolicznościach pod bizantyńską kontrolą³⁷. Tego typu akcji mogły dokonać jednak samodzielnie również ograniczone lokalne siły cesarstwa. Za fiasko szerzej zakrojonych działań mogły odpowiadać różne czynniki, działające osobno lub w sprzężeniu. Z jednej strony Dezyderiusz zainteresowany był najpewniej tylko wykorzystaniem bizantyńskiej pomocy dla realizacji swych ograniczonych celów, obawiając się, że słabe cesarstwo może go wmanewrować w samodzielną kampanię w środkowej Italii, nie wysyłając przy tym pomocy³⁸ i nie rozpatrywał poważnie większego konfliktu, który mógłby spotkać się z odwetem Franków. Taki precedens miał już zresztą miejsce w czasach panowania króla Liutpranda i sprawowania urzędu przez egzarchę Eutychiusza. W 729 r. bowiem egzarcha i król porozumieili się, by wojska raweńskie wspomogły Pawię w podporządkowaniu sobie księstw południowych, by potem odwzajemnić się udziałem w podporządkowaniu egzarsze papieża Grzegorza II. Bizantyńczycy wywiązali się ze swojego zadania, jednak Liutprand nie zamierzał pacyfikować papieństwa i wzmacniać egzarchy. Wymusił więc na Eutychiuszu i Grzegorzcu układ, którego efektem było uzyskanie przez Pawię zdecydowanej hegemonii na Półwyspie Apenińskim³⁹. Z drugiej strony natomiast realna zdolność Konstantyna V, by wypełnić warunki zakładające jego wymierne zaangażowanie militarne, zapewne była ograniczona. Ponadto cesarz mógł uznać inicjatywę za zbyt niepewną, a Longobardów za niegodnych

Używałem także tłumaczenia: *Codex Epistolaris Carolinus. Letters from the popes to the Frankish rulers, 739-791*, transl. R McKitterick, D. van Espelo, R. Pollard, Richard Price, Liverpool 2021.

³⁶ D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations*, s. 53-54.

³⁷ Zob. I. Rochow, op. cit., s. 115.

³⁸ Zob. J.T. Hallenbeck, op. cit., s. 95; D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations*, s. 53.

³⁹ Zob. M. Dawczyk, op. cit., s. 259-262.

zaufania, ponieważ wydarzenia ostatnich dziesięcioleci pokazywały, że bardzo często nie wywiązywali się z politycznych zobowiązań⁴⁰.

Być może bezpośrednią konsekwencją bizantyńsko-longobardzkiego projektu był jednak następny ruch cesarstwa. Świadectwem tego, że Bizancjum faktycznie rozważyło militarną próbę odzyskania egzarchatu mogą być inne listy Pawła do Pepina umieszczone w zbiorze *Codex Carolinus* i datowane między 759 i 760 r.⁴¹

Z jednego z nich wynika, że pozostający czasowo w dobrych stosunkach Paweł i Dezyderiusz mieli spotkać się w Rawennie, by przedyskutować kwestię Greków grożących wciąż zajęciem Rawenny (*pertractandum pro Grecorum malitia, qui cotidie imminet in ipsam Ravennatem ingredi civitatem*)⁴². W innym z nich papież informował natomiast króla, że dowiedział się od *nuntium missum a fidelibus sanctae Dei ecclesiae*, że Grecy (określeni malowniczo *nefandissimi Greci, inimici sanctae Dei ecclesiae et orthodoxae fidei expugnatores*) szykują atak na region Rawenny i Rzymu i w związku z tym prosił, by Pepin zaapelował do Dezyderiusza, żeby ten na wypadek inwazji nakazał Longobardom z Toskanii, Spoleto i Benewentu udzielenie papieżowi posiłków⁴³. Papież sformułował także list o nieprawdopodobnym brzmieniu, w którym oznajmił Pepinowi, iż wedle jego wiadomości do Italii płynię z Konstantynopola składająca się z 300 okrętów flota, którą wspomóc miała także flota sycylijska. Paweł twierdził, że siły te zaatakują Rzym, a następnie prawdopodobnie skierują się do *Francii*⁴⁴. Najpewniej tych obaw przed inwazją dotyczy też ostatni z listów, w którym papież wspominał o tym, że arcybiskup Rawenny Sergiusz przesłał mu pismo, które otrzymał od cesarskiego urzędnika Leona. Kopie tego dokumentu Paweł przesłać miał wraz ze swym listem. Choć z treści wzmianki nie wynika wprost, że chodziło o groźbę bizantyńskiego ataku, to przemawia za tym fakt, że biskup Rzymu prosił Pepina o zapewnienie bezpieczeństwa Rzymowi⁴⁵.

Obecne w listach informacje o propapieskim nastawieniu Dezyderiusza i odbyciu przez niego spotkania z Pawłem w Rawennie w celu wspólnego zapobieżenia bizantyńskiemu atakowi można wskazywać jako argument, że potencjalnych planów inwazji nie należy wiązać z wcześniejszymi rozmowami prowadzonymi z Longobardami przez Bizancjum. Możliwe też jednak, że choć Longobardowie dość szybko wycofali się z planów sojuszu z Konstantynopolem, to cesarstwo zdążyło już podjąć zaawansowane działania i nawet w obliczu braku wsparcia kontynuować je. To że Dezyderiusz

⁴⁰ Wystarczy przywołać wspomniany sojusz Eutychiusza i Liutpranda czy początkową odmowę przekazania ziem egzarchatu papieżstwu, do czego zobowiązywał ich traktat z 755 r.

⁴¹ Zob. D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations*, s. 54-55.

⁴² *Codex Carolinus*, 38.

⁴³ *Codex Carolinus*, 30.

⁴⁴ *Codex Carolinus*, 20.

⁴⁵ *Codex Carolinus*, 31.

i Paweł zajęli się tą sprawą tak poważnie wskazuje, że nie chodziło jedynie o niemające pokrycia plotki i Konstantynopol rzeczywiście musiał podjąć się jakichś konkretnych przygotowań. Potencjalna gotowość Konstantynopola do podjęcia samodzielnej interwencji może być jednak traktowana jedynie jako świadectwo jego desperacji i porażki wcześniejszych działań. Plany inwazji, jeśli tę rzeczywiście przygotowywano, nie doczekały się zresztą sfinalizowania, co było konsekwencją niedysponowania wystarczającymi zasobami i niesprzyjającej dla Konstantynopola konfiguracji politycznej, w której Papiestwo, Longobardowie i Frankowie znaleźli się chwilowo we wspólnym obozie.

Moment ten można uznać za klamrę spinającą pewien etap bizantyńskiej polityki wobec Italii. Po 760 r. cesarstwo ewidentnie odpuściło kwestię odzyskania ziem egzarchatu, koncentrując się odtąd głównie na zabiegach mających na celu rozbijanie jedności między papiestwem i Frankami i zdobycie przychylności tych ostatnich, by w ten sposób nie dopuścić do powstania na zachodzie zbyt silnego bloku politycznego o nastawieniu zdecydowanie antycesarskim. Odtąd Konstantynopol uciekał się na przykład do prób zaszczepienia wśród Franków poglądów ikonoklastycznych czy zabiegów o małżeństwa dynastyczne z frankijskimi księżniczkami⁴⁶. Kwestia odzyskania Rawenny nie była już natomiast traktowana poważnie. Działania prowadzone w celu realizacji tego zamysłu w latach 750/751-760 pokazują jednak, że w tym okresie odzyskanie egzarchatu stanowiło dla Bizancjum główny cel polityki italskiej. To właśnie kwestii Rawenny, nie zaś próbom odzyskania wpływu na papiestwo czy ograniczenia zaangażowania Franków, poświęcono najwięcej miejsca w zachodnich źródłach z tego okresu. Brak tego wątku w źródłach bizantyńskich wskazuje jednak, że, z punktu widzenia całościowej polityki cesarstwa, zagadnienie to miało charakter marginalny.

Bibliografia

Źródła

Einhardi Annales, [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 1, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1876.

Annales Laurissenses, 757 [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 1, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1826.

Codex Carolinus, ed. W. Gundlach, [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae*, t. 3, ed. E. Dümmler, Berolini 1892.

Codex Epistolaris Carolinus. Letters from the popes to the Frankish rulers, 739-791, transl. R McKitterick, D. van Espelo, R. Pollard, Richard Price, Liverpool 2021.

Le Liber Pontificalis, texte, introduction et commentaire par L. Duchesne, vol. 1, Paris 1886.

⁴⁶ Zob. S. Cosentino, op. cit., s. 263; M. McCormick, *Western approaches (700-900)*, s. 414-415.

The Lives of the Eighth-Century Popes AD 715–817, transl. and intro. D. Raymond, ed 2., Liverpool 2007.

Liber Pontificalis I-XCVI (usque ad annum 772) [Księga Pontyfików 1-96 (do roku 772)], tłum. P. Szewczyk, M. Jesiotr, Kraków 2014.

Continuationes. Continuations, [w:] *Fredegarii Chronicorum Liber Quartus cum Continuationibus. The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar with its continuations*, transl. and intro. by J.M. Wallace-Hadrill, Oxford 1960.

Opracowania

Bertolini O., *I rapporti di Zaccaria con Costantino V e con Artavasdo nel racconto del biografo del papa e nella probabile realtà storica*, „Archivio della Società Romana di storia patria” 1955, Vol. 78.

Bertolini O., *Roma e i Longobardi*, Roma 1972.

Brown T.S., *Byzantine Italy (680-876)*, [w:] *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*, ed. J. Shepard, Cambridge 2008.

Christou K., *Byzanz und die Langobarden: Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Athens 1991.

Chrysos E., *Byzantine diplomacy, A.D. 300-800: means and ends*, [w:] *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot-Brookfield 1992.

Cosentino S., *Storia dell'Italia bizantina (VI-XI secolo). Da Giustiniano ai Normanni*, Bonna 2008.

Dawczyk M., *Longobardzko-bizantyńskie relacje polityczne od początków VI w. do upadku egzarchatu Rawenny*, Łódź 2024.

Gasparri S., *Bisanzio e i Longobardi. I rapporti fra l'impero e una stirpe barbarica al tramonto del sistema tardo-antico*, [w:] *Europa medievale e mondo bizantino. Contatti effettivi e possibilità di studi comparati. Tavola rotonda del XVIII congresso del CISH, Montréal, 29 agosto 1995*, a cura di G. Arnaldi, G. Cavallo, Roma 1997.

Hallenbeck J.T., *Pavia and Rome: The Lombard Monarchy and the Papacy in the Eighth Century*, Philadelphia 1982.

Herrin J., *Constantinople, Rome, and the Franks in the Seventh and Eighth Centuries*, [w:] J. Herrin, *Margins and Metropolis. Authority across the Byzantine Empire*, Princeton and Oxford 2013.

Leontsini M., *The Pope and the Byzantine Emperor (395-800): Stages in the Development of Papal Independence*, [w:] S. Lampakis, M. Leontsini, T. Lounghis, V. Vlysidou, *Byzantine Diplomacy: A Seminar*, transl. N. Russel, Athens 2007.

Marazzi F., *Byzantines and Lombards*, [w:] *A Companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden-Boston 2021.

McCormick M., *Diplomacy and the Carolingian Encounter with Byzantium down to the Accession of Charles the Bald* [w:] *Eriugena. East and West. Papers of the Eighth International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies Chicago and Notre Dame. 18-20 October 1991*, ed. B. McGinn, W. Otten, Notre Dame-London 1994.

McCormick M., *Western approaches (700-900)*, [w:] *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. J. Shepard, Cambridge 2008.

Miller D.H., *Byzantine-Papal Relations During the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution of the Eight Century*, „Byzantinische Zeitschrift” 1975, B. 68.

Miller D.H., *The Roman Revolution of the Eighth Century: A Study of the Ideological Background of the Papal Separation from Byzantium and Alliance with the Franks*, „Mediaeval Studies” 1974, vol. 36.

Noble T.F.X., *The Republic of St. Peter. The Birth of the Papal State 680-825*, Philadelphia 1986.

Ravegnani G., *I Bizantini in Italia*, Bologna 2004.

Rochow I., *Kaiser Konstantin V. (741-775). Materialien zu seinem Leben und Nachleben. Mit einem prosopographischen Anhang von Claudia Ludwig, Ilse Rochow und Ralph-Johannes Lilie*, Frankfurt am Main 1994.

Zanini E., *Le Italie bizantine. Territorio, insediamenti ed economia nella provincia bizantina d'Italia (VI-VIII secolo)*, Bari 1998.

Łukasz Kubicki <https://orcid.org/0000-0002-6683-6420>

Uniwersytet Warszawski

e-mail: lukasz.kubicki1233@gmail.com

Arsacydzkie pochodzenie dynastii macedońskiej

The Arsacid origins of the Macedonian dynasty

Abstrakt

W 867 r., na drodze uzurpacji, władzę w państwie bizantyńskim przejął Bazyl I – pochodzący z temu Macedonia potomek ubogiej armeńskiej rodziny, który dzięki swojej ambicji zdołał sięgnąć po koronę cesarską. Dokładna rekonstrukcja pochodzenia założyciela dynastii macedońskiej jest jednak trudna do przeprowadzenia. Mimo to już za jego panowania zaczęto wyjaśniać, od kogo wywodził się Bazyl i jak jego ród znalazł się w Cesarstwie Bizantyńskim. Najdokładniejszą wersję tych zdarzeń przedstawił w biografii Bazylego (*Vita Basilii*) wnuk cesarza Konstantyn VII Porfirogeneta, który utrzymywał, że lineaż jego dziadka sięgał założycieli starożytnej dynastii Arsacydów. Oprócz tego „zrodzony w purpurze” basileus przedstawił dokładny opis okoliczności, w jakich Arsacydzi znaleźli się w Bizancjum.

Odczytanie sensu tych opowieści spotykało się dotychczas z umiarkowanym zainteresowaniem uczonych. Rodzi to potrzebę głębszego przyjrzenia się strategii narracyjnej opisującej arsacydzki wątek pochodzenia Bazylego. Dlatego niniejsze studium stara się odpowiedzieć na szereg pytań związanych z rolą tej genealogii dla pamięci o Bazylim, a także dla pozycji politycznej Macedończyków w połowie X w.: jaki program ideologiczny manifestuje ta strategia narracyjna; w jaki sposób to osiągnięto; czym wersja Porfirogenety różni się od poprzedzających powstanie *Vita* domysłów genealogicznych; w jaki sposób rodowód Bazylego nawiązywał do jego późniejszych osiągnięć; a także, jak uwarunkowania historyczne, w których powstało źródło, wpływały na percepcję pochodzenia Bazylego oraz recepcję tej narracji wśród elit intelektualnych Bizancjum?

Abstract

In 867, Basil I, the descendant of a humble Armenian family from Macedonia, seized power in the Byzantine state through usurpation and managed to reach the imperial crown through his ambition. However, a precise reconstruction of the background of the founder of the Macedonian dynasty is difficult to carry out. Nevertheless, during this ruler's reign, interpretations of who Basil descended from and how his family found themselves in the Byzantine Empire had already begun to emerge. The most accurate version of these events was presented in Basil's biography (*Vita Basilii*) by the emperor's grandson, Constantine VII Porphyrogenitus, who maintained that his grandfather's lineage went back to the founders of the ancient Arsacid dynasty. In addition to this, the 'purple borned' basileus provided a detailed description of the circumstances under which the Arsacids arrived in Byzantium.

Decoding the significance of these stories has so far met with moderate interest among scholars. This raises the need to look deeper at the narrative strategy describing the Arsacid plot of Basil's origin. Therefore, the present study seeks to answer several questions related to the functions of this Arsacid genealogy and related stories for the memory of Basil, as well as the political position of the Macedonians in the middle of the tenth century: what ideological programme does this narrative strategy manifest; how was this achieved; how does Porphyrogenitus's version differ from the genealogical speculations that preceded the creation of the *Vita*; what did Basil's ancestry signify to his later achievements? Also, how did the socio-cultural circumstances in which the source was produced affect the perception of Basil's ancestry and how it influenced the reception of this narrative among intellectual elites in Byzantium?

Słowa kluczowe: genealogia, dynastia Macedońska, Bazyli I, Konstantyn VII Porfyrogeneta, *Vita Basilii*, Arsacydzi, ideologia dynastyczna

Keywords: genealogy, Macedonian dynasty, Basil I, Constantine VII Porphyrogenitus, *Vita Basilii*, Arsacids, dynastic ideology

Genealogie odgrywały doniosłą rolę w ideologiach średniowiecznych dynastii. Pamięć o odległych przodkach i wydarzeniach powiązanych z początkami lineażu przyczyniała się do wzmacniania tożsamości jego członków, którzy poprzez podtrzymywanie tych tradycji, zaznaczali swoją dystynkcję społeczną. Opowieści genealogiczne dowodziły, że dany władca i jego ród – ostatnie ogniwa nieprzerwanego łańcucha pokoleń – dziedziczyli po swych dawnych krewnych zespół charyzmatów, które legitymizowały ich pozycję na czele państwa¹.

Dla elit średniowiecza powodem szczególnego wyróżnienia były genealogie udawniające ich arystokratyczne i królewskie pochodzenie. Odległych źródeł tych wy-

¹ *Idoneität – Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter*, ed. C. Andenna, G. Meleville, Köln-Weimar-Wien 2015.

obrażeń można doszukiwać się – między innymi – w spuściźnie kultury klasycznej. Według poglądów starożytnych tylko osoby pochodzące z wyższych warstw społecznych uosabiały w sobie ideały tak zwanej *καλοκαγαθία* – połączenia piękna fizycznego, doskonałości charakteru, odwagi i moralności. Cechy te były przeciwieństwem wyobrażeń na temat warstw niższych, postrzeganych jako grupa charakteryzująca się brzydotą i skłonnością do czynienia zła². Determinowało to podstawy światopoglądu warstw wyższych średniowiecznego świata – w tym elit bizantyńskich, które odziedziczyły dorobek kultury greckiej. Znalazło to swoje odbicie w języku źródeł, gdzie greckie pojęcie *γένος*³ – stosowane do nazywania rodów (w kontekście bizantyńskim najczęściej arystokratycznych) – miało swoją konotację z terminem *εὐγένεια*⁴: szlachetny, doskonały, wywodzący się z arystokratycznego rodu czy godny arystokracji⁵.

Powyższe przekonania decydowały o kształcie ideologii władzy cesarskiej w państwie Rzymian. Wpływ na jej formę miały poglądy wyrażone przez Ksenofonta w jego *Cyropaedii* – opowiadaniu o wychowaniu Cyrusa Wielkiego⁶, należącego do kanonu podstawowych lektur wykształconych Bizantyńczyków. Nadrzędną myślą-idea dzieła było przekonanie, że królewskie pochodzenie, powiązana z tym *καλοκαγαθία* oraz dobre wykształcenie (*παιδεία*), decydują o predyspozycjach następcy tronu do pomyślnego władania państwem. To sokratejskie przeświadczenie stało się jednym z punktów odniesienia warstw wyższych, gdzie autorytet *basileusa* miał zbliżony charakter do autokratycznej pozycji „króla królów” w Persji, a przejście władzy przez przygotowywanego do tego członka panującego rodu traktowano jako najbardziej prawnomocną formę objęcia władzy⁷.

Rozbudowane rodowody, dowodzące arystokratycznego czy cesarskiego pochodzenia elit, przez wiele stuleci nie odgrywały jednak decydującej roli w dyskursie politycznym w Bizancjum. Zaczęły one zyskiwać na znaczeniu od połowy X w., co korelowało ze zmianami w strukturze i światopoglądzie najwyższych warstw społecznych⁸. Około stu lat później posługiwanie się wyróżniającą genealogią stało się jednym z centralnych narzędzi wyróżnienia w rywalizacji o kapitał polityczny po upadku dynastii Macedońskiej (867-1056)⁹.

² Słownik kultury antycznej, red. R. Kulesza, Warszawa 2012, s. 252.

³ Słownik grecko-polski, red. Z. Abramowiczówna, t. I, Warszawa 1958, s. 460.

⁴ Słownik grecko-polski, red. Z. Abramowiczówna, t. II, Warszawa 1960, s. 331.

⁵ N. Leidholm, *Elite Byzantine kinship, ca. 950-1204: blood, reputation, and the genos*, Leeds 2019, s. 11.

⁶ Xen., *Cyropaedia, vol I: Books I-V*, ed. W. Miller, Cambridge-London 1983, I, 1, 6, s. 8-9.

⁷ J.-P. Cheynet, *Pouvoirs et Contestations à Byzance, 963-1210*, Paris 1990, s. 184-190; cf. Procopius, *Bulidings*, ed. H.B. Dewing, London-New York 1940, I, 1, 12-16, s. 6.

⁸ A.P. Kazhdan, W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley-Los Angeles-London 1992, s. 99-110.

⁹ N. Leidholm, *Elite Byzantine kinship*, s. 107; cf. J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 roku*, Zielona Góra

To Macedończycy jako pierwsi wytworzyli rozbudowaną genealogię swego lineażu, co wywarło wpływ na strategię ideologiczną kolejnych panujących w Bizancjum i nie tylko. Dla przykładu Konstantyn X Dukas (1059-1067) utrzymywał, że jego ród miał związki z Konstantynem Wielkim – przodkiem matki Bazylego¹⁰. Z kolei ożeniony z Anną Porfirogenetką księżę Rusi Włodzimierz Wielki (980-1015) podkreślał swoje pochodzenie od odległych przodków małżonki – armeńskiej dynastii Arsacydów oraz króla Macedonii Filipa II¹¹.

Rodowód dynastii Macedońskiej zaczął formować się w epoce jej założyciela Bazylego I (867-886). Macedończyk w 867 r. obalił Michała III (842-867), natomiast jego rządy zostały zapamiętane jako pomyślny okres w rozwoju Cesarstwa: czas stabilności wewnętrznej, rozwoju architektonicznego czy zwycięskich wojen z paulicjanami i muzułmanami¹². Zdaniem środowisk promacedońskich dojście do władzy Bazylego – postrzeganego jako Nowego Dawida – było początkiem złotej ery, która nastąpiła po nieudolnych rządach jego poprzedników¹³.

Kwestia, skąd i od kogo pochodził Bazyli, nie jest jasna. Za wiarygodny scenariusz pochodzenia uznaje się, że wywodził się on z ubogiej armeńskiej rodziny, która w nieznanych okolicznościach została przesiedlona z Armenii do Adrianopola¹⁴. Kim byli przodkowie przyszłego władcy oraz kiedy trafili do Bizancjum, pozostaje tajemnicą. Nie przeszkodziło to współczesnym cesarza do formowania interpretacji jego pochodzenia. Syn władcy Leon VI (886-912) twierdził, że genealogia jego ojca sięgała Ar-

2009, s. 14-15; N. Leidholm, *Nikephoros III Botaneiates, the Phokades, and the Fabii: embellished genealogies and contested kinship in eleventh-century Byzantium*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2018, t. 42, z. 2, s. 185-201.

¹⁰ Zob. przyp. 47.

¹¹ J.-P. Roux, *Król. Mity i symbole*, Warszawa 1998, s. 242-243.

¹² Na temat życiorysu Bazylego: N. Tobias, *Basil I (867-886), The Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, rozprawa doktorska, Rutgers University 1970 [wydano: Lewiston 2007].

¹³ Krytyczny wizerunek Michała jest rezultatem przetrwania głównie promacedońskich źródeł z tego okresu: T. Wasilewski, *Macedońska historiografia dynastyczna X wieku jako źródło do dziejów Bizancjum w latach 813-887*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes” 1971, t. 16, s. 76-82; na temat wizerunku Michała w *Vita.*: F.H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie: Von Prokop bis Niketas Choniates*, Munich 1971, s. 81-101; E. Kislinger, *Michael III. – Image und Realität*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 1987, t. 75, s. 389-400; M. Gallina, *La diffamazione del potere: l'invettiva contro Michele III nella Vita Basilii di Costantino VII*, „Buletino dell'Istituto storico italiano per il medio evo” 2010, t. 112, s. 57-90; S. Tougher, *Michael III and Basil the Macedonian: just good friends?*, [w:] *Desire and Denial in Byzantium: Papers from the Thirty-first Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1997*, ed. L. James, London-New York 2016, s. 149-159.

¹⁴ N. Tobias, op. cit., s. 2-50, szczególnie s. 48-50.

takserksesa I (465-424 p.n.e.)¹⁵. Odmiennego zdania był Niketas Dawid, który w *Vita Ignatii* sądził, jakoby rodowód wywodzący Bazylego I od Tiridatesa III (ok. 298-330) został zmyślony przez patriarchę Focjusza¹⁶. Jeszcze inną wersję przedstawił wnuk Bazylego Konstantyn VII Porfirogeneta (945-959) w nadzorowanym przez siebie *Vita Basilii*. Dzieło, które zostało skomponowane prawdopodobnie około 948 r., trzy lata po obaleniu przez cesarza rodu Lekapenów (920-945), portretuje wart naśladowania (μιμήσως) wzór cnót (ἀνδριὰς), jakim zdaniem władcy był pierwszy Macedończyk¹⁷. Dzieło Porfirogenety miało za zadanie dokładnie opisać losy panowania Bazylego, co było zapowiedzią szeregu biografii kolejnych cesarzy aż do czasów Konstantyna VII. W panegiryku czytamy, iż lineaż Bazylego brał swój początek od króla Partii Arsakesa. Obok tego pochodzenia źródło jako pierwsze prezentuje rozwinięty opis okoliczności, w jakich potomkowie Arsacydów znaleźli się w Adrianopolu, gdzie na świat przyszedł przyszły basileus¹⁸.

Wskazane różnice każą zastanowić się nad przyczynami tych rozbieżności, co jest zamierzeniem niniejszego studium. Szczególna uwaga zostanie poświęcona ideologicznym aspektom arsacydzkiej tradycji autorstwa Konstantyna Porfirogenety, co pozwoli na rekonstrukcję poglądów cesarza na temat początków jego lineażu. W związku z tym celami prezentowanego badania jest odpowiedzieć na pytania o to, jak Porfirogeneta interpretował arsacydzką genealogię własnego rodu? W jaki sposób ten rodowód korelował z osiągnięciami pierwszego Macedończyka? A także, jak ta percepcja pochodzenia lineażu, uformowana w określonym kontekście historycznym i społeczno-kulturowym, wzmacniała wizerunek całej dynastii oraz jakim współczesnym celom politycznym Porfirogenety służyła?

Zasadniczym założeniem dla dalszego wywodu jest przyjęcie, że pamięć o tzw. faktach historycznych jest formowana i przedstawiana przez poszczególne jednostki w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Dlatego dla poznania systemu wartości i światopoglądu (ideologii) twórcy źródła, konieczne jest uwzględnienie wpływu uwarunkowań społecznych, politycznych i kulturowych. To pomoże zrozumieć potrzeby, jakie formowały się na tym tle, co decydowało o kształcie i recepcji analizowanej narracji¹⁹.

¹⁵ *Leonis VI Sapientis Imperatoris Byzantini Homiliae*, ed. A. Antonopoulou, Turnhout 2008 [dalej: *Mowa pogrzebowa*], XIV, 126-129, s. 199.

¹⁶ Nicetas David, *The Life of Patriarch Ignatius*, ed. A. Smiths, Washington D.C. 2013 [dalej: *Vita Ignatii*], LXXXIX, 11-9, s. 118-120.

¹⁷ *Chronographuae quae Theophanis Continuati Nomine feretur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin-Boston 2011 [dalej: *Vita Basilii*], I, 17-18, s. 10: *ὁ πρὸς ἀρετὴν κανὼν τε καὶ ἀνδριὰς καὶ τὸ ἀρχέτυπον τῆς μιμήσεως*.

¹⁸ *Vita Basilii* II-III, s. 10-18; szerzej na temat źródła np.: W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, New York 2013, s. 165-180.

¹⁹ Cf. T. Pelech, *Kreacja bohatera w Aleksjademie. Zmagania Aleksego I Komnena z żupanem Raszki Wukanem w latach 1093-1094*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, z. 2, s. 60;

Rozważania nad genealogią Macedończyków w *Vita* warto poprzedzić analizą poprzedzającej powstanie tego źródła tradycji. Pozwoli to już na wstępie zilustrować, jak indywidualne interpretacje pochodzenia Bazylego wpisywały się w kontekst społeczno–kulturowy, w którym tworzyli poszczególni autorzy.

Pierwsza wersja rodowodu cesarza uformowała się tuż po śmierci panującego w 886 r. i zachowała się w *Mowie pogrzebowej* Leona VI. Cesarz-filozof zaznaczył w niej, że przodkowie jego ojca wywodzili się od Artakserksesa I. Zdaniem Leona, Achemenida był doskonałym królem, który jako *semper victor* podbił wiele ludów sąsiadujących z Persją²⁰. Wersja ta – choć uboga w szczegóły – stała się przedmiotem badań między innymi N. Leidholma²¹. Historyk zwrócił uwagę, że Artakserkses był popularnym władcą w literaturze IX-wiecznego Bizancjum. Co więcej, jego postać mogła mieć szczególne znaczenie dla pamięci Bizantyńczyków ze względu na obecność w Starym Testamencie jako króla, który doprowadził do końca odbudowę Jerozolimy, w tym Świątyni Jerozolimskiej²². Leidholm słusznie zauważył, że ten wizerunek korelował z programem ideologicznym Bazylego. Kluczowe w tej kwestii są osiągnięcia Macedończyka w odbudowie stolicy, w tym w powstaniu świątyni *Nea Ekklesia*, co stało się symbolem powrotu świetności Cesarstwa – aktem przyrównywanym do dokonania Konstantyna Wielkiego czy Justyniana²³.

Warto uzupełnić, że równie znaczące dla interpretacji tego pochodzenia jest wizerunek Artakserksesa, jaki kreuje Leon. W świetle *Mowy pogrzebowej* Achemenida był doskonałym rządzącym, który zdołał pokonać inne narody. Ta wizja monarchy – pełnego cnót zwycięskiego wodza jest niemniej ważnym zabiegiem retorycznym. Sugeruje to, iż potomek “króla królów” był obdarzony tymi samymi cechami co jego przodek. To z kolei było zapowiedzią rozszerzenia granic Bizancjum za czasów Bazylego, jednocześnie dowodząc wyższości Macedończyka nad innymi ludami. To ostatnie z kolei wpisywało się w Bizantyńskie koncepcje *taxis* – przeświadczenia, iż Bizantyńczycy (Rzymianie) tworzą Naród Wybrany, który przewodniczy innym ludom i prowadzi je do zbawienia²⁴.

J. Banaszkiewicz, *Potrójne zwycięstwo Mazowszan nad Pomorzaniem – Gall II, 49 – czyli historyk między „rzeczywistością prawdziwą” a schematem porządkującym*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa et al., Warszawa 1991, s. 313.

²⁰ *Mowa pogrzebowa* XIV, 126-129, s. 199.

²¹ N. Leidholm, *Artaxerxes in Constantinople: Basil I's Genealogy and Byzantine Historical Memory of the Achaemenid Persians*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2022, t. 60, z. 3, s. 444-471.

²² *Ezd* 4, 7-24; *Neh* 2, 1-18.

²³ N. Tobias, op. cit., s. 157, 385, 469; *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, ed. C. Mango, Washington D.C. 1958, X, s. 189.

²⁴ H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975, s. 135-138; szerzej na temat idei *Narodu Wybranego* w Bizancjum: S. Eshel, *The Concept of the Elect Nation in*

Inną wersję pochodzenia Bazylego przedstawił Niketas Dawid w *Vita Ignatii* – dziele poświęconym życiorysowi Ignacego, patriarchy Konstantynopola (847-858, 867-877). Według relacji Paflagończyka królewskie pochodzenie cesarza zostało zmyślane przez patriarchę Focjusza. Rywal Ignacego na stanowisku patriarszym (858-867) miał stworzyć genealogię cesarza, która wskazywałaby na jego pochodzenie od armeńskiego Tiridatesa III (ok. 298-330). Od tego króla miał wywodzić się niejaki Beklas, czyli ojciec Macedończyka, którego imię Focjusz opracował z połączenia inicjałów imion członków rodziny Bazylego – cesarza, jego żony Eudokii i synów Konstantyna, Leona, Aleksandra i Stefana.

Przywołana narracja była wymierzona przede wszystkim w osobę samego Focjusza – obiekt silnej krytyki w *Vita Ignatii* ze względu na kontrowersje, jakie towarzyszyły jego awansowi do rangi patriarchy, co doprowadziło do odsunięcia Ignacego od urzędu²⁵. Oskarżanie Focjusza o oszustwa i przebiegłość po to, by przypodobać się cesarzowi Bazylemu, miało swoje określone cele retorycznym, co było wpisane w szerszą strategię narracyjną Żywotu.

Vita Ignatii spisano prawdopodobnie około 904-906 r., w okresie, kiedy jedna z podstawowych kontrowersji politycznych dotyczyła małżeństw Leona VI²⁶. Basileus, dążąc do przedłużenia dynastii, złamał obowiązujące prawa i związał się z Zoe Karbonopsiną – swoją czwartą wybranką, która urodziła upragnionego potomka Konstantyna VII Porfirogenetę. Związek Leona z Zoe zaognił podziały w gronie elity państwa²⁷. Część z niej – w tym sam Niketas Dawid – stanęła po stronie przeciwników basileusa, podważając legitymizację rodu Macedońskiego poprzez twierdzenia, że zarówno Leon jak i jego nowo narodzony potomek nie są prawomocnymi władcami państwa²⁸.

Dlaczego właśnie Tiridates III miał być praprzodkiem Macedończyków? Król ten z przydomkiem „Wielki” był Armeńskim odpowiednikiem Konstantyna Wielkiego – ideałem cnót władcy, który zapewnił stabilność państwu i zaprowadził doń chrześcijaństwo. W armeńskiej tradycji, która była dostępna Bizantyńczykom za sprawą greckich tłumaczeń *Historii Armenii* Agatangelosa, funkcjonowały opowieści o kontaktach panującego ze św. Grzegorzem Oświecicielem czy Konstantynem Wielkim.

Byzantium, Leiden-Boston 2018.

²⁵ G. Dagron, *Kościół i państwo (połowa IX – koniec X wieku)*, [w:] *Historia chrześcijaństwa: Religia – Kultura – Polityka. Tom 4: Biskupi, mnisi i cesarzae 610-1054*, red. G. Dagron et al., Warszawa 1999, s. 147-156.

²⁶ R.J.H. Jenkins, *A note on Nicetas David Paphlago and the Vita Ignatii*, „Dumbarton Oaks Papers” 1965, t. 19, s. 241-247; por. I. Tamarkina, *The date of the life of the Patriarch Ignatius reconsidered*, „Byzantinische Zeitschrift” 2006, t. 99, z. 2, s. 616-630.

²⁷ G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 2015, s. 264-272.

²⁸ Na temat Niketasa: *Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan et al., New York-Oxford 1991, s. 1480.

Z tym ostatnim Tiridates miał zawiązać przyjaźń, która została potwierdzona wizytą armeńskiego króla u Konstantyna w Rzymie²⁹.

W świetle powyższego, utożsamianie Tiridatesa III jako przodka Bazylego wynikało z poszechniej świadomości armeńskiego rodowodu dynastii. Dla autorów tej genealogii Tiridates mógł być jednym z najlepszych wyborów dla interpretacji pochodzenia Bazylego, gdyż wskazywało to na związki cesarza z jednym z ważniejszych monarchów w armeńskiej tradycji. Niketas Dawid, stwierdzając kłamiwość tego rodowodu, kontestował wynikające z królewskiego pochodzenia umiejętności i prawa Bazylego oraz jego potomków do sprawowania najwyższej funkcji w państwie³⁰.

Na tle przywołanych wersji pochodzenia Macedończyków *Vita Basilii* prezentuje odmienną interpretację omawianego rodowodu. Zdaniem Porfirogenety początki jego lineażu sięgały starożytnej dynastii Arsacydów (238 p.n.e.-226), dokładnie zaś jej założyciela Arsakesa³¹. Po pewnym czasie panowania potomków władcy, po śmierci nieznanego panującego z armeńskiej gałęzi dynastii, doszło do konfliktu o władzę. W wyniku sporu Artabanos i Kleienes – w trosce o własne życie – schronili się w Konstantynopolu, gdzie przyjął ich cesarz Leon I (457-474). Nie uchroniło to jednak uchodźców od dalszych problemów. Po jakimś czasie o ich ucieczce dowiedzieli się władcy Wschodu – dynastia Sassanidów i kalifowie muzułmańscy. Próbowali oni nakłonić uciekinierów do powrotu, aby ich wyeliminować. Próby te nie powiodły się, gdyż Armeńczycy – celem ukrycia – zostali przeniesieni najpierw do Nike, następnie do Filippi, a na koniec do Adrianopola, gdzie ród osiadł do czasu narodzin Bazylego I.

Pierwszą problematyczną kwestią przywołanej narracji jest ustalenie, od którego Arsakesa pochodzili przodkowie Bazylego. Zagadnienie to jest dyskusyjne, ponieważ imię to w tradycji bliskowschodniej i greckiej było wykorzystywane do nazwania wszystkich monarchów wywodzących się od ich eponimicznego założyciela. Dla przykładu Pierwsza Księga Machabejska, w odniesieniu do Mitrydatesa I (171–138 p.n.e.), podaje, iż: *Arsakes (Αρσάκης), król Persji i Medii, dowiedział się, że Demetriusz wszedł na jego ziemię, posłał jednego ze swych dowódców z poleceniem, aby pochwycił go żywego*³².

Vita stara się przybliżyć dokładną identyfikację króla, zaznaczając, iż był on rządcą Partii i założycielem dynastii, której członkowie rządzili ludami Partów, Armeńczyków

²⁹ Na temat tego przekazu i jego recepcji: R.W. Thomson, *Constantine and Trdat in Armenian Tradition*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae” 1997, t. 50, z. 1, s. 277-289.

³⁰ Cf. M.E. Shirinean, *Armenian Elites in Constantinople: Emperor Basil and Patriarch Photius*, [w:] *Armenian Constantinople*, ed. R.G. Hovannisian, S. Payaslian, Cota Mesa 2010, s. 53-72; T. Greenwood, *Basil I, Constantine VII and Armenian Literary Tradition*, [w:] *Reading in the Byzantine Empire and Beyond*, ed. T. Shawcross, I. Toth, Cambridge 2018, s. 454-455.

³¹ *Vita Basilii*, II-III, s. 10-18.

³² LXX, 1 Mac 14, 2: *καὶ ἤκουσεν Ἀρσάκης ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίδος καὶ Μηδίας ὅτι εἰσῆλθεν Δημήτριος εἰς τὰ ὄρια αὐτοῦ, καὶ ἀπέστειλεν ἓνα τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ συλλαβεῖν αὐτὸν ζῶντα*; polski przekład za: *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2002.

i Medów. Innymi słowy, ich władza rozciągała się na wszystkie ziemie Wschodnie, jakie znane były Bizantyńczykom³³. Ten opis zdaje się sugerować, że przodkami Bazylego był założyciel całej dynastii Arsacydów Arsakes I (247-214 p.n.e), nie fundator jedynie jej armeńskiej gałęzi Tiridates I (54-59, 62-72), co sugerował między innymi W. Treadgold³⁴. Tę interpretację uzupełnia dalsza narracja o ucieczce Artabanosa i Kleienesa, gdzie zostało uwypuklone, że walka o władzę, w wyniku której dwaj bohaterowie uciekli, rozgorzała *po śmierci rządzącego Armeńczykami* (τοῦ Ἀρμενίων κατάρχοντος ἐξ ἀνθρώπων ἀποιχομένου)³⁵.

Arsakes I nie był postrzegany jako przodek Bazylego przypadkowo. Głównym powodem, jaki stał za tą genealogią, jest wyobrażenie o panującym jako założycielu wielowiekowej dynastii, który *postępował z wielką chwałą i cnotą* (ἐπὶ μέγα δόξης προελθόντος καὶ ἀρετῆς) w zarządzaniu swym państwem³⁶. Ten wizerunek zdaje się korelować z poglądami Porfirogenety jakoby Bazyli – władca o podobnych charyzmatkach co Arsakes – podobnie jak jego przodek był założycielem długowiecznej dynastii, która dzięki swoim charyzmatom, wprowadziła państwo przez nich rządzone w czasy rozkwitu³⁷.

Kolejny ważny problem koncentruje się na prawach spoczywających na potomkach Arsakesa, jakie dotyczą panowania nad Wschodem. Jak wspomniano wcześniej, imperium Arsacydów obejmowało swym zasięgiem ziemie, które od czasów starożytnych były postrzegane za wschodnie krańce poznanego świata. Poglądy te są kluczowe dla dalszej logiki narracji Porfirogenety, gdyż dotyczą idei *translatio imperii* na Wschodzie, a ta po ucieczce Artabanosa i Kleienesa znalazła się w Konstantynopolu. To nie przypadek, że do symbolicznego aktu przekazania władzy doszło w stolicy cesarstwa wschodniorzymskiego za panowania Leona. Władca nazywany „Wielkim” był obecny w późniejszej tradycji ze względu na ideę *translatio imperii* właśnie. Miało to związek z wydarzeniami, do jakich doszło w zachodniej części Cesarstwa Rzymskiego, gdzie Odoaker, obalając Romulusa Augustulusa, odesłał insygnia władzy cesarskiej do Konstantynopola. W opinii potomnych, to wydarzenie dowodziło, iż właśnie za czasów Leona doszło do przekazania Konstantynopolowi wszelkich praw do poczuwania się spadkobiercą Rzymu³⁸. Ma to znaczenie także w kontekście ideologii dynastycznej Macedończyków. Poprzez odwołanie się do znaczenia postaci Leona w pamięci elit intelektualnych Bizancjum Porfirogeneta starał się wykorzystywać ten fakt, przekonując

³³ *Vita Basilii II*, 5-7, s. 12: νόμος τοῖς ὕστερον ἐχρημάτισεν μὴ ἄλλοθεν βασιλεύεσθαι μήτε Πάρδους μήτε Ἀρμενίου, ἀλλὰ μηδὲ Μήδους, ἢ παρὰ τοῦ γένους Ἀρσάκου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ.

³⁴ W. Treadgold, op. cit., s. 167-168.

³⁵ *Vita Basilii II*, 9-10, s. 12.

³⁶ *Vita Basilii II*, 4-5, s. 12, tłum. własne.

³⁷ Cf. *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur libri I-IV*, ed. M. Featherstone, J.S. Codoñer, Berlin-Boston 2015, wstęp, 14-33, s. 10-12.

³⁸ *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn 1836, L, 5, 7, s. 218-220.

odbiorców *Vita*, iż Bazyl i jego następcy mający pośredni związek z tym władcą, dzierżyli prawa do panowania nad całym dziedzictwem *Imperium Romanum*. Wizję tę dopełniają wątki pochodzenia matki Bazylego, która zdaniem autora *Vita*, miała pochodzić od Konstantyna Wielkiego i Aleksandra Wielkiego³⁹.

Ten argument w oczach Bizantyńskich elit X w. był jednoznaczny. Najwyższe warstwy społeczne uznawały swoje prawa do panowania nad wszystkimi terenami, które w przeszłości były pod władaniem Cesarstwa Rzymskiego czy państwa Aleksandra Wielkiego⁴⁰. Wynikało to z przekonania Romajów o swym państwie, jako czwartym, ostatecznym królestwie z *Księgi Daniela*, które miało podbić i zjednoczyć cały świat⁴¹. W praktyce oznaczało to, że Bizantyńczycy czuli się uprawnieni do panowania nad całym *oikumene*. Ten światopogląd znalazł swoje odzwierciedlenie w manifestacjach ideologicznych elit i władców, którzy chętnie zaznaczali swoje prawa do panowania zarówno nad Wschodem jak i Zachodem⁴².

Według idei przewodniej narracji, świadomość praw spoczywających na Arsacydach nie była obca zarówno Rzymianom, jak i kolejnym dynastiom, które po potomkach Arsakesa rządziły Wschodem – Sassanidom oraz kalifom muzułmańskim. Wydawać by się mogło, że wraz z ucieczką Artabanosa i Kleienesa pełnia władzy nad dziedzictwem Armeńczyków została oddana kolejnym władcom na Wschodzie – wszakże tak się nie stało. Podkreśla to narrator, który akcentuje, iż uciekinierzy nie zostali obaleni, *lecz uciekli w trosce o własne życie* (ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν κινδυνεύοντες), zatem dopóki żyli oni lub ich potomkowie, prawa te nie przeminęły⁴³. Było to o tyle przekonujące, gdyż władza Arsacydów nad Wschodem sięgała wcześniej niż kolejnych rodów panujących⁴⁴.

³⁹ *Vita Basilii II*, 25-27, s. 18; na temat tych wątków cf. A. Markopoulos, *Constantine the Great in Macedonian Historiography: Models and Approaches*, [w:] *New Constantines: the Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, Aldershot 1994, s. 165-169; A. Schmick, *The beginnings and origins of the 'Macedonian' dynasty*, [w:] *Byzantine Macedonia: Identity, Image, and History. Papers from the Melbourne Conference, July 1995*, ed. J. Burke, R. Scott, Leiden-Boston 2017, s. 65-68.

⁴⁰ Y. Stouraitis, *The lands of the Rhōmaioi: Imagined geographies in Byzantium before and after 1204*, [w:] *Imagined Geographies in the Mediterranean, Middle East and Beyond*, ed. D. Kastritsis et al., Cambridge Mass. 2023, s. 45-50.

⁴¹ Dn 7, 23.

⁴² Cf. P. Stephenson, *The Legend of Basil Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003, s. 49-51; L. Andriollo, *Aristocracy and Literary Production in the 10th Century*, [w:] *The Author in Middle Byzantine Literature*, ed. A. Pizzone, Berlin-Boston 2014, s. 126-131; J. Bonarek, *Postać Teofana w poezji bizantyńskiej II połowy X wieku*, [w:] *Szkice bizantyńsko-słowiańskie*, red. H. Grala, Kraków 2023, s. 109.

⁴³ *Vita Basilii II*, 12-13, s. 12.

⁴⁴ *Vita Basilii II*, 41-45, s. 14.

Na tle przywołanych argumentów zasadniczą staje się kwestia schronienia uciekinierów w Konstantynopolu. Wydarzenie to nie pozostaje bez znaczenia dla ukazania przodków Bazylego jako arystokratycznego rodu. Uwypukla to akt, jakiego dokonuje Leon w chwili przybycia Armeńczyków do miasta nad Bosforem. Cesarz, doceniając ich εὐγενείας – szlachetne pochodzenie – nadał im majątki ziemskie w mieście⁴⁵. W ten sposób podkreślone zostało, że uciekinierzy natychmiast uzyskali przywileje, które uplasowały ich w gronie rzymskiej warstwy wyższej. Miało to tym większe znaczenie, gdyż status ten był efektem nadań najwyższego władcy, to zaś odgrywało niebagatelną rolę w budowaniu prestiżu rodów arystokratycznych w X w.⁴⁶ Uzupełnieniem tego może być fakt, że analizowany motyw pochodzenia znalazł swoich naśladowców. Jak podaje Nikefor Bryennios, ród Konstantyna Dukasa – także o armeńskich korzeniach – przybył w IV w. do Konstantynopola. Przodkowie Dukasa mieli objąć wówczas prominentne stanowiska w administracji cywilnej stolicy, co podnosiło ich godność do rangi elity centralnej⁴⁷.

To porównanie każe zastanowić się nad jeszcze jedną funkcją analizowanej opowieści. Jest nią zaś próba udowodnienia rzymskiej tożsamości rodu. Zarówno Porfirogeneta, jak i krąg odbiorców jego dzieła dostrzegali obcość etniczną Armeńczyków. To właśnie w czasach Konstantyna VII zauważa się wzrost znaczenia wojskowych i cywilnych elit pochodzących z Armenii. Te uwarunkowania mogły rodzić swoistą niechęć w stosunku do nowych, obcych etnicznie moźnych⁴⁸. Niewykluczone, że wzmagало to potrzebę Armeńczyków do podkreślenia swojej rzymskiej tożsamości⁴⁹.

Armeńskie pochodzenie mogło narażać Macedończyków na oskarżenia o obcość etniczną. Na tym tle można zaproponować, że „zrodzony w purpurze” cesarz, poprzez ukazanie swych przodków jako arystokracji o rzymskiej tożsamości, formułował komunikat do elit swoich czasów. Miał on na celu wzmocnić wizerunek dynastii poprzez ukazanie jej jako zasymilowanego lineażu, który wniósł do państwa rzymskiego pozytywne wartości związane z dziedzictwem Arsacydów. Uzupełnienie dla tej interpretacji można odnaleźć w jednej z kolejnych historii. Doszło do niej, kiedy potomkowie Arsakesa na stałe osiedlili się w Adrianopolu. Tam potomek uciekinierów Leon spotkał się z pochodzącym z Armenii kupcem Maiktesem, przyszłym dziadkiem Bazylego.

⁴⁵ *Vita Basilii II*, 15-17, s. 12: οὗτος οὖν τοὺς ἀνδρας ὑποδεξάμενος καὶ ἀξίως τῆς περὶ αὐτοὺς εὐγενείας φιλοφρονησάμενος, οἰκησὶν τε καὶ διαταῖαν τὴν προσήκουσαν ἐν τῇ βασιλίδι ἀπένευμεν.

⁴⁶ J.P. Cheynet, *L'aristocratie byzantine (VIIIe – XIIIe siècle)*, „Journal des savants” 2000, t. 2, z. 1, s. 294-299 [przedruk: J.P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy (VIIIth-XIIIth Centuries)*, [w:] J.P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, London-New York 2006, cz. I].

⁴⁷ Nicephori Bryennii, *Commentari*, wyd. A. Meineke, Bonnae 1838, wstęp, 1-11, s. 13.

⁴⁸ Na temat wpływów Armeńskich w Bizancjum zob. np. G. Dédéyan, *Vocation impériale ou fatalité diasporique: les Arméniens à Byzance (IVe-XIe siècle)*, [w:] *Histoire du peuple arménien*, ed. G. Dédéyan, Paris 2008, s. 297-326.

⁴⁹ Por. T. Greenwood, op. cit., s. 452-454.

Maiktes, usłyszawszy o sławie swego rodaka, nie mógł nie skorzystać z okazji, aby poznać potomków Arsacydów⁵⁰. Osią tej sceny była kwestia stroju Leona. Przybyły do Adrianopola Maiktes nie rozpoznał swego rodaka. Stwierdził on, że Leon nie przypominał osoby o „niskim statusie” (ιδιότητος ταπεινῶν). Wręcz przeciwnie, był on podobny do kogoś „szlachetnie urodzonego” (εὐγενῆ)⁵¹. Scena, która po raz kolejny uwydatniała status Arsacydów, operowała także kwestiami tożsamości etnicznej: Armeńczyk nie mógł rozpoznać swego rodaka, bo ten już go nie przypominał. Zmiana stroju sygnalizowała nie tylko zmianę statusu społecznego, ale także skorelowaną z tym przynależność etniczną, zaznaczoną wyglądem rzymskiego arystokraty⁵².

Wróćmy jednak do wydarzeń, które doprowadziły do zmiany miejsca pobytu potomków Arsakesa. O ucieczce Artabanosa i Kleienesa dowiedzieli się Sassanidzi, historyczni następcy Arsacydów na Wschodzie. Zgodnie z konwencją literacką autor *Vita* portretuje ich jako barbarzyńców, którzy chcieli podstępem doprowadzić do odesłania uciekinierów, wysyłając listy do Leona I⁵³. Z kolei Leon, jako cesarz cywilizowanych (w domyśle lepszych i sprytniejszych) Rzymian, wyczuł podstęp i zrozumiał zagrożenie dla państwa, jakie wiązałoby się z wydaniem uciekinierów⁵⁴, dlatego przeniósł ich z Konstantynopola do Nike, gdzie ród ponownie otrzymał ogromne majątki. Wszakże akt cesarza nie powstrzymał zakusów kolejnych władców Wschodu. Tym razem byli to muzułmanie, którzy obalili władzę Sassanidów w VII stuleciu. Podobnie jak ich poprzednicy, nowi władcy na Wschodzie wiedzieli, że do pełnej legitymizacji swej władzy potrzebują pozbyć się potomków pradawnego rodu panującego nad ich częścią świata. Na drodze realizacji planów stanął inny cesarz Rzymu – Herakliusz. Otrzymał listy nagabujące do oddania potomków Arsakesa, basileus zrozumiał zagrożenie, jakie się za tym kryło. W związku z tym przeniósł przodków Bazylego najpierw do Filipi, a później do Adrianopola, skąd historycznie wywodzili się Macedończycy⁵⁵.

Posługiwanie się autorytetem Herakliusza przez autora *Vita* nie jest bynajmniej przypadkowe. Założyciel dynastii Heraklijskiej, podobnie jak Leon, uchodził za jednoznacznie pozytywnego władcę w pamięci historycznej elit intelektualnych Bizancjum.

⁵⁰ *Vita Basilii III*, 2-7, s. 16.

⁵¹ *Vita Basilii III*, 5-7, s. 16: καὶ γνοὺς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν καταστάσεως καὶ περὶ τὴν καταστολήν ιδιότητος οὐχ ἕνα τῶν τυχόντων καὶ ταπεινῶν, ἀλλ' εὐγενῆ καὶ περιφανῆ.

⁵² Na temat tożsamościowej funkcji stroju w średniowieczu: J.M.H. Smith, *Europa po Rzymie: Historia kulturowa lat 500-1000. Nowe ujęcie*, Kraków 2005, s. 111-112; Michał Psellos stwierdzał, że ubiór zmienia status osób: *Michaelis Pselli Chronographia*, ed. D.R. Reinsch, Berlin-Boston 2014, IV, 27, 1-9, s. 65.

⁵³ Cf. P. Żmudzki, *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009, s. 87-88.

⁵⁴ *Vita Basilii II*, 17-32, s. 12-14.

⁵⁵ *Vita Basilii II*, 39-47, s. 14.

Dowiadujemy się od tym z *De thematiibus* poświęconemu historii temów bizantyńskich. W jednym z fragmentów tego dzieła Porfirogeneta wspominał, że Herakliusz położył wielkie zasługi dla opanowania naporu muzułmanów, czym zabezpieczył wschodnie granice imperium⁵⁶. Pamięć o tym władcy buduje kontekst dla wykorzystania jego autorytetu w opowieści genealogicznej. Poprzez skojarzenie Herakliusza z Macedończykiem, autor *Vita* zapowiadał późniejsze zasługi Bazylego w pokonaniu muzułmanów. Ta interpretacja w pełni wpisuje się w główny przekaz narracji o wyższości dynastii macedońskiej względem wszystkich innych władców.

Czy istnieje wyjaśnienie dla dwóch kolejnych miejsc, do których przesiedlono uciekinierów? Pojawienie się w historii macedończyków miejscowości Nike i Filippi są ważne z dwóch powodów – ich nazwy oraz, co pokazały ostatnie badania – położenia. Przekaz tych wątków stanowi jednak odstępstwo od osi fabularnej całej opowieści genealogicznej, jednakże bliższe przyjrzenie się temu jest konieczne, gdyż uzupełnia logikę narracji Porfirogenety.

Już na przełomie VI i VII w. rolę nazw danych rzeczy i zjawisk dostrzegał Izydor z Sewilii – hiszpański uczony i doktor Kościoła. Według autora *Etymologii*, sama nazwa zawierała w sobie wiele informacji na temat nazywanych rzeczy⁵⁷. Ta kwestia nie była obca mentalności Porfirogenety. We wstępie do *Vita*, napisanym osobiście przez cesarza, władca podkreślił, iż imię Bazylego pochodzi od słowa βασιλεια – „królestwo”, co miało oznaczać cesarskie powołanie bohatera⁵⁸. Podążając tym rozumowaniem, warto zwrócić uwagę na nazwy dwóch kolejnych miast, do których z Konstantynopola dotarli Arsacydzi. Nike (Νίκη) tłumaczone jako „zwycięstwo” lub nawet – co bardzo sugestywne – „powodzenie”, może zwiastować sukcesy dynastii Macedońskiej⁵⁹. Natomiast Filippi (Φιλιππου), nazwa pochodząca od rzeczownika φιλιππος, oznaczająca tego, który „lubi konie”⁶⁰ zdaje się sugerować związki nie tylko założycielem miasta Filipem II⁶¹, lecz może także nawiązywać do późniejszej kariery Bazylego jako koniuszego (στράτωρ) cesarza⁶².

⁵⁶ Constantine Porphyrogenitus, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatican City 1952, I, 17-28, s. 60; szerzej na ten temat: Y. Stouraitis, *Scriptores post Theophanem: Normative aspects of imperial historiography in tenth-century Byzantium*, [w:] *Historiography and Identity IV: Writing History Across Medieval Eurasia*, ed. W. Pohl, D. Mahoney, Turnhout 2021, s. 235-243.

⁵⁷ *Sancti Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Libri XX*, wyd. M. W. Lindsay, Oxford 1911, I, 7, 1, s. 82: Nomen dictum quasi notamen, quod nobis vocabulo suo res notas efficiat. Nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit.

⁵⁸ *Vita Basilii I*, 11-13, s. 10: ὅς καὶ τῆς βασιλείας ἐπόνυμος ἢ καὶ μέγα ὄφελος τῇ πολιτεία Ρωμαίων ἐγενέτο καὶ τοῖς πράγμασιν.

⁵⁹ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. III, Warszawa 1962, s. 210.

⁶⁰ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, Warszawa 1965, s. 520.

⁶¹ Cf. A. Schmick, op. cit., s. 65-68.

⁶² *Vita Basilii XIII*, 27-29, s. 52; na temat urzędu koniuszego: *Oxford Dictionary*, s. 1967.

Kwestia wspomnianych lokacji była tematem niedawnych rozważań T. Greenwooda. Badacz zauważył, że w połowie X w. Nike i Filippi znajdowały się poza terytorium Bizancjum i należały do Bułgarii. Mogło to sygnalizować odbiorcom *Vita*, że poprzez obecność przodków Bazylego we wskazanych miejscowościach Porfirogeneta manifestował prawa do rządzenia tymi rejonami przez jego rodzinę⁶³. Jak zostało to zilustrowane chwilę wcześniej na przykładzie arsacydzkiego pochodzenia Bazylego, wpisywało się to w głębsze poglądy na temat Macedończyków jako dynastii mającej prawa do panowania nad całym światem, zarówno Wschodem, jak i Zachodem.

Te wątki znajdują swoje uzupełnienie w dalszych rozdziałach, gdzie podkreśla się wyższość Macedończyków nad ich północno-zachodnimi sąsiadami. Ilustracją tego są sceny, do jakich doszło w trakcie wyprawy Kruma Bułgarii na Bizancjum w 813 r. Wówczas uprowadzona rodzina Bazylego była zaangażowana w akcję chrystianizacyjną bułgarskich ziem⁶⁴. Co więcej, to właśnie na tym tle doszło do spotkania Murtagona z małoletnim Bazylim. Według *Vita*, chłopiec przedstawiany jako *puer senex* i *semper victor*, urzekł swym zachowaniem bułgarskiego władcę, po czym otrzymał od niego ogromne jabłko – symbol władzy nad całym światem⁶⁵. W jeszcze innej ze scen Bazyli, jako dorosły mężczyzna, wziął udział w walce zapaśniczej z reprezentantem Bułgarów. Według Porfirogenety, Macedończyk w tym symbolicznym starciu okazał swoją ogromną siłę i z łatwością obalił przeciwnika, przyczyniając się do zachowania godności państwa rzymskiego, co było stawką tego pojedynku⁶⁶. Podobnie jak bohater *Aleksjady* Aleksy Komnen w pojedynku z żupanem Raszki Wukanem, Bazyli został sportretowany jako niezwykły wojownik, który jest w stanie sprostać zagrożeniom zewnętrznym państwa⁶⁷.

Dlaczego zatem ta interpretacja przeszłości Bazylego była atrakcyjna dla bizantyńskich elit w czasach Porfirogenety? Badania nad tym zagadnieniem oraz to, co zostało wykazane już powyżej, odpowiadają, że tego typu komunikaty wpisywały się w nastroje elit bizantyńskich, które podobnie, jak w stosunku do muzułmanów i chrześcijan zachodnich, chętnie demonstrowały swoją polityczno-kulturową wyższość⁶⁸. Odzwierciedleniem tej aksjologii są słowa Porfirogenety z *De administrando imperio*, gdzie cesarz krytykował bułgarską politykę znienawidzonego poprzednika na tronie Romana Lekapena. Szczególnym punktem komentarzy Porfirogenety była kwestia

⁶³ Cf. T. Greenwood, op. cit., s. 460-465.

⁶⁴ *Vita Basilii* IV, 11-24, s. 20.

⁶⁵ *Vita Basilii* IV, 28-35, s. 20-22.

⁶⁶ *Vita Basilii* XII, s. 46-50.

⁶⁷ T. Pelech, op. cit., s. 67-68.

⁶⁸ Cf. np. K. Marinow, *Dziki pęd wszczepiony w piękne drzewo oliwne Nowego Izraela. Bizantyńskie poglądy na miejsce Bułgarów w chrześcijańskiej ekumenie w świetle mowy „Na pokój z Bułgarami”*, [w:] *Balkany – Bizancjum – Bliski Wschód. Studia z dziejów i kultury wieków średnich*, red. A. Paroń, Wrocław 2023, s. 77-90.

małżeństwa córki Romana z carem Piotrem, co miało podważać autorytet panujących Bizancjum. Jak zanotował władca, działania te znalazły wielu przeciwników nie tylko wśród reprezentantów kręgów bliskich Macedończykom, ale także wśród innych przedstawicieli elit, co miało być pamiętane długo po śmierci panującego⁶⁹.

Dla uzupełnienia powyższego ekskursu warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden bułgarski wątek w życiorysie Bazylego. Odnosił się on bezpośrednio do kontekstu historycznego panowania pierwszego Macedończyka i dotyczył kwestii chrystianizacji Bułgarii za czasów Michała III. Poprzednik Bazylego na tronie – obiekt krytyki ze strony historiografii pro-macedońskiej – był współautorem pokonania Bułgarów w roku 863 oraz chrztu władcy tego państwa. Wydarzenia te zostały przyjęte jako wielki sukces cesarza, co przysporzyło mu wielkiej chwały wśród współczesnych⁷⁰. Interpretując bułgarskie wątki w *Vita* z tej perspektywy, warto dodać, że narracja Porfirogenety wpiisywała się w zarysowany dyskurs. Niewykluczone, że to właśnie dlatego te elementy nie znalazły się w *Kronice* przeciwnego Macedończykom Symeona Logotety⁷¹. W kontraście do tradycji, która posłużyła za źródło dla narracji Logotety powstałej w latach 60-tych X stulecia, *Vita* zaznaczała zasługi Bazylego w kwestiach podporządkowania bułgarskich sąsiadów. Próba ukazania cesarza w *Vita* jako zwycięzcy czy osoby zaangażowanej w akcję chrystianizacyjną Bułgarów w czasie wojny z Krumem mogła udowodniać, że Macedończyk miał równie wielkie zasługi w uzależnieniu tego państwa. Co więcej, kluczowa w tym aspekcie wydaje się chronologia – Porfirogeneta starał się przekonać odbiorców, że zwycięstwa nad Bułgarami, jakie odniósł Bazyl, miały miejsce wcześniej niż działalność chrystianizacyjna jego poprzednika⁷².

Opowieść genealogiczną Macedończyków dopełnia historia, do jakiej doszło w Adrianopolu za czasów panowania cesarzowej Ireny (797-802). Co zaznacza narrator, mimo wielowiekowego istnienia i swych burzliwych losów, ród Macedończyka utrzymał swój arystokratyczny status i pozostał czysty wewnątrz, przez co zachował odziedziczone charyzmaty⁷³. Światopogląd wyrażony w tych scenach koreluje z opiniami Porfirogenety na temat czystości rodowej, jakie cesarz prywatnie wyraził w przywoływanej przed chwilą historii na temat polityki małżeńskiej Romana Lekapena względem Bułgarów. Dla ideologii Konstantyna czystość rodowa była powodem wyróżnienia wobec władców innych państw. Małżeństwa zawierane tylko w gronie przedstawicieli warstw wyższych państwa Bizantyńskiego zapewniały doskonałość

⁶⁹ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington D.C. 1967 [dalej: DAI], XIII, 104-194, s. 72-76.

⁷⁰ M. J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka 886–971*, Warszawa 2016, s. 30-52.

⁷¹ Cf. *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, red. S. Wahlgren, Berlin 2006, 131, 13-19, s. 237-238.

⁷² Cf. wyżej, s. 9.

⁷³ *Vita Basilii II*, 51-53, s. 14.

kolejnych potomków i pewność, że legitymizacja *basileusa* nie ulegała rozproszeniu czy zatraceniu⁷⁴.

Nie inaczej było w przypadku Bazylego. Jego rodowód dowodził kompetencji, jakie cesarz miał zapisane w swym pochodzeniu. Zgodnie z formacją intelektualną elit Bizancjum było to rozumiane, że przyszły basileus – potomek królów władających całym Wschodem – miał umiejętności wynikające z urodzenia, które przyczyniły się do jego sukcesów nad muzułmanami. Nawiązywało to do historycznych zwycięstw Macedończyka nad wschodnim sąsiadem w kampaniach w dolinie Eufratu czy w walkach na Morzu Śródziemnym. Sukcesy te bez wątpienia napawały odbiorców *Vita* poczuciem dumy i świadomością wielkiej chwały Bazylego.

Co jest kluczowe, pamięć o tych wydarzeniach nie była bez znaczenia dla budowania pozycji Porfirogenety. W jednej ze scen *Vita* została przywołana próba zdobycia fortu w Adacie (al-Hadat) z 878 r.⁷⁵ Oblężenie miasta, którym dowodził cesarz Bazyli, nie powiodło się. Panujący jednak otrzymał przepowiednię tłumaczącą, że miasto to zostanie zdobyte nie przez oblegającego je cesarza, lecz przez osobę pochodzącą z twojego [tj. Bazylego] γένος, której będzie na imię Konstantyn (τῶν κατὰ γένος σοι οροσηκόντων, Κωνσταντίνου καλουμένου)⁷⁶. Scena ta nawiązywała do wydarzeń współczesnych powstaniu tej relacji, kiedy to Adata na przełomie 947 i 948 r. została zdobyta przez bizantyńskiego dowódcę Leona Fokasa. Pokazuje to, że demonstrowanie praw do panowania na Wschodzie, jakie wynikały z pochodzenia Bazylego, były nie tylko zasadnicze dla pamięci o tym władcy. Wszakże miało to pierwszorzędne znaczenie w momencie skomponowania *Vita*. Ilustruje to, jak na tle ważkich problemów politycznych, ugruntowany w tradycji literackiej element przepowiedni zyskiwał dodatkowej wiarygodności wśród odbiorców. W ten sposób sukces polityczny był dla Porfirogenety i jego otoczenia czynnikiem utwierdzającym w przekonaniu o zdolności Macedończyków do władania państwem⁷⁷. Tę ideologię dynastyczną stara się szczególnie podkreślać autor *Vita* starannie dobierając cytaty z Odysei: *Dobrze, gdy po ojcu syn*

⁷⁴ A.P. Kazhdan, *The notion of Byzantine diplomacy*, [w:] *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot 1992, s. 17-18.

⁷⁵ *Vita Basilii XLVIII*, s. 168-174.

⁷⁶ *Vita Basilii XLVIII*, 28-29, s. 170.

⁷⁷ Miało to tym większe znaczenie ze względu na kwestionowanie władzy Porfirogenety w kręgach elit. Wynikało to z jego kontrowersyjnego pochodzenia i okoliczności ponownego dojścia cesarza do władzy w 945 r., do czego doszło w wyniku obalenia Lekapenów; na temat polityki wizerunkowej Porfirogenety w tym kontekście: Marić I., *Lost on Reverse? Constantine VII Porphyrogenetos's Vying with Romanos I Lekapenos for Legitimacy as a Tale of Coins, Seals and Tesseræ*, [w:] *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos. From De Cerimoniis to De Administrando Imperio*, ed. N. Gaul et al., Wiesbaden 2018, s. 103-123.

nastaje (ἀγαθὸν καὶ παῖδα καταφθιμένοιο λιπέσθαι)⁷⁸. Słowa te nawiązywały mitycznej historii o zemście Orestesa, syna Agamemnona, za śmierć swego ojca z rąk Ajgistososa. Dla odbiorców *Vita* kontekst tego cytatu był oczywisty, bowiem doskonała znajomość dzieł Homera była podstawą formacji intelektualnej wyształconych elit bizantyńskich, co czyniło z tego typu elementów narracyjnych skuteczny zabieg w nadawaniu pożądanego komunikatu. Autor *Vita* nie po raz ostatni skorzystał z tego, porównując Bazylego z Agamemnonem i próbując w ten sposób uwypuklić wojownicze cnoty władającego. W końcowych partiach biografii napisano, że Macedończyk, podobnie jak mityczny król Argolidy, to *zarówno dobry król jak i silny wojownik* (ἀμφοτέρων, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής)⁷⁹.

Podsumowując powyższe rozważania, pochodzenie Bazylego od Arsakesa I w *Vita Basilii* pełni zasadnicze funkcje legitymizacyjne dla głównego bohatera biografii, jego dynastii, w tym Konstantyna VII Porfirogenety. Pochodzenie od Arsakesa I – założyciela wielowiekowej dynastii Arsacydów, w interpretacji Porfirogenety, zapowiadało panowanie długowiecznej dynastii, którą miał założyć Bazyli.

Rodowód ten ma dodatkowe znaczenie związane z prawami, jakie spoczywały na Arsacydach a które nadawały ich potomkom prawa do panowania nad Wschodem. To dlatego kwestia ta stała się osią fabularną całej opowieści genealogicznej, która skupia się na ucieczce potomków Arsakesa do Bizancjum. Narracja ta próbowała wykazać, że armeńscy przodkowie Bazylego stali się rzymskim rodem arystokratycznym, który zasymilował się z wartościami bliskimi elitom *Nowego Rzymu* w połowie X w.

Ponadto pojawienie się Arsacydów w Bizancjum miało wartość dodaną dla prestiżu państwa. Dowodziło to, że Bazyli, w tym także jego potomkowie, mieli umiejętności pozwalające podtrzymać wyższość polityczną państwa Rzymian względem jego sąsiadów. Dowodem tego były zwycięstwa pierwszego Macedończyka, który podobnie jak cesarza Herakliusz był w stanie pokonać muzułmanów w trakcie swego panowania. Niemniej istotne było kultywowanie tej pamięci dla Porfirogenety, dla którego zwycięstwa nad muzułmanami dawały dogodny pretekst do wzmocnienia swojej pozycji na czele państwa.

Manifestacja tych wartości, wpisująca się w społeczno-kulturowy klimat X-wiecznego Bizancjum, umacniała pozytywny wizerunek Bazylego. Co niemniej ważne, upowszechnienie takiej właśnie interpretacji pochodzenia rodu przez Porfirogenetę, podnosiła prestiż wszystkich kolejnych Macedończyków, w tym samego panującego. Było to fundamentalne dla programu ideologicznego „zrodzonego w purpurze” cesarza, uwzględniając tło nieustającej kontestacji władzy jego rodu, a także problemu

⁷⁸ *Vita Basilii* XLVIII, 55, s. 174; cf. *Od.* III, 196.

⁷⁹ *Vita Basilii* CII, 16, s. 336; cf. *Il.* III, 179; cf. np. A. Kazhdan, W. Epstein, op. cit., s. 111: *The list of [Basil's] imperial virtues depended heavily upon classical ethics and included righteousness, philanthropy, generosity, chastity, love of truth, and intelligence. Neither martial deeds nor noble origins were included among the essential qualities.*

niesłabnącego zagrożenia ze strony Bułgarów czy muzułmanów. Te ostatnie czynniki wzmagaly zapotrzebowanie na silnego przywódcę, który będzie w stanie przeciwstawić się zagrożeniom zewnętrznym. Genealogia rodu Bazylego w *Vita* miała udowodnić, że kimś takim byli potomkowie pierwszego Macedończyka – dziedzica arystokratycznego i królewskiego rodu – osoby obdarzone odpowiednimi charyzmatami do sprawowania najwyższej władzy w państwie, co miało przełożyć się na pomyślność Cesarstwa Bizantyńskiego i poszerzanie jego granic.

Bibliografia

- Ahrweiler H., *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975.
- Andriollo L., *Aristocracy and Literary Production in the 10th Century*, [w:] *The Author in Middle Byzantine Literature*, ed. A. Pizzone, Berlin-Boston 2014.
- Armenian Elites in Constantinople: Emperor Basil and Patriarch Photius*, [w:] *Armenian Constantinople*, ed. R.G. Hovannisian, S. Payaslian, Cota Mesa 2010.
- Banaszkiewicz J., *Potrójne zwycięstwo Mazowszan nad Pomorzanami – Gall II, 49 – czyli historyk między 'rzeczywistością prawdziwą' a schematem porządkującym*, [w:] *Kultura średnio-wieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa et al., Warszawa 1991.
- Bonarek J., *Postać Teofano w poezji bizantyńskiej II połowy X wieku*, [w:] *Szkice bizantyńsko-słowiańskie*, red. H. Grala, Kraków 2023.
- Cheyne J.-P., *L'aristocratie byzantine (VIIIe – XIIIe siècle)*, „Journal des savants” 2000, t. 2, z. 1 [przedruk: J.-P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy (VIIIth-XIIIth Centuries)*, [w:] J.-P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, London-New York 2006, cz. I].
- Cheyne J.-P., *Pouvoirs et Contestations à Byzance, 963-1210*, Paris 1990.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur libri I-IV*, ed. M. Featherstone, J.S. Codoñer, Berlin-Boston 2015.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati Nominis feretur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin-Boston 2011.
- Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington D.C. 1967.
- Constantine Porphyrogenitus, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatican City 1952.
- Dédéyan G., *Vocation impériale ou fatalité diasporique: les Arméniens à Byzance (IVe-XIe siècle)*, [w:] *Histoire du peuple arménien*, ed. G. Dédéyan, Paris 2008.
- Dudek J., *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 roku*, Zielona Góra 2009.
- Eshel S., *The Concept of the Elect Nation in Byzantium*, Leiden-Boston 2018.
- Gallina M., *La diffamazione del potere: l'invettiva contro Michele III nella Vita Basilii di Costantino VII*, „Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medio evo” 2010, t. 112.
- Greenwood T., *Basil I, Constantine VII and Armenian Literary Tradition in Byzantium*, [w:] *Reading the Byzantine Empire and Beyond*, ed. T. Shawcross, I. Toth, Cambridge 2018.
- Historia chrześcijaństwa: Religia – Kultura – Polityka. Tom 4: Biskupi, mnisi i cesarze 610 – 1054*, ed. G. Dagron et al., Warszawa 1999.

Idoneität – Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter, ed. C. Andenna, G. Meleville, Köln-Weimar-Wien 2015.

Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnæ 1836.

Jenkins R.J.H., *Constantine VII's Portrait of Michael III*, [w:] R.J.H. Jenkins, *Studies on Byzantine History of 9th and 10th Centuries*, London 1970, cz. I.

Kazhdan A.P., *The notion of Byzantine diplomacy*, [w:] *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, red. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot 1992.

Kazhdan A.P., W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley-Los Angeles-London 1992.

Kislinger E., *Michael III. – Image und Realität*, „Eos. Commentarii Societatis Philologae Polonorum” 1987, t. 75.

Leidholm N., *Artaxerxes in Constantinople: Basil I's Genealogy and Byzantine Historical Memory of the Achaemenid Persians*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2022, t. 60, z. 3.

Leidholm N., *Elite Byzantine kinship, ca. 950–1204: blood, reputation, and the genos*, Leeds 2019.

Leidholm N., *Nikephoros III Botaneiates, the Phokades, and the Fabii: embellished genealogies and contested kinship in eleventh-century Byzantium*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2018, t. 42, z. 2.

Leonis VI Sapientis Imperatoris Byzantini Homiliae, ed. A. Antonopoulou, Turnhout 2008.

Leszka M.J., Marinow K., *Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866–971*, Warszawa 2016.

Marić I., *Lost on Reverse? Constantine VII Porphyrogenetos's Vying with Romanos I Lekapenos for Legitimacy as a Tale of Coins, Seals and Tesserae*, [w:] *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos. From De Cerimoniis to De Administrando Imperio*, ed. N. Gaul et al., Wiesbaden 2018.

Marinow K., *Dziki pęd wszczepiony w piękne drzewo oliwne Nowego Izraela. Bizantyńskie poglądy na miejsce Bułgarów w chrześcijańskiej ekumenie w świetle mowy „Na pokój z Bułgarami”*, [w:] *Balkany – Bizancjum – Bliski Wschód. Studia z dziejów i kultury wieków średnich*, red. A. Paroń, Wrocław 2023.

Markopoulos A., *Constantine the Great in Macedonian Historiography: Models and Approaches*, [w:] *New Constantines: the Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, Aldershot 1994.

Michaelis Pselli Chronographia, wyd. D.R. Reinsch, Berlin-Boston 2014.

Nicephori Bryennii *Commentarii*, wyd. A. Meineke, Bonnæ 1863.

Nicetas David, *The Life of Patriarch Ignatius*, ed. A. Smiths, Washington D.C. 2013.

Oxford Dictionary of Byzantium, red. A.P. Kazhdan et al., New York-Oxford 1991.

Pelech T., *Kreacja bohatera w Aleksjadzie. Zmagania Aleksego I Komnena z żupanem Raszki Wukanem w latach 1093-1094*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, z. 2.

Procopius, *Bulidings*, wyd. i tłum. H.B. Dewing, London-New York 1940.

Roux J.-P., *Król. Mity i symbole*, Warszawa 1998.

Sancti Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Libri XX, wyd. M. W. Lindsay, Oxford 1911.

Schmick A., *The beginnings and origins of the 'Macedonian' dynasty*, [w:] *Byzantine Macedonia: Identity, Image, and History. Papers from the Melbourne Conference, July 1995*, ed. J. Burke, R. Scott, Leiden-Boston 2017.

Słownik grecko-polski, red. Z. Abramowiczówna, t. I-IV, Warszawa 1958, 1960, 1962, 1965.

Słownik kultury antycznej, red. R. Kulesza, Warszawa 2012.

Smith J.M.H., *Europa po Rzymie: Historia kulturowa lat 500-1000. Nowe ujęcie*, Kraków 2005.

Stephenson P., *The Legend of Basil Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003.

Stouraitis Y., *Scriptores post Theophanem: Normative aspects of imperial historiography in tenth-century Byzantium*, [w:] *Historiography and Identity IV: Writing History Across Medieval Eurasia*, ed. W. Pohl, D. Mahoney, Turnhout 2021.

Stouraitis Y., *The lands of the Rhōmaioi: Imagined geographies in Byzantium before and after 1204*, [w:] *Imagined Geographies in the Mediterranean, Middle East and Beyond*, red. D. Kastritsis et al., Cambridge Mass. 2023.

The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople, ed. C. Mango, Washington D.C. 1958.

Thomson R.W., *Constantine and Trdat in Armenian Tradition*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae” 1997, t. 50, z. 19.

Tinnefeld F.H., *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie: Von Prokop bis Niketas Choniates*, Munich 1971.

Tobias N., *Basil I (867-886), The Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, rozprawa doktorska, Rutgers University 1970 [opublikowano: Lewiston 2007].

Tougher S., *Michael III and Basil the Macedonian: just good friends?*, [w:] *Desire and Denial in Byzantium: Papers from the Thirty-first Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1997*, red. L. James, London-New York 2016.

Wasilewski T., *Macedońska historiografia dynastyczna X wieku jako źródło do dziejów Bizancjum w latach 813–887*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes” 1971, t. 16.

Xenophon, *Cyropaedia, vol I: Books I–IV*, wyd. i tłum. W. Miller, Cambridge-London 1983

Żmudzki P., *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009.

Jacek Bonarek <https://orcid.org/0000-0001-9237-922X>

Akademia Piotrkowska

e-mail: jacek.bonarek@apt.edu.pl

Ruś w ujęciu Jana Skylitza. Barbarzyńcy przed i po przyjęciu chrześcijaństwa?

The Rus' in the view of John Skylitzes.
Barbarians before and after adopting Christianity?

Abstrakt

Zarys dziejów Jana Skylitza obejmuje historię Bizancjum od 811 do 1057 r. i pozwala ukazać wizerunek obcych w bizantyńskim źródle. Taką grupą obcych są Rusowie. Najazdy ruskie na Cesarstwo, chrzest Rusi w IX w., interwencja zbrojna Świętosława w Bułgarii, sojusz Włodzimierza z Bazyliem II oraz jego małżeństwo z porfirogenetką Anną, a także wzmianki o kontyngentach ruskich w armii bizantyńskiej, pozwalają na prześledzenie kształtowania się relacji pomiędzy Bizancjum i Rusią od wieku IX do XI. Ze wzmianek Jana Skylitza wynika wyraźnie, że powieliła ona i ugruntowała negatywny obraz Rusów. Jawią się oni jako okrutni, żądni grabieży i łupów, bezrozumni. Jedynym pozytywnym wyjątkiem jest postać księżnej Olgi, jednak i w tym przypadku Skylitzes podkreśla, że była ona żoną ruskiego agresora, najeżdżającego na Konstantynopol.

Abstract

The Synopsis of Histories of John Skylitzes encompasses the history of Byzantium from 811 to 1057 and depicts the perception of foreigners in a Byzantine source. Such a group of foreigners are people of Rus'. The Rus' invasions on the Empire, the baptism of Rus' in the 9th century, the military intervention of Sviatoslaw in Bulgaria, the alliance between Vladimir and Basil II and his marriage to porphyrogennētē Anna, as well as mentions of Rus' contingents within the Byzantine army allow to track the shaping of relations between Byzantium and Rus' from the 9th to the 11th century. From John Skylitzes' records it clearly appears that he reaffirms and solidifies the negative perception of the Rus' people. They are depicted as cruel, eager to pillage and

sack, senseless. The sole positive exception is the figure of princess Olga, although in this case Skylitzes also emphasizes that she was the wife of the Rus' aggressor invading Constantinople.

Słowa kluczowe: Jan Skylitzes, Ruś, Bizancjum, chrzest Rusi, wojny bizantyńsko-ruskie

Keywords: John Skylitzes, Rus', Byzantium, baptism of Rus', byzantine-rus' wars

Poniższy artykuł został oparty w głównej mierze na jednym źródle, *Zarysie dziejów*¹ Jana Skylitzesa². Dzieło Jana Skylitzesa zawierające opis historii Bizancjum od 811

¹ W artykule zostało wykorzystane wydanie: *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 5, Berlin-Nowy Jork 1973 (dalej: Jan Skylitzes).

² Na temat osoby Jana Skylitzesa oraz jego dzieła patrz np.: K. Krumbacher, *Geschichte, der byzantinischen Literatur*, München 1897, s. 365-368; C. de Boor, *Zu Johannes Skylitzes*, „Byzantinische Zeitschrift” 1904, t. 13, s. 356-369; idem, *Weiteres zur Chronik des Skylitzes*, „Byzantinische Zeitschrift” 1905, t. 14, s. 409-467; М.Я. Сюзюмов, *Объ источникахъ Льва Дьякона и Скилицы*, „Византийское обозрение” 1916, т. 2, s. 106-166; G. Moravcsik, *Byzantinoturcika*, t.1, Budapest 1958, s. 335-341; А.П. Каждан, *Из истории византийской хронографии X в., 2: Источники Льва Диакона и Скилицы для истории третьей четверти X столетия*, „Византийский временник” 1961, т. 29, s.106-116; D.I. Polemis, *Some Cases of erroneous identification in the Chronicle of Skylitzes*, „Byzantinoslavica” 1965, т. 26, s. 74-81; J. Ferluga, *John Scylitzes and Michael of Devol*, „Зборник радова Византолошког института” 1967, т. 10, s. 163-170; W. Seibt, *Ioannes Skylitzes. Zur Person des Chronisten*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1976, т. 25, s. 81-85; O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyjskiej. Zarys*, Wrocław 1984, s. 187-190; J. Bonarek, *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Toruń 2003, s. 15-24; П.В. Кузенков, *Поход 860 на Константинополь и первое крещение руси в средневековых письменных источниках*, [w:] *Древнейшие государства на территории Восточной Европы. Сб. за 2000 г*, Москва 2003, s. 129-130; Cheynet J.-Cl., *Introduction: John Skylitzes, the author and his family*, [w:] John Skylitzes, *A synopsis of Byzantine history, 811-1057*, ed. J. Wortley, Cambridge 2010, s. IX-XI; idem, *Jean Skylitzès, lecteur des chroniqueurs du Xe siècle*, [w:] *Remanier, métaphraser. Fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin*, ed. S. Dusanic, B. Flusin, Belgrade 2011, s. 111-129; B. Flusin, *Rewriting history: John Skylitzes' Synopsis historion*, [w:] John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, ed. J. Wortley, J.-Cl. Cheynet, B. Flusin, Cambridge 2010, s. XII-XXXIII; W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, Basingstoke 2013, s. 329-339; K. Biały, *The Authorship of the Lost Source of John Skylitzes' Synopsis Historion in the Chapter about the Reign of Michael IV*, „EOS: commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2014, т. 101, z. 2, s. 275-284; idem, *Krytycyzm literacki Jana Skylitzesa w proimionie do „Zarysu dziejów”*, „Przegląd Historyczny” 2015, т. 106, z. 2, s. 203-216,

do 1057 r.³ powstało prawdopodobnie w czasach Aleksego I Komnena (1081-1118)⁴, stanowiąc zaś w zamyśle kontynuację kroniki Teofanesa Wyznawcy, miało charakter kompilacji⁵. Nie jest to jednak kompilacja bezkrytyczna i pozbawiona jakichkolwiek cech nowatorskich⁶, natomiast ze względu na szeroki zakres chronologiczny pozwala na prześledzenie stosunku Konstantynopola, oczywiście przez pryzmat spojrzenia Jana Skylitzesa, wobec ościennych ludów na przestrzeni opisywanych stuleci.

Taką grupą *obcych*, która w szczególny sposób wydaje się obrazować ów stosunek do barbarzyńskich ludów są Rusowie. Najazdy ruskie na Cesarstwo, chrzest Rusi w IX w., interwencja zbrojna Świętosława w Bułgarii za panowania Nikefora II Fokasa oraz wojna bizantyńsko-ruska z czasów Jana Tzimiskesa, pomoc Włodzimierza dla Bazylego II w tłumieniu rebelii Bardasa Fokasa, małżeństwo wspomnianego ruskiego władcy z porfirogenetką Anną czy najazd ruski z 1043 r., a także wzmianki o kontyngentach ruskich w armii bizantyńskiej, pozwalają na prześledzenie kształtowania się relacji pomiędzy Bizancjum i Rusią od wieku IX do XI.

Ruś po raz pierwszy w *Zarysie dziejów* Jana Skylitzesa pojawia się w 860 r. za panowania cesarza Michała III⁷, kiedy to Rusowie, lud scytyjski, dziki i nieokiełznany, za-

³ Uzupełnieniem dzieła jest tzw. *Kontynuacja Skylitzesa* najprawdopodobniej pióra jego samego, np.: W. Treadgold, *The Middle Byzantine*, s. 331-332; E. McGeer, *Introduction*, [w:] *Byzantium in the Time of Troubles: the Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057-1079)*, ed. E. McGeer, J.W. Nesbitt, Leiden-Boston 2020, s. 5-13.

⁴ I. Thurn, *Einleitung*, [w:] *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973, s. VIII; J. Bonarek, *Romajowie*, s. 16; П.В. Кузенков, *Поход 860*, s. 129; W. Treadgold, *The Middle Byzantine*, s. 331-332; B. Flusin, *Rewriting history*, s. XII, chociaż W. Seibt podaje, że mogły to być lata 70te XI w. (W. Seibt, *Ioannes Skylitzes*, 84-85).

⁵ G. Moravcsik, *Byzantinoturcika*, s. 336-337; А.П. Каждан, *Из истории византийской*, s. 109-114; I. Thurn, *Einleitung*, s. VIII; J. Bonarek, *Romajowie*, s. 19-22.

⁶ Szerzej na ten temat patrz.: J. Bonarek, *Romajowie*, s. 22-23.

⁷ Wcześniejsze od Jana Skylitzesa źródła bizantyńskie w sposób pewny wspominają o Rusi dopiero w czasach pierwszego patriarchatu Focjusza (858-867); (Leonis Grammatici *chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1842, s. 240-241; Theodosii Meliteni qui fertur *Chronographia*, ed. T.L.F. Tafel, Monachium 1859, s. 168; Symeonis Magistri et Logothetae *Chronicon*, ed. St. Wahlgren, Berlin 2006, s. 245-247; patrz też: A.A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass. 1946; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 5, Warszawa 1973, s. 130-136; А.Н. Сахаров, «Дипломатическое признание» Древней Руси (860 г.), «Вопросы истории» 1976, № 6, s. 37-64; idem, *Дипломатия Древней Руси: IX- первая половина X вв.*, Москва 1980, s. 36-46; Г.Г. Литаврин, *Византия, Болгария, Древняя Русь: (IX-начало XII в.)*, Санкт-Петербург 2000, s. 42), jakkolwiek ze źródeł zachodnioeuropejskich (Annales Bertiniani, SRG, rec. G. Waitz, Hannoverae 1883, s. 19) wiadomo o poselstwie ludu Rhos przebywającym w Konstantynopolu za panowania cesarza Teofila (829-842); patrz np.: W. Duczko, *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006,

mieszkujący północną Taurydę⁸ spustoszył wybrzeża Morza Czarnego. Zagrozili nawet samemu Konstantynopolowi, lecz pokonał ich *gniew boży*, natomiast dzicy i nieokielznani Rusowie poprosili o chrzest⁹.

Kolejna wzmianka o Rusach zamieszczona przez Skylitzesa¹⁰ dotyczy również chrystianizacji tego ludu dokonanej jakoby przez cesarza Bazylego I¹¹. Tym razem Rusów do chrztu nakłoniła nie siła bizantyńskiego oręża, lecz cud. Skylitzes napisał bowiem, że władca, możni oraz cały lud, pogrążeni dotąd w fałszywej wierze wezwali przysłanego do nich kapłana i zażądali od niego jakiegoś znaku. Znakiem tym było wrzucenie i wyjęcie z ognia nieuszkodzonego egzemplarza ewangelii¹². Fakt, że opis ten jest toposem literackim, nie umniejsza jego wartości psychologicznych, gdyż dla autora *Zarysu dziejów* mógł przybierać bardzo realny kształt. Ludy barbarzyńskie, z natury gorsze od nowego *ludu wybranego*, za który uważali się Bizantyńczycy, przyjmowały chrzest zmuszone bądź przez sytuację zewnętrzną (głód, zaraza)¹³, bądź też mocą czynionych cudów.

s.17-54; I. Garipzanov, *The Annals of St. Bertin (839) and Chacanus of the Rhos*, „Ruthenica” 2006, T. 5, s. 7-11.

⁸ Nr.: П.О. Карышковский, *Лев Диакон о Тмутараканской Руси*, „Византийский временник” 1960, т. 17 (42), s. 39-51; J.-P. Arrignon, *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 a 1043*, „Revue des Études slaves” 1983, т. LV, nr1, s. 129-132; S. Senyk, *A History of the Church in Ukraine*, т. I: *To the End of Thirteenth Century*, Rzym 1993, s. 21-26.

⁹ Jan Skylitzes, s. 107; literatura patrz np.: А.Н. Сахаров, «Дипломатическое признание», s. 37-64; Г.Г. Литаврин, *Византия, Болгария, Древняя Русь*, s. 47-60; С.А. Иванов, *Византийское миссионерство: как сделать из «варвара» христианина?*, Москва 2003, s. 169-172; J. Bonarek, *Chrzest Rusi w ujęciu Jana Skylitzesa*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2018, т. 19, z. 2, s. 35-37.

¹⁰ W tym przypadku Jan Skylitzes powtarza narrację zawartą w części Kontynuacji Teofanesa (*Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin 2011, s. 312-316), gdzie z inspiracji Konstantyna VII Porfirogenety przypisano chrystianizację Rusi Bazylemu I, nastąpiło więc przeniesienie zasług misyjnych Michała III na jego mordercę i następcę (С.А. Иванов, *Византийское миссионерство*, s. 169-170).

¹¹ Jan Skylitzes, s. 165, 14-15. Opisywane powyżej wydarzenia rozgrywały się około 874 r. (L. Havlíkova, *À propos de la chrystianisation de la Russie au IXe siècle*, „Byzantinoslavica” 1993, т. 54, s. 102), więc od tej pory winno zaliczać się Ruś do ludów chrześcijańskich.

¹² Jan Skylitzes, s. 165, 16; patrz też np.: K. Lechner, *Hellenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner*, München 1955, s. 99-100; H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1986, s. 249; С.А. Иванов, *Византийское миссионерство*, s. 169.

¹³ Można to było zaobserwować w przypadku chrystianizacji Bułgarii, lit. patrz np.: Литаврин Г.Г., *Введение христианства в Болгарии (IX-начало X в.)*, [w:] Г.Г. Литаврин, *Византия и славяне*, Санкт-Петербург 1999, s. 285-313; С.А. Иванов, *Византийское миссионерство*, s. 161-169.

O ile powyższe ustępy zawierają pewien element korzystny dla wizerunku Rusów, a jest nim przyjęcie chrztu, to wyłącznie negatywny jawi się ich opis w relacji o najeździe z 941 roku¹⁴. Autor *Zarysu dziejów* mocno akcentuje ruskie barbarzyństwo i okrucieństwa, nazywając je bezprzykładną tragedią. Rusowie mieli bowiem ukrzyżować jeńców, zakopywać żywcem w ziemi, strzelać z luków do związanych i wbijać gwoździe w czaszki kapłanów, a także spalić liczne kościoły¹⁵. Natomiast na polu walki, zarówno na lądzie, jak i na morzu doznali druzgoczącej klęski z rąk bizantyńskich wodzów, Jana Kurkuasa i patrikiosa Teofanasa, pomimo zebranych – zdaniem Jana Skylitzesa – olbrzymich sił¹⁶.

Interesującym wydaje się fakt, że okrucieństw tych dopuścili się ludzie, którzy, zgodnie z wcześniejszymi słowami bizantyńskiego historyka, sami zabiegali o chrzest i od IX stulecia teoretycznie do chrześcijan mogli być zaliczani. Co więcej, uważa się, że w Bizancjum tradycja mówiąca o chrzcie Rusi w IX w. była na tyle silna, że bez większego echa w źródłach bizantyńskich przeszedł chrzest Włodzimierza¹⁷. Tak więc można uznać, że samo przyjęcie chrztu nie wpływało praktycznie na zmianę oceny danego ludu. Rusowie dla Bizantyńczyków nadal byli okrutnymi barbarzyńcami, wrogami chrześcijan.

W omówionych fragmentach informacje dotyczące Rusów są raczej niewielkie i wyrywkowe, natomiast niezwykle bogaty i barwny ich obraz można znaleźć w ustępach *Zarysu dziejów* poświęconych osobie księcia Świętosława¹⁸. Wojna, jaką prowadził z ruskim księciem¹⁹, niefortunnie sprowadzonym na ziemi Bułgarii przez Nikefora II

¹⁴ Jan Skylitzes, s. 229-230. Na temat wyprawy z roku 941 patrz np.: H. Grégoire, P. Orgels, *La guerre russo-byzantine de 941*, „Byzantion” 1954, t. 24, s. 155-156; M.B. Левченко, *Очерки по истории русско-византийских отношений*, Moskwa 1956, s. 138-171; Н.Я. Половой, *К вопросу о первом походе Игоря против Византии (сравнительный анализ русских и византийских источников)*, „Византийский временник” 1961, t. 18 (43), s. 85-104; А.Н. Сахаров, *Дипломатия Древней Руси*, s. 223-239; С.А. Иванов, *Византийская культура и география*, Moskwa 2020, s. 423-435.

¹⁵ Jan Skylitzes, s. 229.

¹⁶ Flota ruska miała składać się z 10 000 jednostek; Jan Skylitzes, s. 229.

¹⁷ Podskalsky G., *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' (988-1237)*, München 1982, s. 30; J. Bonarek, *Chrzest Rusi*, s. 39-41.

¹⁸ Jan Skylitzes, s. 276-277, 287-291, 294-310.

¹⁹ Na temat konfliktu patrz np.: П. Мутафчиев, *Русско-болгарские отношения при Святославе*, „Seminarium Kondakovianum” 1931, t. IV, s. 77-94; F. Dölger, *Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen*, „Byzantinische Zeitschrift”, 32, 1932, s. 275-292; П.О. Карышковский, *Балканские войны Святослава в византийской исторической литературе*, „Византийский временник” 1953 (31), t. 6, s. 36-71; idem, *К истории балканских войн Святослава*, „Византийский временник” 1953, t. 7 (32), s. 224-243; A.D. Stokes, *The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, „The Slavonic and East European Review” 1962, vol. 95, s. 466-496; А.Н. Сахаров, *Дипломатия Святослава*, Moskwa 1982,

Fokasa, Jan Tzimiskes, pozwoliła lepiej poznać lud znany dotąd z epizodycznych morskich najazdów, kontaktów handlowych czy z oficjalnych poselstw.

Jan Skylitzes rozpoczyna swoją opowieść od informacji, że Nikefor II Fokas wysłał do Świętosława posła, Kalokira, który miał nakłonić księcia *obietnicami darów i niemających zdobyć do najazdu na Bułgarię*²⁰. Według Skylitzesa obietnice wystarczyły i Rusowie, dwukrotnie²¹, najeżdżali i łupili ziemie Bułgarów, czyniąc to podczas dru-

s. 97-198; W.K. Hanak, *The Infamous Svyatoslav: Master of Duplicity in War and Peace?*, [w:] *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of G. T. Dennis*, ed. T. S. Miller, J. Nesbitt, Washington 1995, s. 138-151; J. Bonarek, *Przyczyny i cele bułgarskich wypraw Świętosława a polityka Bizancjum w latach sześćdziesiątych X wieku*, „Studia Historyczne” 1996, t. 39, z. 3, s. 287-302; idem, *Świętosław pod Dorostolonem – wódz pokonany?*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2017, t. 18, z. 2, s. 9-21; idem, *Tzimiskes, Svyatoslav and Bulgarians – the winners and the defeated*, [w:] *Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов*, ред. А. Николов, София 2018, s. 430-441; A. Poppe, *Nie mieczem a piórem: Świętosław Igorewicz i Leon Diakon*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997, s. 341-346; idem, *Svyatoslav the Glorious and the Byzantine Empire*, [w] *Byzantium, New Peoples, New Powers. The Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. M. Kaimakova et al., Cracow 2007, s. 133-138; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge 2000, s. 48-55; A.C. Королев, *Святослав*, Москва 2011, s. 132-257; K. Marinow, *Hémos comme barrière militaire. L'analyse des écrits historiques de Léon le Diacre et de Jean Skylitzès au sujet de la campagne de guerre des empereurs byzantins Nicéphore II Phocas en 967 et de Jean I Tzimiscès en 971*, „Bulgaria Medievalis”, 2011, 2, s. 443-466; S. Franklin, J. Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200*, London-New York 2013, s. 145-151; M.J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo Bułgarskie polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866-971*, Warszawa 2015, s. 176-186, 189-199; M.J. Leszka, *Bułgarzy wobec wyprawy Jana I Tzymiskesa przeciw Światosławowi, księciu kijowskiemu (971)*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t.17, z. 2, s. 25-40; idem, *The Bulgarians' attitude towards the 971 expedition of John I Tzimiscès – some remarks*, [w:] *Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов*, ред. А. Николов, София 2018, s. 416-429; A. Madgearu, *The war of 971 in Bulgaria: a model of conflict resolution for present superpowers*, „Bulgaria Medievalis” 2016, t. 7, s. 373-379; И. Иванов, *Между войной и миром: Русь и Болгария во второй половине X века*, [w:] *Diplomacy of Medieval Rus' (10th-16th centuries). Publication from the 10th International Scientific Conference, Krakow, 9th-11th October, 2019*, ed. V. Nagirnyu (Colloquia Russica, I, vol. 10), Kraków 2021, s. 67-77.

²⁰ Н. Знойко, *О посольстве Калокира в Киев*, „Журнал Министерства народного просвещения” 1907, № 4, s. 229-272; О.М. Луговой, *Посольство Калокира и практика формирования византийской армии в X веке*, „Стародавние Причорноморья” 2006, т. IX, s. 129-134.

²¹ Dyskusja na temat datacji wypraw Świętosława patrz pr.: П.О. Карышковский, *О хронологии русско-византийской войны при Святославе*, „Византийский временник” 1952, т. 5 (30), s. 127-138; A.D. Stokes, *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, „The Slavonic and East European Review” 1961, vol. 94, s. 44-57;

giej wyprawy o wiele okrutniej²². Świętosław i wraz z nim Rusowie zostali przedstawieni jako ludzie o zachłannej, dzikiej naturze, dla których wystarczają słowa zachęty, aby rabować i niszczyć²³. Zgodnie ze słowami kronikarza można też uznać Rusów za skorych do wiarołomstwa, bowiem podkreśla on, że najeźdźcy złamali zawarte umowy i ujęci pięknnością miejsca postanowili osiedlić się na terenie Bułgarii²⁴.

Fakt zerwania porozumienia, notabene przez Skylitzesa ocenionego bardzo negatywnie²⁵, sugeruje, że działania Rusów nie były wyłącznie najazdem żądnych zniszczeń i rabunków barbarzyńców, lecz stanowiły element rozgrywek polityczno-militarnych Konstantynopola wymierzonych przeciwko Bułgarii²⁶. Nie zmienia to jednak faktu, że zerwanie umów posłużyło do podkreślenia buty i pychy samych Rusów, gdyż bizantyńskie poselstwo, mające skłonić Rusów do pokojowego odejścia z Bułgarii, przyniosło odpowiedź pełną barbarzyńskiej chępliwości. W tej sytuacji Jan I Tzimiskes, następca Nikefora II Fokasa musiał rozpocząć wojnę. Skylitzes więc obarcza winą za rozpętanie konfliktu wyłącznie Rusów. Co więcej niejednokrotnie podkreśla wysiłki cesarza Jana Tzimiskesa mające na celu doprowadzenie do pokojowego zakończenia konfliktu, na co jednak Rusowie się nie zgadzają²⁷.

Opis walk bizantyńsko-ruskich pozwolił także bizantyńskiemu historykowi na uwypuklenie negatywnych cech przeciwnika. Wspomina on bowiem o olbrzymiej armii (zgodnie z jego danymi liczyła ona trzysta osiemdziesiąt tysięcy zbrojnych²⁸) przeciwko której staje wódz Bardas Skleros na czele dwunastu tysięcy zbrojnych. Zdecydo-

C. Пириватрић, *Два хронолошка прилога о крају Првог бугарског царства*, „Зборник радова Византолошког института” 1995, т. 34, s. 51-55.

²² Jan Skylitzes, s. 277.

²³ Nieco inaczej sprawę przedstawia Leon Diakon w swej *Historii*, gdzie Rusów można uznać za rodzaj najemników (Leonis Diaconis *Caloënsis Historiae libri decem*, rec. C. B. Hasii, Bonnae 1828, s. 63; O.M. Луговой, *Посольство Калокира*, s. 129-133).

²⁴ Jan Skylitzes, s. 287-288; warto nadmienić, że dzieło Skylitzesa nie jest jedynym, w którym pojawia się motyw urody miejsca jako argument za pozostaniem nad Dunajem, por. *Powieść lat minionych (Powieść wremennych let*, т. I, Moskwa-Leningrad 1950, s. 32; patrz też: P. Żmudzki, *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009, s. 197-198).

²⁵ Jan Skylitzes, s. 286.

²⁶ Patrz np.: П. Тивчев, *За войната между Византия и България през 977 г.*, „Исторически преглед” 1969, Т. 25, № 4, s. 80-88; С.А. Иванов, *Византийско-болгарские отношения в 966-969 гг.*, „Византийский Временник” 1981, т. 42 (67), s. 88-100; J. Bonarek, *Przyszczytu i cele*, s. 282-307; С. Звездов, *Българо-византийските отношения при цар Петър I*, „Минало” 2016, кн. 3, s. 11-18; A. Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood. The Rise and Fall of Byzantium, 955 a.d. to the First Crusade*, Oxford 2017, s. 54-57.

²⁷ Np. apele o powstrzymanie walk pod Presławiem (Jan Skylitzes, s. 96) czy Dorostolonem (Jan Skylitzes, s. 307), o czym poniżej.

²⁸ Jan Skylitzes, s. 288.

wał się on na stoczenie bitwy w oparciu o umocnienia Arkadiopolis i odniósł całkowite zwycięstwo²⁹. Z relacji Skylitza wyraźnie wynika, że do klęski Rusów przyczyniła się ich ocena działań Bardasa, pogarda i odczucie, że siły bizantyńskie obawiają się otwartej walki. Ich niefrasobliwość była tak wielka, że noc spędzili na pijaństwie, przy wtórce gry na różnych instrumentach oraz na tańcach³⁰. Deprecjonuje to niewątpliwie stronę ruską. To już nie tylko zwyczajowa dla barbarzyńców pycha, która opacznie interpretuje bądź w ogóle nie pojmuje zamysłów przeciwnika, lecz i zaniedbanie podstawowych, wojennych obowiązków, a także marnotrawienie czasu na barbarzyńskich zabawach oraz na nadużywaniu alkoholu.

Wspomniane powyżej barbarzyńskie zwyczaje Rusów – głośnie muzyka, dzikie tańce – prawdopodobnie razily Bizantyńczyków, gdyż Jan Skylitzes wspomina o tym ponownie, opisując oblężenie Dorostolonu w 971 r.³¹. Po jednym bowiem z wielu starć pod murami miasta, kiedy poległo mnóstwo Rusów, natomiast armia bizantyńska nie poniosła żadnych strat, to pozostali przy życiu Rusowie spędzili noc na płaczu i lamentach, co kronikarz porównał do odgłosów zwierząt, ich ryku czy też skowytu³². Można również wysunąć przypuszczenie, że lament nad poległymi był dziełem kobiet, których obecność w obozie ruskim poświadcza sam Jan Skylitzes³³. W każdym bądź razie trudno doszukiwać się w tym opisie współczucia dla lamentujących Rusów. Jest to raczej daleko posunięta dezaprobata.

Naturalnie Jan Skylitzes podkreśla również zawziętość i waleczność Rusów na polach bitew lat 970 i 971. W bitwie pod Arkadiopolis walki były zacięte oraz wyrównane i dopiero mężna postawa braci Bardasa i Konstantyna Sklerosów przechyliły szalę zwycięstwa na ich korzyść³⁴. Również w pierwszym starciu pod Dorostolonem³⁵

²⁹ Na temat bitwy pod Arkadiopolis patrz np.: М.В. Левченко, *Очерки*, s. 275-277; Д. Ангелов, Б. Чолпанов, *Българска военна история. От втората четвърт на X до втората половина на XV век*, София 1989, s. 16-19; А.С. Королев, *Святослав*, 201-214.

³⁰ Jan Skylitzes, s. 289.

³¹ Na temat wojny bizantyńsko-ruskiej z 971 r. patrz np.: М.В. Левченко, *Очерки*, s. 278-290; Д. Ангелов, Б. Чолпанов, *Българска военна история*, s. 19-29; А.С. Королев, *Святослав*, s. 216-249; Г.Г. Атанасов, *О численности русской армии князя Святослава во время его походов в Болгарию и о битве под Дристрой (Доростолом) в 971 г.*, „Византийский временник” 2013, т. 72 (97), s. 86-102; Atanasov, *Concerning the Size*, s. 128-157, s. 138-157; A. Madgearu, *The war of 971*, s. 373-379; J. Bonarek, *Świętosław pod Dorostolonem*, s. 9-21; О. Филипчук, *Святий Феодор Стратилат і русько-візантійські війни*, „Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія” 2021, № 1, s. 6-18.

³² Jan Skylitzes, s. 301.

³³ Jan Skylitzes, s. 305.

³⁴ Jan Skylitzes, s. 290-291.

³⁵ Д. Ангелов, Б. Чолпанов, *Българска военна история*, s. 25; Карагалов В.В., *Полководцы X-XVI веков*, Москва 1989, s. 34-36; А.С. Королев, *Святослав*, s. 225-226.

o sukcesie Bizantyńczyków po zaciętej walce zdecydował atak cesarza Jana Tzimiskesa³⁶, natomiast w ostatecznej bitwie o zwycięstwie Romejów zadecydowała burza oraz nadprzyrodzona interwencja św. Teodora³⁷. W powyższych opisach, jak się wydaje, uwypuklenie waleczności Rusów miało na celu przede wszystkim podkreślenie wagi zwycięstw Bizantyńczyków.

Sporo uwagi autor *Zarysu dziejów* poświęcił także samemu Świętosławowi. Szczególnie ważne wydają się być dwa fragmenty tekstu. W jednym w końcowej fazie oblężenia Dorostolonu Rusowie radzili o zakończeniu wojny, jednak przeważała opinia Świętosława, który przekonał Rusów o konieczności dawnej walki. Ruskie książe argumentował wówczas, że lepiej nawet zginąć chwalebnie śmiercią, niż żyć w hańbie oraz dowodził, że momencie zakończenia walk ludy, dotąd żyjące w obawie przed Rusami, zaczną ich lekceważyć³⁸. W drugim fragmencie natomiast Jan Skylitzes opiewa Jana Tzimiskesa, który w trosce o własnych żołnierzy zaproponował ruskiemu przywódcy pojedynek, mający zdecydować o wyniku wojny. Ten jednak odmówił, przytaczając wykrętne (by nie rzec – tchórzliwe) słowa, że lepiej zna własną korzyść niż jego wróg oraz stwierdzając filozoficznie, że istnieją tysiące możliwości śmierci, z których jego przeciwnik wybrać jedną³⁹. Władca Rusi jawi się więc jako człowiek, który potrafi namawiać otoczenie do walki, lecz sam takowej unika, chociaż ryzykując własną śmiercią, mógłby ocalić swoich współtowarzyszy.

O wiele mniej uwagi Jan Skylitzes poświęcił natomiast synowi Świętosława, Włodzimierzowi. Jest to istotne, gdyż ten ostatni odegrał o najistotniejszą rolę w kształtowaniu się relacji bizantyńsko-ruskich, wprowadzając ostatecznie Ruś do wspólnoty chrześcijańskich państw⁴⁰. Kronikarz udziela bowiem jedynie krótkich informacji o poślubieniu przez Włodzimierza siostry cesarza Bazylego, Anny⁴¹ oraz o ruskich posiłkach walczących po stronie cesarza z uzurpatorem Bardasem Fokasem⁴². Podkreśla

³⁶ Jan Skylitzes, s. 299-300.

³⁷ Jan Skylitzes, s. 308.

³⁸ Jan Skylitzes, s. 306.

³⁹ Jan Skylitzes, s. 307-308.

⁴⁰ Patrz np.: M.B. Левченко, *Очерки*, s. 340-385; A. Poppe, *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968, s. 18-24, 33-49, 60-66, 174-176, 226-228; idem, *Ruś i Bizancjum w latach 986-989*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, t. 85, nr 1, s. 3-23; D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, London 1971, s. 191-201, 315-316; Н.Ф. Котляр, *Дипломатия Южной Руси*, Санкт-Петербург 2003, s. 41-45; А.Ю. Карпов, *Владимир Святой*, s. 173-211.

⁴¹ Jan Skylitzes, s. 336; zob. też: Т.Н. Бардашова, *К вопросу об особенностях византийской матримонимальной политики в X веке: брак греческой принцессы Анны и русского князя Владимира*, „Современная наука” 2011, №1, s. 111-115.

⁴² Patrz też: A. Poppe, *Ruś i Bizancjum*, s. 21; A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim: walka o tron kijowski 1015-1019*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, t. 102, nr 3-4, s. 3-22.

wprawdzie udział Rusów w zwycięstwie nad siłami rebeliantów pod Abydos dowodzonych przez Kalokiroso Delfinasa⁴³, jakkolwiek nie obarcza ich roli żadnym komentarzem. Nie wspomina też ani słowem o chrzcie Włodzimierza⁴⁴ czy o jego wyprawie na Chersonesz⁴⁵. Można uznać, że w Bizancjum nie chciano pamiętać o udziale barbarzyńców w wojnie domowej, zwłaszcza że ceną była ręka porfirogenetki. Związek ten bowiem stanowił odstępstwo od zapisanej w *De administrando imperio* zasady Konstancyntyna VII Porfirogenety, zakazującej wiązania się małżeństwem porfirogenetek z obcymi władcami⁴⁶. Podobny suchy i ogólnikowy charakter noszą inne informacje dotyczące

⁴³ Jan Skylitzes, s. 336; C. Holmes, *Basil II and the governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2005, s. 460–461.

⁴⁴ Okoliczności przyjęcia chrztu przez Włodzimierza są szeroko dyskutowane w literaturze, patrz np.: A. Poppe, *The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantine-Russian Relations between 986-989*, „Dumbarton Oaks Papers” 1976, Vol. 30, s. 17–24; D. Obolenski, *Byzantium, Kiev and Cherson in the Tenth Century*, „Byzantinoslavica” 1993, t. 54, s. 110–113; Д.Д. Оболенский, *Херсон и крещение Руси: против пересмотра традиционной точки зрения*, „Византийский временник” 1994, т. 55 (80), ч. 1, s. 53–61; А.А. Пономарев, Н.И. Сериков, *989 (6496) год – год Крещения Руси. (Филологический анализ текстов, астрология и астрономия)*, [w:] *Причерноморье в средние века*, ред. С.П. Карпов, Вып. 2, Москва 1995, s. 156–185; С.А. Беляев, *О названии церкви, в которой был крещен князь Владимир*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2001, № 4, s. 50–68; А.Ю. Карпов, *Владимир Святой*, s. 173–221; В. Ричка, *Хрещення Русі 988 р.: ідейний зміст літописного сюжету*, „Ruthenica” 2004, Т. 3, s. 93–102; Hanak W.K., *The nature and the image of princely power in Kievan Rus', 980-1054: a study of sources*, Leiden-Boston 2014, s. 24–28, 34–37; А.Н. Поляков, *Поход на Корсунь князя Владимира и обстоятельства Крещения Руси*, „Манускрипт” 2021, Т. 14. Вып. 9, s. 1811–1816.

⁴⁵ С.А. Беляев, *Поход князя Владимира на Корсунь: (Его последствия для Херсонеса)*, „Византийский временник” 1990, т. 51 (76), s. 153–164; А.Ю. Карпов, *Владимир Святой*, s. 212–249; А. Роменский, *Еще раз о причинах Корсунского похода Владимира Святославича*, „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” 2011, Т. 14, s. 46–52; idem, «Когда пал Херсонес?» *К вопросу о ключевом моменте в хронологии русско-византийских отношений конца X в.*, [w:] *Річчазіос. Сборник статей к 60-летию профессора С. Б. Сорочана*, Нартекс. Byzantina Ucrainensis. Т. 2., Майдан, Харьков 2013, s. 310–328; idem, *Корсунский поход князя Владимира: обстоятельства осады и захвата города*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2016, № 1 (63), s. 5–15; А. Романчук, *Корсунский поход князя Владимира: историографические аспекты*, „Quaestio Rossica” 2016, Т. 4, № 1, s. 195–208.

⁴⁶ Constantinus Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravsik, R.J.H. Jenkins, Washington 1967, s. 66, 68; patrz też: J. Shepard, *Constantine VII's doctrine of "Containment" of the Rus*, [w:] *ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ: κ 70-летию академика Г.Г. Литаврина*, ed. Б.Н. Флоря, Москва 1989, s. 264–283; А. Рагоń, „Trzeba, abys ty mi oto slowami odpart i to niedorzeczne żądanie” – *wokół De administrando imperio Konstancyntyna VII Porfirogenety*, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski (Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr 2783, Historia CLXX), Wrocław 2005, s. 345–363; Z.A. Brzozowska, *The*

Rusów w czasach Bazylego II, jak opis współdziałania oddziałów ruskich i bizantyńskich w Chazarii w roku 1016⁴⁷, zdobycia przez cesarza bułgarskiej twierdzy Longas⁴⁸ czy walk o twierdzę Perkrin nad Eufratem⁴⁹ bądź też wzmianka o śmierci archontów Rusi i zmianie na tronie w Kijowie w czasach panowania Michała IV Paflagończyka⁵⁰.

Mimo zbliżenia rusko-bizantyńskiego w czasach Włodzimierza nieufność wobec Rusów nie wygasła, co można zauważyć rozpatrując przypadek Chrysochira⁵¹, który miał zebrać oddział liczący osiemset ludzi i wyruszyć do Konstantynopola w celuściągnięcia się na służbę bizantyńską⁵². Jednak cesarz jednoznacznie stwierdził, że przybysze mogą prosić o cokolwiek dopiero po złożeniu broni. Rusowie Chrysochira nie zgodzili się z tym i rozpoczęli działania na własną rękę, zakończone ich klęską i śmiercią

Marriage with the Bulgarian Ruler – Honor or Degradation, [w:] Z.A. Brzozowska, M.J. Leszka, *Maria Lekapene Empress of the Bulgarians. Neither a Saint nor a Malefactress*, Łódź-Kraków 2017, s. 64-65; Z.A. Brzozowska, M.J. Leszka, K. Marinow, *Piotr I Święty, car bułgarski (ok. 912-969). Maria Lekapena, caryca bułgarska (ok. 912-?963)*, Kraków 2018, s. 70-72.

⁴⁷ Jan Skylitzes, s. 354; lit. por. np.: G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle*, t. 2, Paris 1900, s. 366-370; M.B. Левченко, *Очерки*, s. 384; Г.Г. Литаврин, А.П. Каждан, З.В. Удальцова, *Отношения Древней Руси и Византии в XI – первой половине XII в.*, [w:] *Thirteenth international Congress of Byzantine Studies, Main Papers III*, Oxford 1967, s. 6; Г.Г. Литаврин, *Восстание в Херсоне против византийской власти в 1016 г.*, [w:] *ПОЛУТРОПОН. К 70-летию В. Н. Топорова*, ред. Т.М. Николаева, Москва 1998, s. 923-931; А.А. Роменский, *В поисках Хазарии Иоанна Скилицы*, „Хазарский альманах” 2016, Т. 14, s. 206-225.

⁴⁸ Jan Skylitzes, s. 355. Jakkolwiek wzmianka o podziale zdobyczy na trzy części dla Rusów, wojsk bizantyńskich i cesarza jest czasem odczytywana jako wyraz uprzywilejowania posiłków ruskich (Г.Г. Литаврин, А.П. Каждан, З.В. Удальцова, *Отношения Древней Руси и Византии*, s. 2; Г.Г. Литаврин, *Византия, Болгария, Древняя Русь*, s. 97), to jednak brak informacji o liczebności wojsk stacjonujących pod Longas pozwala również na przypuszczenie, że oddziały ruskie i bizantyńskie były równie liczne.

⁴⁹ Jan Skylitzes, s. 389.

⁵⁰ Jan Skylitzes, s. 399; А.А. Роменский, *К интерпретации известия Иоанна Скилицы об архонтах Руси под 6544 (1036) годом*, „Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения” 2020, Т. 25, № 6, s. 44-55.

⁵¹ Jan Skylitzes, s. 367-368.

⁵² M.B. Левченко, *Очерки*, s. 397-388; H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966, s. 126-128; A. Porpre, *Spruścizna po Włodzimierzu Wielkim*, s. 10-11; Г.Г. Литаврин, *Византия, Болгария, Древняя Русь*, 223-227; P. Żmudzki, *Najemnicy na Rusi i w krajach sąsiednich w X-XII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, t. 111, z. 4, s. 22; M. Böhm, *Flota i polityka morska Aleksego I Komnena*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2012, s. 63-65; А. Филипчук, *Русь и Византия в последние годы правления Василия II: Хризохир и его войны*, „Colloquia Russica” 5, 2015, p. 55-70; А.И. Айбабин, *Противостояние Византии и Древней Руси в Крыму в конце X в.*, „Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии” 2019, № 24, s. 454-463.

pod Lemnos⁵³. Tak więc można uznać, że oddziały ruskie były raczej złem koniecznym, tolerowanym oraz wykorzystywanym do walki, nie cieszyły się jednak ani zaufaniem, ani sympatią bizantyńskiego społeczeństwa⁵⁴. Mimo chrztu Rusi oraz powinowactwa jej władcy z cesarską rodziną, jawili się oni nadal jako groźni, niebezpieczni i chciwi zysku mieszkańcy północy.

Owe negatywne cechy zostały uwypuklone przez Jana Skylitzesa również we fragmencie, w którym opowiada o wyprawie ruskiej na Konstantynopol w roku 1043⁵⁵. Wprawdzie Skylitzes nie ukrywa, że wina za wybuch konfliktu leży częściowo po stronie bizantyńskiej⁵⁶, jednak to strona ruska wszczyną wojnę i odrzuca ponawiane przez Konstantyna Monomacha propozycje zawarcia pokoju. Wysyłanych przez władze bizantyńskie posłów ruski książę, nazwany zresztą barbarzyńcą⁵⁷, traktuje haniebnie, cesarzowi odpowiada w sposób butny, wysuwa absurdalne i niemal bezczelne żądania, gdy Bizantyńczycy starają się konflikt załagodzić. Cesarz przystąpił do przygotowywania obrony przed najazdem, dopiero zwątpiwszy w możliwość porozumienia, kiedy

⁵³ Jan Skylitzes, s. 367-368.

⁵⁴ Przykładem może być opisana próba gwałtu podjęta przez jednego z najemników wareskich rozlokowanych na leżach zimowych w Trakezjonie (Jan Skylitzes, 394; Г.Г. Литаврин, *Варяги и византийка*, „Славяноведение” 1999, т. 2, s. 4-6; О. Филипчук, *Скільки коштував руський найманець у Візантії в X ст.?*, „Ruthenica” 2008, т. 7, s. 25-28).

⁵⁵ Literatura patrz np.: Г.Г. Литаврин, *Пселл о причинах последнего похода русских на Константинополь в 1043 г.*, „Византийский Временник” 1967, т. 27(52), s. 71-86; idem, *Еще раз о походе русских на Константинополь в июле 1043 г.*, „Византийский Временник” 1968, т. 29(54), s. 105-107; idem, *Византия, Болгария, Древняя Русь*, 228-276; А. Ропре, *Оповіді латописарска о wyprawie „na Greków” w 1043 roku*, „Slavia Orientalis” 1967, т. 16, s. 349-362; idem, *Państwo i kościół na Rusi*, s. 69-130; idem, *La dernière expedition russe contre Constantinople*, „Byzantinoslavica” 1971, т. 32, s. 1-29; М. Салямон, *К вопросу о дате главного сражения русских с греками в июле 1043 г.*, „Византийский временник” 1972, т. 33(58), s. 88-91; J. Shepard, *Why did the Russians attack Byzantium in 1043?*, „Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher” 1979, т. 22, s. 147-212; А. Карпов, *Jaroslav Mudryj*, Moskwa 2001, s. 327-374; Н.Ф. Котляр, *Дипломатия Южной Руси*, s. 46-48; А.М. Филипчук, *Харальд Сигурдссон и Русско-византийская война 1043 г.*, „Slověne. МПГУ” 2014, № 1, s. 193-205; Шпакова И.Ю., *Русско-византийская война 1043 г. в историографии и источниках*, „Гуманитарный научный вестник” 2020, № 12, s. 118-127.

⁵⁶ Konflikt wybuchł na skutek zabójstwa pewnego kupca ruskiego podczas zamieszek w Konstantynopolu (Jan Skylitzes, s. 430).

⁵⁷ Należy podkreślić, że nazwano barbarzyńcą człowieka ochrzczonego, którego ojciec był szwagrem żony Monomacha, Zoe. Wynika z tego, że powinowactwo z Porfirogenetami czy wejście w chrześcijańską rodzinę władców nie wpływa na sposób wartościowania Bizantyńczyków; patrz też А. Ропре, *Państwo i kościół na Rusi*, s. 76 i nn.

przeciwnik zażądał od niego trzy funty złota na każdy oddział jako warunek odstąpienia od wojny⁵⁸.

Wizerunek Rusów przedstawiony w *Zarysie dziejów* Jana Skylitza wydaje się interesujący ze względu na samego autora, żyjącego w XI i XII w. przedstawiciela średnich i wykształconych warstw społeczeństwa bizantyńskiego, aktywnie działającego w środowisku stołecznym i przez to mogącym odzwierciedlać funkcjonujące tam wyobrażenia na temat istniejącej na północy potęgi. Widać wyraźnie, że Skylitzes powiela i zaznacza negatywny obraz Rusów⁵⁹. Są oni okrutni, żądni grabieży i łupów, bezrozumni. Brak w *Zarysie dziejów* również wyraźnego zaakcentowania chrystianizacji Rusi z inicjatywy Włodzimierza. Jedynym pozytywnym wyjątkiem jawi się postać jego babki Olgi⁶⁰, która przebywała w Konstantynopolu w czasach samodzielnego panowania Konstantyna VII Porfirogenety⁶¹. Jan Skylitzes określa ją jako żonę archonta Rusów, który prowadził flotę na Romejów⁶² i którego wojownicy dopuścili się tak wielu wspomnianych powyżej zbrodni. Olga po śmierci męża przybyła do Konstantynopola

⁵⁸ Jan Skylitzes, s. 431; Г.Г. Литаврин, *Византия, Болгария, Древняя Русь*, s. 241.

⁵⁹ Pogląd o wrodzonej u Rusów chęci grabieży i mordowania zawiera też cytowane przez Skylitza epitafium dla Nikefora Fokasa (Jan Skylitzes, s. 282). Mogło ono pochodzić z czasów Bazylego II i odzwierciedlać stosunek mieszkańców Konstantynopola do przebywających tam posiłków ruskich (Poppe, *Ruś i Bizancjum*, s. 13). Byłby to dowód na to, że oficjalny sojusz i małżeństwo ruskiego władcy z Porfirogenetką Anną nie wpłynęło na negatywny wizerunek przybyszów z północy; patrz też: О. Филипчук, „Голос з могили”: русь в епитафії імператора Никифора II Фока, „Ruthenica. SEMINARIUM” 2023, Спеціальний випуск, s. 19-46.

⁶⁰ Na temat Olgi i jej podróży patrz. np.: М.В. Левченко, *Очерки*, s. 214-237; А.Н. Сахаров, *Дипломатия Древней Руси*, s. 260-292; Г.Г. Литаврин, „Путешествие русской княгини Ольги в Константинополь. Проблема источников”, *Византийский Временник* 1981, т. 42(67), s. 35-48; idem, *О датировке посольства княгини Ольги в Константинополь*, „История СССР” 1981, № 5, s. 173-183; idem, *Византия, Болгария, Древняя Русь*, 154-213, А.В. Назаренко, *Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь?*, „Византийский временник” 1989, т. 50 (75), s. 66-83; idem, *Еще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь: источниковедческие заметки*, „Древнейшие государства Восточной Европы. 1992-1993 гг.”, Москва 1995, s. 154-168; idem, *Древняя Русь на международных путях*, Москва 2001, s. 219-310; J. Featherstone, *Olga's Visit to Constantinople*, „Harvard Ukrainian Studies” 1990, т. 14, s. 293-312; idem, *Olga's Visit to Constantinople in de Cerimoniis*, „Revue des Études Byzantines” 2003, т. 61, s. 241-251. А.Ю. Карпов, *Княгиня Ольга*, s. 140-214; Z. Brzozowska, *Święta księżna kijowska Olga. Wybór tekstów źródłowych*, Łódź 2014, s. 19-27.

⁶¹ Constantini Porphyrogeniti imperatoris *De cerimoniis aulae Byzantinae libri duo*, ed. I. Reiskii, Bonnae 1829, s. 594-598; Constantine Porphyrogenetos: *The Book of Ceremonies*, ed. A. Moffatt, M. Tall, Brill, Leiden-Boston 2012, s. 594-598.

⁶² Jan Skylitzes, s. 240.

i została ochrzczona⁶³. Skylitzes przedstawia ją jako osobę okazującą wiele szacunku prawdziwej wierze. Jednak jej postawa jest wyjątkowa, wyróżniająca się na tle innych Rusów, szczególnie na tle postępów syna, księcia Świętosława.

Bibliografia

Ahrweiler H., *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966.

Annales Bertiniani, SRG, rec. G. Waitz, Hannoverae 1883.

Arrignon J.-P., *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 a 1043*, „Revue des Études slaves” 1983, t. LV, nr 1.

Atanasov G., *Concerning the Size of the Rus'-Varangian Army of Prince Svyatoslav During his Raid to Bulgaria and in the Battle at Drastar in 971*, [w:] *Scandinavia and the Balkans: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millennium AD*, ed. O. Minaeva, L. Holmquist, Cambridge 2015.

Biały K., *The Authorship of the Lost Source of John Skylitzes' Synopsis Historion in the Chapter about the Reign of Michael IV*, „EOS: commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2014, t. 101, z. 2.

Biały K., *Krytycyzm literacki Jana Skylitzesa w proimionie do „Zarysu dziejów”*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, z. 2.

Bonarek J., *Przyczyny i cele bułgarskich wypraw Świętosława a polityka Bizancjum w latach sześćdziesiątych X wieku*, „Studia Historyczne” 1996, t. 39, z. 3.

Bonarek J., *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Toruń 2003.

Bonarek J., *Świętosław pod Dorostolonem – wódz pokonany?*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2017, t. 18, z. 2.

Bonarek J., *Tzimiskes, Svyatoslav and Bulgarians – the winners and the defeated*, [w:] *Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов*, ред. А. Николов, София 2018.

Bonarek J., *Chrzest Rusi w ujęciu Jana Skylitzesa*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2018, t. 19, z. 2.

Boor C. de, *Zu Johannes Skylitzes*, „Byzantinische Zeitschrift” 1904, t. 13.

⁶³ Jan Skylitzes, s. 240; patrz też: Ж.П. Ариньон, *Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги*, „Византийский временник” 1980, t. 41 (66), s. 113-124; O. Pritsak, *When and Where was Olga Baptized?*, „Harvard Ukrainian Studies” 1985, t. IX, s. 5-24; A. Порпе, *Once again concerning the baptism of Olga, Archontissa of Rus'*, „Dumbarton Oaks Papers” 1992, Vol. 46, s. 271-278; D. Obolensky, *Chrzest Olgi, księżnej kijowskiej. Problem źródeł*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, Lublin 1993, s. 23-40; Д. Гордієнко, *Хрещення княгині Ольги в контексті обрядової практики візантійської церкви*, „Ruthenica” 2006, T. 5, s. 12-18; А.В. Петров, *К вопросу о крещении княгини Ольги*, „Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения” 2020, т. 25, № 1, s. 200-207.

- Boor C. de, *Weiteres zur Chronik des Skylitzes*, "Byzantinische Zeitschrift" 1905, t. 14.
- Böhm M., *Flota i polityka morska Aleksego I Komnena*, Kraków 2012.
- Brzozowska Z., *Święta księżna kijowska Olga. Wybór tekstów źródłowych*, Łódź 2014.
- Brzozowska Z.A., *The Marriage with the Bulgarian Ruler – Honor or Degradation*, [w:] Z.A. Brzozowska, M.J. Leszka, *Maria Lekapene Empress of the Bulgarians. Neither a Saint nor a Malefactress*, Łódź-Kraków 2017.
- Brzozowska Z.A., Leszka M.J., Marinow K., *Piotr I Święty, car bułgarski (ok. 912-969). Maria Lekapena, caryca bułgarska (ok. 912-963)*, Kraków 2018.
- Cheyne J.-Cl., *Introduction: John Skylitzes, the author and his family*, [w:] John Skylitzes, *A synopsis of Byzantine history, 811-1057*, ed. J. Wortley, Cambridge 2010.
- Cheyne J.-Cl., *Jean Skylitzès, lecteur des chroniqueurs du Xe siècle*, [w:] Remanier, *métaphraser. Fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin*, ed. S. Dusanic, B. Flusin, Belgrade 2011.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin 2011.
- Constantini Porphyrogeniti imperatoris *De cerimoniis aulae Byzantinae libri duo*, ed. I. Reiskii, Bd. 1, Bonnae 1829.
- Constantine Porphyrogenetos: *The Book of Ceremonies*, ed. A. Moffatt, M. Tall, Leiden-Boston 2012.
- Constantinus Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington 1967.
- Dölger F., *Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen*, „Byzantinische Zeitschrift” 1932, t. 32.
- Duczko W., *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006
- Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973.
- Featherstone J., *Olga's Visit to Constantinople*, „Harvard Ukrainian Studies” 1990, t. 14.
- Featherstone J., *Olga's Visit to Constantinople in de Cerimoniis*, „Revue des Études Byzantines” 2003, t. 61.
- Ferluga J., *John Scylitzes and Michael of Devol*, „Зборник радова Византолошког института” 1967, t. 10.
- Franklin S., Shepard J., *The Emergence of Rus 750-1200*, London-New York 2013.
- Garipzanov I., *The Annals of St. Bertin (839) and Chacanus of the Rhos*, „Ruthenica” 2006, t. 5.
- Grégoire H., Orgels P., *La guerre russo-byzantine de 941*, „Byzantion” 1954, t. 2.
- Hanak W. K., *The Infamous Svyatoslav: Master of Duplicity in War and Peace?*, [w:] *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of G. T. Dennis*, ed. T. S. Miller, J. Nesbitt, Washington 1995.
- Hanak W.K., *The nature and the image of princely power in Kievan Rus', 980-1054: a study of sources*, Leiden-Boston 2014.
- Havlíková L., *À propos de la chrystianisation de la Russie au IXe siècle*, „Byzantinoslavica” 1993, t. 54.

- Holmes C., *Basil II and the governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2005.
- Jurewicz O., *Historia literatury bizantyjskiej. Zarys*, Wrocław 1984.
- Kaldellis A., *Streams of Gold, Rivers of Blood. The Rise and Fall of Byzantium, 955 a.d. to the First Crusade*, Oxford 2017.
- Krumbacher K., *Geschichte, der byzantinischen Literatur*, München 1897.
- Leonis Diaconis *Caloënsis Historiae libri decem*, rec. C. B. Hasii, Bonnae 1828.
- Leonis Grammatici *chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1842.
- Leszka M. J., *Bułgarzy wobec wyprawy Jana I Tzymiskesa przeciw Światosławowi, księciu kijowskiemu (971)*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, z. 2, 2016.
- Leszka M.J., *The Bulgarians’ attitude towards the 971 expedition of John I Tzimiscēs – some remarks*, [w:] *Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов*, ред. А. Николов, София 2018.
- Leszka M. J., Marinow K., *Carstwo Bułgarskie polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866-971*, Warszawa 2015.
- Łowmiański H., *Początki Polski*, t. 5, Warszawa 1973.
- Łowmiański H., *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1986.
- Madgearu A., *The war of 971 in Bulgaria: a model of conflict resolution for present superpowers*, „Bulgaria Medievalis” 2016.
- Marinow K., *Hémos comme barrière militaire. L’analyse des écrits historiques de Léon le Diacre et de Jean Skylitzès au sujet de la campagne de guerre des empereurs byzantins Nicéphore II Phocas en 967 et de Jean I Tzymiscēs en 971*, „Bulgaria Medievalis”, 2011, 2.
- McGeer E., *Introduction*, [w:] *Byzantium in the Time of Troubles: the Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057-1079)*, ed. E. McGeer, J.W. Nesbitt, Brill, Leiden-Boston 2020.
- Moravcsik G., *Byzantinoturcika*, t.1, Budapest 1958.
- Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, London 1971.
- Obolensky D., *Ol’ga’s Conversion: The Evidence Reconsidered*, „Harvard Ukrainian Studies” 1988/1989, Vol. XII/XIII.
- Obolensky D., *Chrzest Olgi, księżnej kijowskiej. Problem źródeł*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, Lublin 1993.
- Obolensky D., *Byzantium, Kiev and Cherson in the Tenth Century*, „Byzantinoslavica” 1993, t. 54.
- Paroń A., „Trzeba, abys̄ tymi oto słowami odpart i to niedorzeczne żądanie” – wokół *De administrano imperio Konstantyna VII Porfirogenety*, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski (Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr 2783, Historia CLXX), Wrocław 2005.
- Podskalsky G., *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus’ (988-1237)*, München 1982.
- Polemis D. I., *Some Cases of erroneous identification in the Chronicle of Skylitzes*, „Byzantinoslavica” 1965, t. 26.
- Poppe A., *Opowieść latopisarska o wyprawie „na Greków” w 1043 roku*, „Slavia Orientalis” 1967, t. 16.

- Poppe A., *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968
- Poppe A., *La dernière expedition russe contre Constantinople*, „Byzantinoslavica” 1971, t. 32.
- Poppe A., *The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantine-Russian Relations between 986-989*, „Dumbarton Oaks Papers” 1976, Vol. 30.
- Poppe A., *Rus' i Bizancjum w latach 986-989*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, t. 85, nr 1.
- Poppe A., *Once again concerning the baptism of Olga, Archontissa of Rus'*, „Dumbarton Oaks Papers” 1992, Vol. 46.
- Poppe A., *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim: walka o tron kijowski 1015-1019*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, t. 102, nr 3-4.
- Poppe A., *Nie mieczem a piórem: Świętosław Igorewicz i Leon Diakon*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997.
- Poppe A., *Svyatoslav the Glorious and the Byzantine Empire*, [w:] *Byzantium, New Peoples, New Powers. The Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. M. Kaimakova et al., Cracow 2007.
- Pritsak O., *When and Where was Olga Baptized?*, „Harvard Ukrainian Studies”, 1985, t. 80
- Schlumberger G., *L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle*, t. 2, Paris 1900.
- Seibt W., *Ioannes Skylitzes. Zur Person des Chronisten*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1976, t. 25.
- Senyk S., *A History of the Church in Ukraine, t. I: To the End of Thirteenth Century*, Rzym 1993.
- Shepard J., *Why did the Russians attack Byzantium in 1043?*, „Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher” 1979, t. 22.
- Shepard J., *Constantine VII's doctrine of "Containment" of the Rus*, [w:] *ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ: κ 70-летию академика Г.Г. Лутаврина*, ed. Б.Н. Флоря, Москва 1989.
- Stephenson P., *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge 2000.
- Stokes A. D., *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, SEER, 94, 1961, s. 44-57
- Stokes A. D., *The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, SEER, 95, 1962
- Symeonis Magistri et Logothetae *Chronicon*, ed. St. Wahlgren, Berlin 2006.
- Theodosii Meliteni qui fertur *Chronographia*, ed. T.L.F. Tafel, Monachium 1859.
- Thurn I., *Einleitung* [w:] *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973.
- Treadgold W., *The Middle Byzantine Historians*, Basingstoke 2013.
- Vasiliev A. A., *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass. 1946.
- Żmudzki P., *Najemnicy na Rusi i w krajach sąsiednich w X-XII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, t. 111, z. 4.
- Żmudzki P., *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009
- Айбабин А.И., *Противостояние Византии и Древней Руси в Крыму в конце X в.*, „Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии” 2019, № 24.

Ангелов Д., Чолпанов Б., *Българска военна история. От втората четвърт на X до втората половина на XV век*, София 1989.

Ариньон Ж.П., *Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги*, „Византийский временник” 1980, Т. 41 (66).

Атанасов Г. Г., *О численности русской армии князя Святослава во время его походов в Болгарию и о битве под Дристрой (Доростолом) в 971 г.*, „Византийский временник” 2013, т. 72 (97).

Бардашова Т.Н., *К вопросу об особенностях византийской матримониальной политики в X веке: брак греческой принцессы Анны и русского князя Владимира*, „Современная наука” 2011, № 1.

Беляев С.А., *О названии церкви, в которой был крещен князь Владимир*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2001, № 4.

Беляев С.А., *Поход князя Владимира на Корсунь: (Его последствия для Херсонеса)*, „Византийский временник” 1990, т. 51 (76).

Гордієнко Д., *Хрещення княгині Ольги в контексті обрядової практики візантійської церкви*, „Ruthenica” 2006, Т. 5, s. 12-18.

Звездов С., *Българо-византийските отношения при цар Петър I*, „Минало” 2016, кн. 3.

Знойко Н. *О посольстве Калокира в Киев*, „Журнал Министерства народного просвещения” 1907, № 4.

Иванов И., *Между войной и миром: Русь и Болгария во второй половине X века*, [w:] *Diplomacy of Medieval Rus' (10th-16th centuries). Publication from the 10th International Scientific Conference, Krakow, 9th-11th October, 2019*, ed. V. Nagirnyy (Colloquia Russica, I, vol. 10), Kraków 2021.

Иванов С.А. *Византийско-болгарские отношения в 966-969 гг.*, „Византийский Временник” 1981, т. 42 (67).

Иванов С.А., *Византийская культура и агиография*, Москва 2020.

Иванов С.А., *Византийское миссионерство: как сделать из «варвара» христианина?*, Москва 2003.

Каждан А.П., *Из истории византийской хронографии X в., 2: Источники Льва Диакона и Скилицы для истории третьей четверти X столетия*, „Византийский временник” 1961, т. 29.

Карагалов В.В., *Полководцы X-XVI веков*, Москва 1989.

Карпов А. Ю., *Княгиня Ольга*, Москва 2009.

Карпов А.Ю., *Владимир Святой*, Москва 2004.

Карышковский П.О., *Балканские войны Святослава в византийской исторической литературе*, „Византийский временник” 1953, т. 6 (31).

Карышковский П.О., *К истории балканских войн Святослава*, „Византийский временник” 1953, т. 7 (32).

Карышковский П.О., *Лев Диакон о Тмутараканской Руси*, „Византийский временник” 1960, т. 17 (42).

Карышковский П.О., *О хронологии русско-византийской войны при Святославе*, „Византийский временник” 1952, т. 5 (30).

Королев А.С., *Святослав*, Москва 2011.

- Котляр Н.Ф., *Дипломатия Южной Руси*, Санкт-Петербург 2003
- Кузенков П.В., *Поход 860 на Константинополь и первое крещение руси в средневековых письменных источниках*, [w:] *Древнейшие государства на территории Восточной Европы. Сб. за 2000 г*, Москва 2003.
- Левченко М.В., *Очерки по истории русско-византийских отношений*, Москва 1956.
- Литаврин Г. Г., *Восстание в Херсоне против византийской власти в 1016 г.*, [w:] *ПОЛУТРОПОН. К 70-летию В. Н. Топорова*, ред. Т.М. Николаева, Москва 1998.
- Литаврин Г. Г., *О датировке посольства княгини Ольги в Константинополь*, „История СССР” 1981, № 5.
- Литаврин Г.Г., *Варяги и византийка*, „Славяноведение” 1999, т. 2.
- Литаврин Г.Г., *Введение христианства в Болгарии (IX-начало X в.)*, [w:] Г.Г. Литаврин, *Византия и славяне*, Санкт-Петербург 1999.
- Литаврин Г.Г., *Византия, Болгария, Древняя Русь: (IX-начало XII в.)*, Санкт-Петербург 2000.
- Литаврин Г.Г., *Еще раз о походе русских на Константинополь в июле 1043 г.*, „Византийский Временник”, 1968, т. 29(54).
- Литаврин Г.Г., Каждан А.П., Удальцова З.В., *Отношения Древней Руси и Византии в XI – первой половине XII в.*, [w:] *Thirteenth international Congress of Byzantine Studies, Main Papers III*, Oxford 1967.
- Литаврин Г.Г., *Пселл о причинах последнего похода русских на Константинополь в 1043 г.*, „Византийский Временник” 1967, т. 27(52).
- Литаврин. Г.Г., *Путешествие русской княгини Ольги в Константинополь. Проблема источников*, „Византийский Временник” 1981, т. 42(67).
- Луговой О.М., *Посольство Калокира и практика формирования Византийской армии в X веке*, „Стародавние Причерноморья” 2006, т. IX.
- Мутафчиев П., *Русско-болгарские отношения при Святославе*, „Seminarium Kondakovianum” 1931, т. IV.
- Назаренко А.В. *Еще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь: историко-лингвистические заметки*, „Древнейшие государства Восточной Европы. 1992-1993 гг.”, Москва 1995.
- Назаренко А.В., *Древняя Русь на международных путях*, Москва 2001.
- Назаренко А.В., *Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь?*, „Византийский временник” 1989, т. 50(75).
- Оболенский Д.Д., *Херсон и крещение Руси: против пересмотра традиционной точки зрения*, „Византийский временник” 1994, т. 55 (80), ч. 1.
- Петров А.В. *К вопросу о крещении княгини Ольги*, „Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения” 2020, т. 25, № 1.
- Пириватрић С., *Два хронологика прилога о крају Првог бугарског царства*, „Зборник радова Византолошког института” 1995, т. 34
- Половой Н.Я., *К вопросу о первом походе Игоря против Византии (сравнительный анализ русских и византийских источников)*, „Византийский временник” 1961, т. 18 (43).
- Поляков А.Н., *Поход на Корсунь князя Владимира и обстоятельства Крещения Руси*, „Манускрипт” 2021, т. 14, вып. 9.

Пономарев А.А., Сериков Н.И., 989 (6496) год – год Крещения Руси. (Филологический анализ текстов, астрология и астрономия), [w:] Причерноморье в средние века, ред. С.П. Карпов, вып. 2, Москва 1995.

Ричка В., *Хрещення Русі 988 р.: ідейний зміст літописного сюжету*, „Ruthenica” 2004, Т. 3, s. 93-102.

Романчук А., *Корсунський поход князя Володимира: историографічні аспекти*, „Quaestio Rossica” 2016, т. 4, № 1.

Роменский А. А., *В поисках Хазарии Иоанна Скилицы*, „Хазарский альманах” 2016, т. 14.

Роменский А. А., *Империя ромеев и «тавроскифы»*. Очерки русско-византийских отношений последней четверти X в., Харьков 2017.

Роменский А.А., *К интерпретации известия Иоанна Скилицы об архонтах Руси под 6544 (1036) годом*, „Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения” 2020, т. 25, № 6.

Роменский А., *Еще раз о причинах Корсунского похода Владимира Святославича*, „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” 2011, т. 14.

Роменский А.А., «Когда пал Херсонес?» К вопросу о ключевом моменте в хронологии русско-византийских отношений конца X в., [w:] *Ρωμαιοί*. Сборник статей к 60-летию профессора С. Б. Сорочана, Нартекс. Byzantina Ucrainensis, т. 2, Харьков 2013.

Роменский А.А., *Корсунский поход князя Владимира: обстоятельства осады и захвата города*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2016, № 1 (63).

Саламон М., *К вопросу о дате главного сражения русских с греками в июле 1043 г.*, „Византийский временник” 1072, Т. 33(58).

Сахаров А.Н., «Дипломатическое признание» Древней Руси (860 г.), „Вопросы истории” 1976, № 6.

Сахаров А.Н., *Дипломатия Древней Руси: IX- первая половина X вв.*, Москва 1980.

Сахаров А.Н., *Дипломатия Святослава*, Москва 1982.

Сюзюмов М.Я., *Об источниках Льва Дьякона и Скилицы*, „Византийское обозрение” 1916, т. 2.

Тивчев П., *За войната между Византия и България през 977 г.*, „Исторически преглед” 1969, т. 25, № 4.

Филипчук О., *Скільки коштував руський найманець у Візантії в X ст.?*, „Ruthenica” 2008, т. 7.

Филипчук А.М., *Харальд Сигурдссон и Русско-византийская война 1043 г.*, „Slověne. МПГУ” 2014, № 1.

Филипчук А., *Русь и Византия в последние годы правления Василия II: Хризохир и его воины*, „Colloquia Russica” 2015, т. 5.

Филипчук О., *Святий Феодор Стратилат і русько-візантійські війни*, „Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія” 2021, № 1.

Филипчук О., «Голос з могили»: русь в епітафії імператора Никифора II Фока, „Ruthenica. SEMINARIUM” 2023, Спеціальний випуск.

Kiril Marinow <https://orcid.org/0000-0003-0224-3965>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: kiril.marinow@uni.lodz.pl

Miasto stołeczne w kontekście walk o władzę w XIII-wiecznej Bułgarii: świadectwo *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι* Jerzego Pachymeresa

The Capital City
in the Context of Power Struggles in 13th Century Bulgaria:
the Testimony of *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι* by George Pachymeres

Abstrakt

Artykuł omawia rolę i znaczenie Tyrnowa, późnośredniowiecznej stolicy bułgarskiej, w kontekście walk o władzę w Bułgarii pomiędzy pretendenciami do niej, mianowicie Mico Asenem i Konstantinem Tichem, czyli w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XIII stulecia. Analizie poddany został fragment dzieła historycznego Jerzego Pachymeresa, najważniejszego dziejopisa bizantyńskiego drugiej połowy XIII w., poświęcony wskazanym zmaganiom o panowanie nad carstwem bułgarskim. W jej świetle nie ulega wątpliwości, że rozpatrywany ośrodek był przez Bizantyńczyka postrzegany jako najważniejsze centrum sprawowania władzy w państwie, panowanie nad którym było kluczowe dla sprawowania realnej i legalnej władzy w późnośredniowiecznej Bułgarii. Rozpatrując szerszy kontekst wspomnianej wzmianki na temat stolicy bułgarskiej, artykuł podnosi także szereg kwestii związanych z wizerunkiem Mico Asena i Konstantyna Ticha w dziele Bizantyńczyka, jak również zagadnienia związane z dziedziczeniem tronu i legitymizacją władzy w państwie bułgarskim tego okresu.

Abstract

The article discusses the role and significance of Tŕnovo, the late medieval Bulgarian capital, in the context of the struggles for the Bulgarian throne between the contenders for it, namely Mitso Assen and Constantine Tih, in the second half of the 1250s. A fragment of the historical work of George Pachymeres, the most important Byzantine historian of the second half of the 13th century, dedicated to the indicated struggles for the rule of the Bulgarian Tsardom, has been analysed. According to this analysis, there is no doubt that the city under consideration was perceived by the writer

as the most important centre of power in the state, the rule over which was crucial for the exercise of real and legitimate rule in late medieval Bulgaria. Considering the wider context of the aforementioned mention of Tärnovo, the article also raises a number of issues related to the image of Mitso Assen and Constantine Tih in Pachymeres' work, as well as questions related to the succession of the throne and the legitimacy of power in the Bulgarian state of the period.

Słowa kluczowe: Mico Asen, Konstantyn Tich, Tyrnowo, Jerzy Pachymeres, średniowieczne stolice, historiografia bizantyńska, średniowieczna Bułgaria

Keywords: Mitso Assen, Constantine Tih, Tärnovo, George Pachymeres, medieval capitals, Byzantine historiography, medieval Bulgaria

Urodzony w Nikei Jerzy Pachymeres (Γεώργιος Παχυμέρης, 1242 – ok. 1310), po odzyskaniu dla cesarstwa Konstantynopola przez basileusa Michała VIII Paleologa w 1261 r., osiadł w stolicy, gdzie piastował wysokie godności kościelne i państwowe, co zagwarantowało mu dostęp do pierwszorzędnych informacji historycznych. Był autorem licznych prac z zakresu retoryki, filozofii, teologii, matematyki, poezji czy epistolografii. Napisał obszerne dzieło historyczne zatytułowane *Συγγραφικὰ ἱστορία*, które w trzynastu księgach prezentowało dzieje bizantyńskie w przedziale lat 1255-1308, przede wszystkim za panowania dwóch pierwszych władców z dynastii Paleologów, wspomnianego już Michała VIII (1259-1282) oraz Andronika II (1282-1328). Był uczniem Jerzego Akropolitesa i bezpośrednim kontynuatorem pracy historycznej tego ostatniego, natomiast jego utwór stanowi najważniejsze źródło do poznania historii Bizancjum w drugiej połowie XIII i na samym początku XIV w.¹ oraz do dzie-

¹ Krytyczne wydanie jego dzieła historycznego – Georges Pachymères, *Relationes historiquae*, vol. I-V, ed. A. Failler, trans. V. Laurent, Paris 1984-2000 (dalej: Pachymeres, *Relationes historicas*). O samym Pachymeresie i jego spuściźnie literackiej zob. m.in. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München 1897, s. 288-291 (nr 126), 424, 429, 430, 451, 599; G.G. Arnakis, *George Pachymeres – a Byzantine Humanist*, „The Greek Orthodox Theological Review” 1966/1967, t. 12, s. 161-167; H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, t. I, *Philosophie – Rhetorik – Epistolographie – Geschichtsschreibung – Geographie*, München 1978, s. 447-453; C.N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 – ca. 1310)*, Nicosia 1982, s. 40, 47, 52, 60, 61-64, 78, 83, 87, 91, 97, 125, 130, 141, 152, 153, 154; O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej. Zarys*, Wrocław 1984, s. 269-270; V. Laurent, *Introduction*, [w:] Pachymeres, *Relationes historicas*, vol. I, s. XI-XXXVI; M.V. Bibikov, S.K. Krasavina, *Nekotorye osobennosti istoričeskoj mysli pozdnej Vizantii*, [w:] *Kul'tura Vizantii (XIII – pervaja polovina XV v.)*, red. G.G. Litavrin, Moskva 1991, s. 280-282; A.-M. Talbot, *Pachymeres, George*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. III, red. A.P. Kazhdan, New York-Oxford 1991 (dalej: *ODB*), s. 1550; M.V. Bibikov, *Istoričeskaja literatura Vizantii*,

jów bułgarskich wskazanego okresu chronologicznego. Właśnie w związku z ostatnim stwierdzeniem celem niniejszego krótkiego przyczynku będzie prześledzenie roli i znaczenia Tyrnowa, stolicy późnośredniowiecznej Bułgarii, w kontekście walki o władzę między pretendencjami do tronu bułgarskiego w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XIII stulecia. Ogólnie rzecz biorąc, bułgarska stolica i jej mieszkańcy zostali kilkakrotnie wymienieni w dziele uczonego Bizantyńczyka². W niniejszym tekście koncentruję się wyłącznie na pierwszej wzmiance tego ośrodka, która pojawia się w relacji poświęconej walkom o władzę między carem (?) Mico (Miczo) Asenem (1256-1257) a carem Konstantynem Tichem Asenem (1257-1277)³. Wybór ten podyktowany

Sankt-Peterburg 1998, s. 235–239; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, red. E. Trapp, Wien 2001 (CD-ROM Version), nr 22186; H. Cichocka, *Pachymeres Jerzy*, [w:] *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. Jurewicz, Warszawa 2002, s. 385; S. Lampsakis, *Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris*, „Byzantina Symmeikta” 2003, t. 16, s. 133-138; idem, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτεύδικος και δικαιοφύλαξ. Εισαγωγικό δοκίμιο*, Αθήνα 2004; V. Vavřínek, *Encyklopedie Byzance*, Praha 2011, s. 372; L. Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, Cambridge 2018, s. 237-242.

² Pachymeres, *Relationes historicas*, vol. I, Κεφάλαια τοῦ ἔκτου λόγου, s. 19, 17. 19; vol. II, V, 5, s. 451, 7; VI, 2, s. 549, 4; VI, 4, s. 555, 18; VI, 6, s. 559, 20; VI, 8, s. 565, 29; VI, 8, s. 567, 3-4; VI, 8, s. 567, 10; VI, 9, s. 567, 24; VI, 19, s. 589, 7; vol. III, IX, 26, s. 291, 27; IX, 26, s. 293, 11; vol. IV, XI, 28, s. 493, 1. Na temat stołecznego Tyrnowa zob. m.in. P. Petrov, *Tárnovo v političeskata istorija na Bǎlgarija (1185-1393)*, [w:] *Istorija na Veliko Tárnovo*, t. I, *Praistorija, antičnost i srednovekovie*, red. P. Petrov, Sofija 1986, s. 85-119; R. Panova, *Stoličnijat grad v kulturata na srednovekovna Bǎlgarija*, Sofija 1995, s. 141-186; V. Gjuzelez, *Stolicite na Bǎlgarija – srednovekovnite i dnešnata*, Sofija 2000, s. 25-32, 33-34; K. Marinov, *Tárnovo kato svešten grad prez kǎsnoto srednovekovie*, [w:] *Tárnovska knižovna škola*, t. X, *Tárnovskata dǎržava na Duchata*, red. D. Kenanov, Veliko Tárnovo 2015, s. 697-722; K. Totev, D. Koseva, *Stoličnijat Tárnov v christijanskata kultura na Balkanskija svjat*, [w:] *Velikite Asenevci. Sbronic s dokladi ot konferencija, posvetena na 830 godini ot vǎstanieto na bratjata Petǎr i Asen, načaloto na Vtoroto bǎlgarsko carstvo i objavjavaneto na Tárnovo za stolica na Bǎlgarija i 780 godini ot legitimnoto vǎzobnovjavane na bǎlgarskata patriaršija*, red. P. Pavlov, N. Kǎnev, N. Hrisimov, Veliko Tárnovo 2016, s. 364-376.

³ O postaci Mico i panowaniu Konstantyna Ticha zob. m.in. P. Nikov, *Bǎlgaro-ungarski otnošenija ot 1257 do 1277 g.*, „Sbronic na Bǎlgarskata akademija na naukite” 1920, t. 11, s. 19-56; V.N. Zlatarski, *Istorija na Bǎlgarskata dǎržava prez srednite vekove*, t. III, *Vtoro bǎlgarsko carstvo. Bǎlgarija pri Asenevci (1187-1280)*, Sofija 1940, s. 471-551; P. Petrov, *Otslabvane na centralnata vlast. Izostrijane na klasovata borba*, [w:] *Istorija na Bǎlgarija v četirinadeset toma*, t. III, *Vtoro bǎlgarsko carstvo*, red. S. Lišev, Sofija 1982, s. 271-281; P. Petrov, *Tárnovo*, s. 98-101; J.V.A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1987, s. 172-184; I. Božilov, *Familijata na Asenevci (1186-1460). Genealogija i prosopografija*, Sofija 1994, s. 110-112 (nr I, 20), 115-118 (nr I, 24); idem, *Bǎlgarite vǎv Vizantijskata imperija*, Sofija 1995, s. 332-333 (nr 405); J. Andreev, M. Lalkov, *Bǎlgarskite chanove i care. Ot chan Kubrat do car Boris III. Istoričeski spravočnik*, Veliko Tárnovo 1996,

został zarówno tym, że wybrany *passus* w sposób wysoce emblematyczny ukazuje znaczenie miasta w zmaganiach o panowanie nad Bułgarią, jak i chęcią ukazania pełnego kontekstu tej najwcześniejszej wzmianki o Tyrnowie, co niewątpliwie wyraźniej pozwoli ukazać obraz najważniejszego wówczas bułgarskiego ośrodka osadniczego, takim jaki został zaprezentowany w narracji bizantyńskiego historyka.

Jak już wspomniałem, po raz pierwszy – za wyjątkiem wymienienia go z nazwy w zamieszczonym na początku dzieła spisie zawartości kolejnych jego ksiąg (konkretnie w rozdziałach ósmym i dziewiątym księgi szóstej) – Tyrnowo zostało wspomniane w tekście Pachymeresa w związku z przejściem władzy nad Bułgarami przez Konstantyna Ticha w 1257 r. Kontekst całej wzmianki dotyczy dawnego prawa (*ἐκ δικαίου πάλαι*) cesarza bizantyńskiego do władania Mesembrią, które nabył za sprawą niejakiego Mico, gdy ten zwrócił się do niego z prośbą, by zapewnił schronienie w Bizancjum zarówno jemu, jak i jego rodzinie, w zamian za co ofiarował konstantynopolitańskiemu autokratorowi, jako wykup (*λύτρα*), to nadmorskie miasto⁴. Aby uzasadnić bizantyńskie prawa do wspomnianego czarnomorskiego portu, Pachymeres wyjaśnia, kim był Mico, jak przejął tron bułgarski, kto i w jaki sposób go z niego usunął oraz dlaczego ostatecznie trafił do Bizancjum.

Zgodnie z relacją historyka Mico był zięciem (*γαμβρός*) cara bułgarskiego Jana II Asena (1218-1241), ożenionym z jedną z jego córek (możliwe, że chodziło o Marię), jednocześnie będąc szwagrem (*σύγγαμβρος*) cesarza bizantyńskiego Teodora II Laskarisa (1254-1258), gdyż ten ostatni był żonaty z Heleną, inną córką wspomnianego bułgarskiego monarchy. Po śmierci Jana II, Mico, jak podkreśla Bizantyńczyk, będąc Bułgarem przejął władzę nad Bułgarami (*τὴν ἀρχὴν διεδέχετο τῶν Βουλγάρων, Βούλγαρος ὢν*)⁵. Co ciekawe, w swojej narracji historyk całkowicie pomija panowanie Kalimana (Kolomana) I (1241-1246) i Michała II Asena (1246-1256), a także niepokoje wokół tronu bułgarskiego związane z Kalimanem (Kolomanem) II (1256) i Rościśławem

s. 209-219; I. Božilov, *Bălgarija pri Asenevci*, [w:] I. Božilov, V. Gjuzev, *Istorija na Srednovekovna Bălgarija*, Sofija 1999, s. 508-517; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, nr 19904, 27550; K. Dochev, *Catalogue of the Bulgarian Medieval Coins of the 13th-14th Centuries. Types, Variants, Prices*, Veliko Tărnovo 2009, s. 47-58; J. Andreev, *Konstantin Tih-Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija (Treto dopălmeno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012, s. 396-400; J. Andreev, *Mico Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija*, s. 494-495; A. Madgearu, *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Leiden-Boston 2017, s. 243-262; I. Božilov, *Istorija na Srednovekovna Bălgarija*, t. II, *Christijanska Bălgarija*, [s.l.] 2017, s. 382-391; N. Ovčarov, *Konstantin Tich. Zločestijat car*, Sofija 2018; T. Popov, *Studii vărchu bălgarskoto srednovekovno monetosečene s izvodi za istorijata*, Sofija 2020, s. 30-45.

⁴ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 4-5, p. 449, 12-19; V, 5, p. 451, 12-15.

⁵ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, p. 449, 20-25.

Michajłowiczem, które miały miejsce po śmierci Jana II a przed wstąpieniem na tron samego Mico⁶.

Wydaje się, że nie było to konsekwencją jego niewiedzy na temat następców wielkiego Asenidy – był przecież świadomym kontynuatorem dzieła Jerzego Akropolitesa, w którego pracy mógł przeczytać o wydarzeniach związanych z tymi postaciami⁷. Wynikało to raczej z chęci podkreślenia bezpośredniego związku Mico z osławionym bułgarskim carem. Nieprzypadkowo w tym samym fragmencie Jerzy charakteryzuje tego ostatniego jako monarchę odznaczającego się wszelkimi przejawami umiłowania dobra (*φιλοκαλίας πάσης ἔχοντα δείγματα*)⁸, co niewątpliwie świadczy o tym, że Jan II Asen cieszył się szacunkiem, sławą i ogólnie rzecz ujmując pozytywną opinią wśród Bizantyńczyków⁹. Bez wątpienia na tę renomę zasłużył sobie ważką rolą polityczną, którą odgrywał w dziejach bałkańskich pierwszej połowy XIII w., w tym, w ostatecznym rozrachunku, walkami przeciwko zniechęconemu przez Bizantyńczyków łacinnikom, rodzinnymi koligacjami z dworem Laskarydów, jak i ludzkim

⁶ Na temat tych postaci historycznych zob. m.in. P. Nikov, op. cit., s. 13-20, 22-24, 28-29, 41-44, 46-49, 51-56, 57-81; V.N. Zlatarski, op. cit., s. 419-471; G. Cankova-Petkova, *Balgarija pri Asenevci*, Sofija 1978, s. 138-148; P. Petrov, *Otslabvane na centralnata vlast*, s. 264-271; I. Lazarov, *Upravlenieto na Michail II Asen i Irina Komnina (1246-1256)*, „Vekove” 1984, t. 13, z. 2, s. 12-19; P. Petrov, *Tárnovo*, s. 98; J.V.A. Fine, Jr., op. cit., s. 154-160, 170-172, 173-175; I. Lazarov, *Mežduosobici v Balgarija prez 1256-1257 g.*, „Voennoistoričeski Sbornik” 1988, t. 53, z. 1, s. 145-155; I. Božilov, *Familijata na Asenevci*, s. 104-114 (nr I, 18-20. 22); J. Andreev, M. Lalkov, op. cit., s. 197-208; I. Božilov, V. Gjuzelev, op. cit., s. 501-508; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, nr 21194; J. Andreev, *Koloman I Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Balgarija*, s. 376-377; J. Andreev, *Koloman II Asen*, [w:] idem, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Balgarija*, s. 377-378; J. Andreev, *Michail II Asen*, [w:] idem, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Balgarija*, s. 478-482; J. Andreev, *Rostislav Mihajlovič*, [w:] idem, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Balgarija*, s. 580-582; I. Božilov, *Istorija na Srednovekovna Balgarija*, s. 374-382; A. Madgearu, op. cit., s. 225-243; D. Petrova, *Rostislav Michajlovič (1229-1264): ot Galički knjaz do „Imperator Bulgarorum”*, „Bulgaria Mediaevalis” 2018, t. 9, s. 406-416.

⁷ Zob. *Georgii Acropolitae Historia*, 73, [w:] *Georgii Acropolitae Opera*, ed. A. Heisenberg, corr. cura P. Wirth, vol. I, *Continens Historiam, Breviarium historiae, Theodori Scutariotae additamenta*, Stutgardiae 1978 [Editio stereotypa editionis anni MCMIII correctior] (dalej: *Akropolites, Historia*), s. 152, 1-12.

⁸ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 449, 22-24.

⁹ Na temat wizerunku cara Jana II Asena w literaturze bizantyńskiej zob. P. Angelov, *Balgarija i balgarite v predstavite na vizantijcite (VII-XIV vek)*, Sofija 1999, s. 242-246; V. Stanković, *John II Asen (1218-1241), the importance of being Roman, and the battle for dominance over Southeast Europe*, [w:] *Car Ivan Asen II (1218-1241). Sbornik po slučaj 800-godišnjimata ot negovoto važšestvie na balgarskija prestol*, red. V. Gjuzelev, I.G. Iliev, K. Nenov, Plovdiv 2019, s. 49-50.

traktowaniem jeńców bizantyńskich, którzy dostali się do bułgarskiej niewoli w trakcie działań zbrojnych¹⁰. Innymi słowy, pomijając władców między Janem Asenem a Mico, Pachymeres zamierzał bardziej wyraziście legitymizować prawa do władzy należące do tego ostatniego, przedstawiając go jako bezpośredniego spadkobiercę i powinowatego Jana. Jest to ważne ze względu na późniejszą decyzję Mico o przekazaniu Mesembrii bizantyńskiemu władcy, a zatem decyzję podjętą przez prawowitego bułgarskiego cara lub przynajmniej, nawet po utracie władzy, niezwykle ważną postać, posiadającą prawomocne prawa do tronu.

W świetle analizowanej narracji Mico jawi się jako dość aktywna postać, ponieważ jako car często rywalizował i walczył z rzymskimi wojskami, pobudzając tym samym do wrogości, gniewu (προσκορούειν) bizantyńskiego władcę. Ale jeszcze więcej problemów przysporzył sobie, wzbudzając gniew (ponownie pojawia się προσκορούειν) licznych bułgarskich możnych (πολλοῖς ἄμα καὶ μεγιστάσι τῶν Βουλγάρων)¹¹. Warto zwrócić uwagę na konstrukcję omawianego zdania greckiego, które poprzez dwukrotne powtórzenie tożsamyh słów, w kontekście jego trudnych relacji, zarówno z zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi partnerami politycznymi, dobitniej podkreśla konfliktową naturę nowego bułgarskiego władcy.

Historyk wyjaśnia jednak, że w rzeczywistości z zazdrości wobec niego (διαφθορούμενοι) możni przeszli na stronę Konstantyna¹², który wyraźnie został ukazany jako najpoważniejszy przeciwnik Mico w środowisku bułgarskiej arystokracji. Wydaje się, że w kraju zawiązała się silna opozycja wobec władzy nowego, podkreślmy, legalnego cara, na czele której stanął wspomniany Konstantyn. Interesująca jest wskazana przez autora motywacja jej działań, czyli zazdrość. Niewątpliwie jej podłoże sta-

¹⁰ Por. I. Božilov, *Asenevci: Renovatio imperii Bulgarorum et Graecorum*, [w:] I. Božilov, *Sedem etjuda po srednovekovna istorija*, Sofija 1995, s. 182-194; D.G. Angelov, *Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria*, [w:] *Srednovekovnijat bǎlgarin i „drugite”*. *Sbornik v čest na 60-godišnjinata na prof. din Petǎr Angelov*, red. A. Nikolov, G.N. Nikolov, Sofija 2013, s. 273-297; S. Georgieva, *Braćna diplomacija na srednovekovnite bǎlgarski vladeteli*, Plovdiv 2019, s. 83-92; V. Stanković, *John II Asen*, s. 49-54; A. Markova, *Vtoroto bǎlgarsko carstvo vǎv vojna i mir*, Sofija 2022, s. 108-123.

¹¹ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 449, 25 – 451, 1. Należy zauważyć, że całkowicie przeciwną charakterystykę Mico zaprezentował Nikefor Gregoras, późniejszy historyk bizantyński, według którego był on człowiekiem gnuśnym i wydelikaconym lub strachliwym (dosłownie: zniewieściałym), który stopniowo tracił szacunek i posłuch u swoich poddanych – zob. *Nicephori Gregorae Byzantina historia*, vol. I-II, ed. L. Schopen; vol. III, ed. I. Bekker, Bonnae 1829, 1830, 1855 (dalej: Gregoras, *Historia*), III, 2, s. 60, 9-22; krótki komentarz na ten temat u K. Marinow, *Τέρνοβος, ἐν ἡ τὰ βασιλεια ἦν τῶν Βουλγάρων: the role of the Bulgarian capital city according to Ρωμαϊκὴ ἱστορία by Nikephoros Gregoras*, „Studia Ceranea” 2022, t. 12, s. 141-142 (i przyp. nr 16), 147.

¹² Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 1-2.

nowił fakt, że Mico wywodził się z tego samego środowiska społecznego, był jednym z wielu przedstawicieli możnowładztwa bułgarskiego, nawet jeśli był wybijającą się postacią. Z ich perspektywy był jednym spośród nich! Innymi słowy nie był związany z panującym rodem Asenidów więzami krwi, nie należał do rządzącej rodziny, natomiast prawa do tronu nabył jedynie wskutek małżeństwa z córką cara oraz dzięki temu, że prawowity następca Jana Asena, Michał II, zginął, nie pozostawiając po sobie męskiego potomka, który mógłby przejąć po nim władzę.

W związku z tym, po śmierci jego zabójcy, Kalimana (Kolomana) II, nie było Asenidy, który mógłby odziedziczyć tron, co stwarzało szansę na to, że znajdzie się on w rękach innych przedstawicieli bułgarskiej arystokracji, przynajmniej tych, w jakiś sposób powiązanych z dynastią carską. Jednym słowem, bułgarscy możni zazdrościli Mico, ponieważ uważali, że był on wyłącznie jednym spośród nich, któremu się poszczęściło, i w zaistniałej sytuacji oni sami – a przynajmniej ci najbardziej godni w ich gronie – posiadali nie mniejsze prawo do władzy niż on. Przykład Mico nasuwał im przekonanie, że oni także posiadają realne możliwości dojścia do władzy. Stanowił więc precedens.

Bez wątpienia to przekonanie dotyczyło samego Konstantyna. Zwraca uwagę, że charakteryzując jego osobę, Pachymeres w rzeczywistości podkreśla te same elementy, których wcześniej użył do opisu Mico, więc jego pochodzenie etniczne i prawa do władzy. Informuje nas, że z pochodzenia był w połowie Serbem (ἐκ Σέρβων ἔξ ἡμισείας)¹³, z czego powinniśmy wnioskować, że w tej drugiej był Bułgarem. Ale, co ważniejsze, nie posiadał żadnych praw rodowych (ἐκ σφετέρου γένους) do tronu bułgarskiego, ponieważ nie był spowinowacony z carem Janem II Asenem (μηδὲν τῷ Ἀσάν προσήκων)¹⁴. W przeciwieństwie do Mico! Aby zyskać tożsame uprawnienia do tronu, jak ten ostatni, poślubił więc Irenę, wnuczkę osławionego bułgarskiego władcy i córkę cesarza Teodora II Laskarysa, co, według bizantyńskiego historyka, zapewniło mu to samo prawo do carstwa Asenidy, jakie przysługiwało Mico (ἐπ' ἴσων εἶχε τὸ πρὸς τὴν τοῦ Ἀσάν βασιλείαν δίκαιον τῷ Μυτζῆ)¹⁵.

Z tego, co zostało powiedziane do tej pory, możemy wyciągnąć następujące wnioski. Po pierwsze, carstwo bułgarskie było nazywane Asenidowym, co oznaczało, że zgodnie z tradycją i prawem przynależo do tej carskiej rodziny. Po drugie, jeśli zabrakło męskiego przedstawiciela tego rodu, który mógłby przejąć władzę, poszukiwano jako monarchy wybitnego przedstawiciela bułgarskiej arystokracji, który posiadał pośrednie powiązania z rodziną carską¹⁶. W tej sytuacji decydującą rolę odgrywały kobiety należące do rodziny Asenidów, małżeństwo z którymi legitymizowało prawa nowego

¹³ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 2-3.

¹⁴ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 3-4.

¹⁵ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 4-6.

¹⁶ Por. D. Angelov, *Dържавно устройство през XIII-XIV в.*, [w:] *Istorija n Bălgarija v četirinaeset toma*, vol. III, s. 256; K. Marinow, op. cit., s. 139-141, 144-146.

władcy do korony. Po trzecie, w tym konkretnym przypadku wyróżnia się znaczenie i autorytet cara Jana II Asena, z którym poszukuje się więzów powinowactwa, pamięć zaś o którym tak głęboko zakorzeniła się w ówczesnej bizantyńskiej świadomości. Po czwarte, tekst zdaje się sugerować, że prawo do władzy nad Bułgarami miały wyłącznie osoby, które etnicznie były Bułgarami (w rozpatrywanym przypadku Mico) lub przynajmniej częściowo legitymizowały się takim pochodzeniem (tak jak Konstantyn). Zestawienie obu pretendentów do władzy, w pełni świadomie dokonane w narracji Pachymeresa, zatem nie wyrażone mimochodem, niewątpliwie wypada na korzyść Mico. Z drugiej strony, małżeństwo z Ireną usunęło wszystkie przeszkody stojące na drodze Konstantyna do sprawowania legalnych rządów, zapewniając mu taką samą pozycję i prawa do sprawowania rządów nad Bułgarami, jak te jego rywała. Po raz kolejny uwypukla to fakt, że powinowactwo z Asenidami miało decydujący charakter w określeniu praw do tronu lub legitymizacji już zdobytej władzy.

Dopiero teraz, po informacji, że Konstantyn nabył takie same prawa do tronu jak Mico, pojawia się pierwsza wzmianka o Tyrnowie w tekście Pachymeresa. Autor stwierdza: *I miał ów [Konstantyn – K.M.] Tyrnowo, i majestatycznie nosił insygnia carskie, podczas gdy Mico panował nad okolicznymi ziemiami i czasami się nimi zadowalał, i pozostawał spokojny, czasami zaś wdawał się w zacieklą rywalizację z Konstantynem...* (Κάκεινος μὲν τὴν Τέρνοβον εἶχε, καὶ τὰ τῆς βασιλείας κλέη μεγαλοπρεπῶς ἐπέφερετο· ὁ δὲ Μυτζῆς, τὰ κύκλω περικρατῶν, ποτὲ μὲν ἤρκεϊτο τοῦτοις καὶ καθησύχαζε, ποτὲ δ' αὖθις καὶ ἀντεφιλονεῖκει πρὸς Κωνσταντῖνον...) ¹⁷.

Wymienienie stolicy Bułgarii dokładnie w tym miejscu narracji nie jest bynajmniej przypadkowe. Wydaje się, że posiadanie Tyrnowa było kolejnym i w tym przypadku ostatecznym warunkiem *sine qua non* sprawowania legalnej władzy nad Bułgarami. Dla Bizantyńczyka było całkowicie oczywiste, że było to miejsce, centrum, w którym powinien przebywać bułgarski władca. Wydaje się, że to właśnie z tego powodu Pachymeres nie wyjaśnia swoim czytelnikom, choć wspomina ten ośrodek po raz pierwszy w swoim dziele (oczywiście, poza przywołanym już „spisie treści”, zamieszczonym na samym jego początku), czym jest Tyrnowo, gdzie się znajduje i jaką rolę odgrywa w dziejach północnej sąsiadki cesarstwa. W jego czasach było to dla nich całkowicie zrozumiałe ¹⁸. Oto Konstantyn posiada bułgarską stolicę i z tego powodu może majestatycznie przywdziewać carskie insygnia. Prawdopodobnie dlatego, że te ostatnie były przechowywane właśnie w tym carskim ośrodku.

¹⁷ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 7-9.

¹⁸ Por. m.in. charakterystykę tego ośrodka pióra takiego autorytatywnego i poczytnego historyka bizantyńskiego, jakim był Niketas Choniates – *Nicetae Choniatae Historia*, ed. I.A. van Dieten, vol. I, *Praefationem et textum continens*, Berolini et Novi Eboraci 1975 (dalej: Choniates, *Historia*), s. 468, 24 – 472, 19; s. 616, 60-62; s. 642, 86 – 643, 10; K. Marinow, *Tárnovgrad viewed by the Others: the case of Niketas Choniates*, „Studia Ceranea” 2021, t. 11, s. 301-320.

Warto zwrócić uwagę na zastosowaną w krytycznym wydaniu tekstu greckiego kropkę środkową, która graficznie oddziela, ale zarazem także łączy, wzmiankowane charakterystyki sytuacji, w których znalazły się oba podmioty wypowiedzi, mianowicie Konstantyn i Mico. W swej funkcji rozdzielającej klarownie uwypukla bowiem odrębność obu zaprezentowanych treści, odróżniających pozycję polityczną obu bohaterów, ewidentnie faworyzując Konstantyna. Wydaje się jednak, że można byłoby ją rozumieć tutaj w roli dwukropka, oddzielającego zdanie nadrzędne, czyli to poświęcone carowi przebywającemu w Tyrnowie, od uzupełniającego go zdania podrzędnego, zatem opisującego postawę i działania zdetronizowanego władcy. W takim ujęciu zdanie o Konstantynie godnie i dumnie prezentującym insygnia władzy bułgarskiej stanowiłoby swoistą tezę prezentowanej wypowiedzi, zaś wywód o Mico niejako jej dowód. Innymi słowy, jeżeli ten pierwszy panował w stolicy i w związku z tym posiadał atrybuty władzy monarszej, ten drugi *de facto* i *de jure* był ich pozbawiony. Nie można było osiąść jednego bez drugiego, czyli w pełni legalnej władzy bez posiadania stolicy.

Bez względu na to, czy te ostatnie wywody są słuszne, w powyższym cytacie wyraźnie widać opozycję – Konstantyn znajduje się wewnątrz, w centrum (czyli w Tyrnowie), i obnosi się z insygniami carskimi, podczas gdy Mico pozostaje na zewnątrz, owszem, przyznajmy, że panuje, ale nad ziemiami otaczającymi Tyrnowo, zatem peryferiami. I w przeciwieństwie do Konstantyna, który rozkoszuje się władzą, szwagier Teodora II nie może zaznać satysfakcji i wewnętrznego spokoju. Nie ulega wątpliwości, że jego działania były konsekwencją prawdopodobnej utraty stolicy z jej carskimi insygniami i związanej z nimi najwyższej i ostatecznej władzy nad Bułgarami. W zaistniałej sytuacji zięć Jana II Asena pozostawał, w najlepszym wypadku wyłącznie pretendentem do tronu, w najgorszym zaś separatystą, w przypadku natomiast działań przeciwko carowi nawet uzurpatorem.

Według relacji bizantyńskiego historyka Mico nie mógł pogodzić się z zaistniałą sytuacją i dążył do pokonania i odsunięcia Konstantyna od rządów, co pozwoliłoby mu odzyskać Tyrnowo, wspomniane atrybuty władzy i pozycję suwerena w ogóle. I nawet odnosił poważne sukcesy w tych staraniach, o czym świadczy pościg za tyrnowskim władcą i zamknięcie go w oblężeniu w należącej do Bizantyńczyków twierdzy Stenimachos. Bizantyński autor podkreśla, że przed schwytaniem i utratą życia uratowało go wyłącznie wsparcie zbrojne ze strony cesarstwa¹⁹. Wskazane osiągnięcie Mico nie byłoby możliwe bez wsparcia części bułgarskich elit, możliwe, że mniej licznych niż te, które sprzyjały Konstantynowi. W każdym razie sytuacja w Bułgarii była napięta i nieunormowana. Z okresami o różnej intensywności między Mico a Konstantynem toczyła się walka o odzyskanie władzy lub jej zachowanie, na czym korzystały siły trzecie, czyli imperium²⁰.

¹⁹ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 8-12.

²⁰ Zróżnicowane interpretacje na ten temat proponują m.in. następujący uczeni – P. Nikov, op. cit., s. 19-56; V.N. Zlatarski, op. cit., s. 471-475, 492-495; P. Petrov, *Otslabvane na centralnata*

Prawdopodobnie za sprawą bizantyńskiego wsparcia Konstantyn zdołał ponownie odzyskać inicjatywę i z większą śmiałością ścigać swojego wroga, zmuszając go do przeniesienia się wraz z dziećmi z podległych mu ziem do Mesembrii, skąd Mico zaapelował do cesarza Michała VIII Paleologa o udzielenie mu schronienia w Bizancjum, w zamian za co przekazał wzmiankowany ośrodek portowy cesarstwu. Naturalnie więc (γούν) Paleolog wysłał do miasta odpowiednią armię, na czele z niezawodnym dowódcą wojskowym Michałem Glabasem, któremu towarzyszyli również inni bizantyńscy możni, aby przyłączył port do Bizancjum²¹. Oczywiście, takiej okazji nie można było przegapić. W drodze powrotnej do Konstantynopola Glabas zabrał ze sobą Mico, zaś po przybyciu do bosforskiej stolicy cesarz zawarł z tym ostatnim traktat, na mocy którego obiecał wydać swoją córkę za Jana, jego najstarszego syna. Przyznał mu również włości nad rzeką Skamander w Azji Mniejszej²². Bez wątpienia, w ten sposób, Michał VIII zabezpieczył dla Bizancjum nowo nabyte terytoria w Północnej Tracji oraz pozyskał lojalność bułgarskiego eks-cara, obecnie nowego członka wschodniorzymskiej arystokracji prowincjonalnej.

W analizowanym fragmencie dzieła Pachymeresa Mico przedstawiony został jako aktywna i uzdolniona postać, legalny bułgarski władca, odsunięty od władzy w sto-

vlast, s. 271-274; J.V.A. Fine, Jr., op. cit., s. 172-173, 174-175, 176; I. Božilov, *Familijata na Asenevci*, s. 110-112; J. Andreev, M. Lalkov, op. cit., s. 209-211, 212-213; I. Božilov, V. Gjuzelev, op. cit., s. 508-510; J. Andreev, *Mico Asen*, s. 494-495; A. Madgearu, op. cit., s. 246-251; I. Božilov, *Istorija na Srednovekovna Bălgarija*, s. 382-383; N. Ovčarov, op. cit., s. 33-36, 38-40.

²¹ Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 10-18. Na temat wspomnianego wodza bizantyńskiego zob. G.I. Θεοχαρίδης, *Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης (προσωπογραφικά)*, „Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Επιστημονική Επετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς” 1957, t. 7, s. 183-206; D.I. Polemis, *The Doukai: a contribution to Byzantine prosopography*, London 1968, s. 121 (nr 89); C. Mango, *The Monument and its History*, [w:] H. Belting, C. Mango, D. Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Washington D.C. 1978, s. 11-15; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. VI, red. F. Barišić, B. Ferjančić, Beograd 1986, s. 32-33, przyp. 66 (L. Maksimović); s. 96, przy. 37 (I. Čurić); A. Failler, *Pachymeriana altera*, „Revue des Études Byzantines” 1988, t. 46, s. 76-83; A.-M. Talbot, A. Cutler, *Glabas, Michael Tarchaneiotas*, [w:] *ODB*, t. II, s. 852; I. Božilov, *Bălgarite vāv Vizantijskata imperija*, s. 287-291 (nr 285); A. Failler, *Pachymeriana novissima*, „Revue des Études Byzantines” 1997, t. 55, s. 228-229; I.G. Leontiades, *Die Tarchaneiotai: eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Θεσσαλονίκη 1998, s. 69-72 (nr 32); *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, nr 27504; A. Effenberger, *Zur Restaurierungstätigkeit des Michael Dukas Glabas Tarchaneiotas im Pammakaristokloster und zur Erbauungszeit des Parekklesions*, „Zograf” 2006-2007, t. 31, s. 79-92; K. Marinov, *Michail Duka Glava Tarhaniot i kreposti Gema v konce XIII v.*, [w:] *Byzantium, new Peoples, new Powers: the Byzantino-Slav Contact Zone, from the ninth to the fifteenth Century*, red. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorąg Różycka, Cracow 2007, s. 267-284; M. Marković, *Michailo Glavas Tarchaniot – ktitor manastira Treskavca*, „Zograf” 2014, t. 38, s. 77-98.

²² Pachymeres, *Relationes historicas*, V, 5, s. 451, 18-23.

leczny ośrodku, jak ujmuje to historyk, na mocy zrządzenia losu, który przechylił szalę dziejową na jego niekorzyść, w tym przypadku z powodu faktu, że rozgniewał zazdroszczącą mu bułgarską arystokrację, na czele z ambitnym Konstantynem Tichem. Jeśli więc szwagier Teodora II był prawowitym władcą bułgarskim, to Bizantyńczycy otrzymali dobrowolnie im ofiarowaną przez niego Mesembrię w pełni legalnie. Co więcej, bułgarski eks-car, który znalazł schronienie w cesarstwie, nie stracił swoich praw do tronu, więcej nawet, formalnie przekazał je swoim potomkom, przede wszystkim zaś najstarszemu synowi, Janowi. W tym kontekście obietnica małżeństwa przedstawicieli dwóch rodów panujących, czyli Paleologów i Asenidów, była dla imperium korzystna, ponieważ wiązała uchodźcę i jego bezpośredniego potomka z tronem bizantyńskim, zapewniając basileusowi realną możliwość przyszłej, bezpośredniej interwencji w wewnętrzne bułgarskie walki o tron tyrnowski. Oczywiście była to również swego rodzaju gwarancja statusu Mico i jego rodziny w cesarstwie. Nie zapominajmy również, że Pachymeres był generalnie wrogo nastawiony do Konstantyna, ponieważ pod wpływem swojej drugiej i trzeciej żony, tj. Ireny Laskariny i Marii Paleologiny, realizował antybizantyńską politykę²³. Możliwe więc, że między innymi dlatego historyk podkreślał rolę i znaczenie Mico. Z nim bowiem państwu rzymskiemu układało się pomyślnie, przynajmniej po realnej utracie przezeń tronu bułgarskiego, na czym, ostatecznie, Konstantynopol zyskał.

Jeśli chodzi o samo Tyrnowo, w świetle narracji Jerzego, miasto odgrywało rolę centralnego i jednocześnie rozgraniczającego ośrodka – w nim koncentrowało się to, co carskie, poza nim to, co peryferyjne, pospolite. Wewnątrz niego władca mógł dumnie, z samopoczuciem i w pełnym majestacie dzierżyć regalia władzy. Poza nim był w stanie albo pogodzić się ze swoim losem i zadowolić tym, co mu pozostało lub w danej chwili posiadał, albo, nie zaznawszy satysfakcji, walczyć o odzyskanie bądź zdobycie stolicy. Nie ma wątpliwości, że dla Pachymeresa było to najważniejsze miasto w Bułgarii, ośrodek cesarski²⁴.

Inne wzmianki o stolicy w jego dziele historycznym potwierdzają ten wniosek – Tyrnowo było miejscem stałego rezydowania władców, regentów i ich rodzin. Znajdując się na zewnątrz ośrodka stołecznego i nieposiadanie go oznaczało, że jednostka,

²³ Na ten temat zob. V.N. Zlatarski, op. cit., s. 503, 511, 522, 523-524, 534-537; I. Božilov, *Familijata na Asenevci*, s. 115 (nr I, 24); S. Georgieva, op. cit., s. 97-104.

²⁴ Zob. zbieżny wizerunek stolicy bułgarskiej u innych bizantyńskich autorów, m.in. – Choniatas, *Historia*, s. 468, 24 – 472, 19; s. 616, 60-62; Akropolites, *Historia*, 20, s. 33, 4-9; 34, s. 52, 10 – 53, 21; 36, s. 55, 7-14; 36, s. 56, 14-19; 73, s. 152, 1-12; 84, s. 175, 20 – 176, 12; Gregoras, *Historia*, II, 3, s. 29, 15 – 30, 6; III, 2, s. 60, 9-22; IX, 1, s. 390, 1 – 391, 7; IX, 12, s. 454, 7-11; X, 4, s. 483, 21 – 484, 23; *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV*, vol. I-III, ed. L. Schopen, Bonnae 1828-1832, I, 36, vol. I, s. 175, 10-16; II, 34, vol. I, s. 509, 7-10; III, 10, vol. II, s. 69, 7-22; IV, 22, vol. III, s. 164, 6-19; K. Marinow, *Tárnovgrad viewed by the Others*, s. 312-316; idem, *Τέρνοβος, ἐν ἡ βασιλεία ἦν τῶν Βουλγάρων*, s. 138-151.

pretendent lub były car w rzeczywistości albo nie uzyskał władzy nad państwem, albo ją utracił, a przynajmniej nie była ona absolutna, przynajmniej w myśl obowiązujących zasad. W tym kontekście znaczący jest przykład Michała²⁵, syna Konstantyna Ticha i Marii Paleologiny, który, według słów Pachymeresa, *zaatakował Bułgarów, lecz nie potrafił osiągnąć niczego więcej, jak tylko włóczyć się poza Tyrnowem i prowadzić życie nie lepsze od tego osoby prywatnej, zupełnie nie przystające do cesarskiego majestatu* (ὁς καὶ οὐδὲν πλεον ἔσχε, Βουλγάρους ἐπιστάς, ἢ τὸ ἔξω Τερνόβου περιπλανᾶσθαι καὶ βίον τριβειν ἰδιωτικοῦ μὲν οὐ πόρρω, τέως δὲ βασιλείᾳ ἤκιστα πρέποντα)²⁶. Niewątpliwie z tego fragmentu wynika, że na stolicy bułgarskiej koncentrowały się wysiłki pretendentów do władzy w carstwie. Bez jej opanowania, czy to drogą pokojową, czy zbrojną, nie mogło być mowy o pełnym i legalnym rządzeniu Bułgarią i jej mieszkańcami²⁷. Tekst Pachymeresa jest jednoznaczny, jeśli pretendentowi nie udało się wejść do stolicy (powraca dychotomia wewnątrz – na zewnątrz), to *de facto* niczego nie osiągnął, stawał się włóczęgą i osobą prywatną, czyli zwykłym człowiekiem bez znaczenia, nawet jeśli miał realne, uzasadnione prawa do tronu. Stwierdzenie to dodatkowo potwierdza wyciągnięte powyżej wnioski dotyczące roli i znaczenia Tyrnowa w konflikcie między Mico Asenem a Konstantynem Tichem.

Bibliografia

- Andreev J., *Koloman I Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.
- Andreev J., *Koloman II Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.
- Andreev J., *Konstantin Tih-Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.
- Andreev J., *Michail*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.
- Andreev J., *Michail II Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.

²⁵ Na jego temat zob. I. Božilov, *Familijata na Asenevci*, s. 118-119 (nr I, 25); idem, *Bălgarite văv Vizantijskata imperija*, s. 197-198 (nr 9); idem, *Bălgarija pri Asenevci*, s. 510, 514, 518; J. Andreev, M. Lalkov, op. cit., s. 247; V. Gjuzelev, *Bălgarija pri Terterevci (1280-1323)*, [w:] I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istorijska na Srednovekovna Bălgarija*, s. 545; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, nr 19067; K. Krăstev, *Bălgarskoto carstvo pri dinastijata na Terterevci (1280-1323)*, Plovdiv 2011, s. 56-57, 91-92, 263; J. Andreev, *Michail*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednovekovna Bălgarija*, s. 474-476.

²⁶ Pachymeres, *Relationes historicas*, IX, 26, s. 293, 7-13.

²⁷ Zob. K. Marinow, *Rola Tyrnowa w procesie legalizacji władzy bułgarskich uzurpatorów (XII-XIV w.)*, [w:] *Zamach stanu w dawnych spolecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004, s. 299-313.

- Andreev J., *Mico Asen*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.
- Andreev J., *Rostislav Mihajlovič*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v Srednekovna Bălgarija (Treto dopălneno i osnovno preraboteno izdanie)*, Sofija 2012.
- Andreev J., Lalkov M., *Bălgarskite chanove i care. Ot chan Kubrat do car Boris III. Istoričeski spravočnik*, Veliko Tărnovo 1996.
- Angelov D., *Dăržavno ustrojstvo prez XIII-XIV v.*, [w:] *Istorija na Bălgarija v četirinaset toma*, t. III, *Vtoro bălgarsko carstvo*, red. S. Lišev, Sofija 1982.
- Angelov D.G., *Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria*, [w:] *Srednekovnijat bălgarin i „drugite”*. *Sbronic v čest na 60-godišninata na prof. din Petăr Angelov*, red. A. Nikolov, G.N. Nikolov, Sofija 2013.
- Angelov P., *Bălgarija i bălgarite v predstavite na vizantijcite (VII-XIV vek)*, Sofija 1999.
- Arnakis G.G., *George Pachymeres – a Byzantine Humanist*, „The Greek Orthodox Theological Review” 1966/1967, t. 12.
- Bibikov M.V., *Istoričeskaja literatura Vizantii*, Sankt-Peterburg 1998.
- Bibikov M.V., Krasavina S.K., *Nekotorye osobennosti istoričeskoj mysli pozdnej Vizantii*, [w:] *Kul'tura Vizantii (XIII – pervaja polovina XV v.)*, red. G.G. Litavrin, Moskva 1991.
- Božilov I., *Asenevci: Renovatio imperii Bulgarorum et Graecorum*, [w:] I. Božilov, *Sedem etjuda po srednekovna istorija*, Sofija 1995.
- Božilov I., *Bălgarite văv Vizantijskata imperija*, Sofija 1995.
- Božilov I., *Familijata na Asenevci (1186-1460). Genealogija i prosopografija*, Sofija 1994.
- Božilov I., *Istorija na Srednekovna Bălgarija*, t. II, *Christijanska Bălgarija*, [s.l.] 2017.
- Božilov I., *Bălgarija pri Asenevci*, [w:] I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istorija na Srednekovna Bălgarija*, Sofija 1999.
- Cankova-Petkova G., *Bălgarija pri Asenevci*, Sofija 1978.
- Cichočka H., *Pachymeres Jerzy*, [w:] *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. Jurewicz, Warszawa 2002.
- Constantinides C.N., *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 – ca. 1310)*, Nicosia 1982.
- Dochev K., *Catalogue of the Bulgarian Medieval Coins of the 13th-14th Centuries. Types, Variants, Prices*, Veliko Tărnovo 2009.
- Effenberger A., *Zur Restaurierungstätigkeit des Michael Dukas Glabas Tarchaneiotes im Pam-makaristoskloster und zur Erbauungszeit des Parekklesions*, „Zograf” 2006-2007, t. 31.
- Failler A., *Pachymeriana altera*, „Revue des Études Byzantines” 1988, t. 46.
- Failler A., *Pachymeriana novissima*, „Revue des Études Byzantines” 1997, t. 55.
- Fine, Jr., J.V.A., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1987.
- Georges Pachymères, *Relationes historiquae*, vol. I-V, ed. A. Failler, trans. V. Laurent, Paris 1984-2000.
- Georgieva S., *Bračna diplomacija na srednekovnite bălgarski vladeteli*, Plovdiv 2019.
- Georgii Acropolitae Historia*, 1-89, [w:] *Georgii Acropolitae Opera*, ed. A. Heisenberg, corr. cura P. Wirth, vol. I, *Continens Historiam, Breviarium historiae, Theodori Scutariotae addita-menta*, Stutgardiae 1978 [Editio stereotypa editionis anni MCMIII correctior].

- Gjuzelev V., *Bългария pri Terterevcu (1280-1323)*, [w:] I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istorija na Srednovekovna Bălgarija*, Sofija 1999.
- Gjuzelev V., *Stolicite na Bălgarija – srednovekovnite i dnešnata*, Sofija 2000.
- Hunger H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, t. I, *Philosophie – Rhetorik – Epistolographie – Gesschichtsschreibung – Geographie*, München 1978.
- Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV*, vol. I-III, ed. L. Schopen, Bonnæ 1828-1832.
- Jurewicz O., *Historia literatury bizantyńskiej. Zarys*, Wrocław 1984.
- Krăstev K., *Bălgarskoto carstvo pri dinastijata na Terterevcu (1280-1323)*, Plovdiv 2011.
- Krumbacher K., *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München 1897.
- Lampsakis S., *Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris*, „Byzantina Symmeikta” 2003, t. 16.
- Laurent V., *Introduction*, [w:] Georges Pachymères, *Relationes historiques*, vol. I, ed. A. Failler, trans. V. Laurent, Paris 1984.
- Lazarov I., *Mežduosobici v Bălgarija prez 1256-1257 g.*, „Voenoistoričeski Sbornik” 1988, t. 53, z. 1.
- Lazarov I., *Upravljenieto na Michail II Asen i Irina Komnina (1246-1256)*, „Vekove” 1984, t. 13, z. 2.
- Leontiades I.G., *Die Tarchaneiotai: eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Θεσσαλονικη 1998.
- Madgearu A., *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Leiden-Boston 2017.
- Mango C., *The Monument and its History*, [w:] H. Belting, C. Mango, D. Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Washington D.C. 1978.
- Marinov K., *Michails Duka Glava Tarhaniot i kreposti Gema v konce XIII v.*, [w:] *Byzantium, new Peoples, new Powers: the Byzantino-Slav Contact Zone, from the ninth to the fifteenth Century*, red. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorąg Różycka, Cracow 2007.
- Marinov K., *Tărnovo kato svešten grad prez kăšnoto srednovekovie*, [w:] *Tărnovska knižovna škola*, t. X, *Tărnovskata dăržava na Duchu*, red. D. Kenanov, Veliko Tărnovo 2015.
- Marinow K., *Rola Tyrnowa w procesie legalizacji władzy bułgarskich uzurpatorów (XII-XIV w.)*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- Marinow K., *Tărnovgrad viewed by the Others: the case of Niketas Choniates*, „Studia Ceraenea” 2021, t. 11.
- Marinow K., *Τέρνοβος, ἐν ἣ τὰ βασιλεια ἦν τῶν Βουλγάρων: the role of the Bulgarian capital city according to Ρωμαϊκῆ ἱστορία by Nikephoros Gregoras*, „Studia Ceraenea” 2022, t. 12.
- Markova A., *Vtoroto bălgarsko carstvo văv vojna i mir*, Sofija 2022.
- Marković M., *Michailo Glavas Tarchaniot – ktitor manastira Treskavca*, „Zograf” 2014, t. 38.
- Neville L., *Guide to Byzantine Historical Writing*, Cambridge 2018.
- Nicephori Gregorae Byzantina historia*, vol. I-II, ed. L. Schopen; vol. III, ed. I. Bekker, Bonnæ 1829, 1830, 1855.

Nicetae Choniatae Historia, ed. I.A. van Dieten, vol. I, *Praefationem et textum continens*, Berolini et Novi Eboraci 1975.

Nikov P., *Bългарo-ungarski otnošenija ot 1257 do 1277 g.*, „Sbornik na Bălgarskata akademija na naukite” 1920, t. 11.

Ovčarov N., *Konstantin Tich. Zločestijat car*, Sofija 2018.

Panova R., *Stoličnijat grad v kulturata na srednovekovna Bălgarija*, Sofija 1995.

Petrov P., *Otslabvane na centralnata vlast. Izostrjane na klasovata borba*, [w:] *Istorija n Bălgarija v četirinaeset toma*, t. III, *Vtoro bălgarsko carstvo*, red. S. Lišev, Sofija 1982.

Petrov P., *Tărnovo v političeskata istorija na Bălgarija (1185-1393)*, [w:] *Istorija na Veliko Tărnovo*, t. I, *Praistorija, antičnost i srednovekovie*, red. P. Petrov, Sofija 1986.

Petrova D., *Rostislav Michajlovič (1229-1264): ot Galički knjaz do „Imperator Bulgarorum”*, „Bulgaria Mediaevalis” 2018, t. 9.

Polemis D.I., *The Doukai: a contribution to Byzantine prosopography*, London 1968.

Popov T., *Studii vărchu bălgarskoto srednovekovno monetosečene s izvodi za istorijata*, Sofija 2020.

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, ed. E. Trapp, Wien 2001 (CD-ROM Version).

Stanković V., *John II Asen (1218-1241), the importance of being Roman, and the battle for dominance over Southeast Europe*, [w:] *Car Ivan Asen II (1218-1241). Sbornik po slučaj 800-godišnjina ot negovoto vāžšestvie na bălgarskija prestol*, red. V. Gjuzelev, I.G. Iliev, K. Nenov, Plovdiv 2019.

Talbot A.-M., Cutler A., *Glabas, Michael Tarchaneiotes*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. II, red. A.P. Kazhdan, New York-Oxford 1991.

Talbot A.-M., *Pachymeres, George*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. III, red. A.P. Kazhdan, New York-Oxford 1991.

Totev K., Koseva D., *Stoličnijat Tărnov v christijanskata kultura na Balkanskija svjat*, [w:] *Velikite Asenevci. Sbrnik s dokladi ot konferencija, posvetena na 830 godini ot vāstanieto na bratjata Petār i Asen, načaloto na Vtoroto bălgarsko carstvo i objavjavaneto na Tărnovo za stolica na Bălgarija i 780 godini ot legitimnoto vāzobnovjavane na bălgarskata patriaršija*, red. P. Pavlov, N. Kānev, N. Hrisimov, Veliko Tărnovo 2016.

Vavřínek V., *Encyklopedie Byzance*, Praha 2011.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, t. VI, red. F. Barišić, B. Ferjančić, Beograd 1986.

Zlatarski V.N., *Istorija na Bălgarskata dāržava prez srednite vekove*, t. III, *Vtoro bălgarsko carstvo. Bălgarija pri Asenevci (1187-1280)*, Sofija 1940.

Θεοχαρίδης Γ.Ι., *Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης (προσωπογραφικά)*, „Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Επιστημονική Επετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς” 1957, t. 7.

Λαμπάκης Σ., *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέδικος και δικαιοφύλαξ. Εισαγωγικό δοκίμιο*, Αθήνα 2004.

**ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE,
MATERIAŁY**

Armenia and Byzantium without Borders. Mobility, Interactions, Responses, eds. Emilio Bonfiglio, Claudia Rapp, *Armenian Texts and Studies* 7, Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 344

Tom, będący przedmiotem niniejszego omówienia, to efekt prac realizowanych w ramach grantu Austrian Science Fund (FWF), przyznanego jeszcze w 2015 r., którego zadaniem było badanie *Wittgenstein Preis Moving Byzantium: Mobility, Microstructures and Personal Agency in Byzantium*. W jego ramach w kwietniu 2018 r. zorganizowana została konferencja *Armenia and Byzantium without Borders*. Przedsięwzięcie było kontynuowane i zaowocowało konferencją na Uniwersytecie Oksfordzkim w marcu 2019 r. pod hasłem *Armenia and Byzantium II: Perspectives on Cultural and Political Relations*. To właśnie artykuły będące pokłosiem tych dwóch wydarzeń stanowią główną część omawianej książki.

Warto również dodać, że odbyły się jeszcze dwa spotkania z tej samej serii – w Wiedniu we wrześniu 2021 r. (online z powodu pandemii) oraz w Oksfordzie w kwietniu 2023 r. Projekt będzie więc zapewne kontynuowany także w formie kolejnych monografii uzupełniających recenzowany tom. Struktura opracowania wydaje się dosyć przejrzysta. Główny tekst składa się z wprowadzenia Emilio Bonfiglio, który był koordynatorem „armeńskiej części” wspomnianego powyżej projektu oraz czterech części głównych, wśród których omówiono wymianę kulturową w zakresie literatury, mobilność ludności oraz interakcje związane z wymianą przedmiotów kultury materialnej, konfrontacje natury religijnej, jednocześnie zaś wzajemne wpływy w tym zakresie, a także zagadnienie płynnych granic etnicznych. Do książki dołączono też dosyć szczegółowo opracowane indeksy: słów greckich, które mają związek z Armenią i Armeńczykami oraz armeńską kulturą; manuskryptów, inskrypcji i pieczęci; źródeł; miejsc; osób, grup i ludów, terminów i tematyczny (całość od 309 do 344 s.), a także informacje na temat Autorów (s. XI-XIV) oraz informację od głównej realizatorki całego, wspomnianego powyżej projektu – Claudii Rapp.

Krótki wstęp (s. 1-12) Emilio Bonfiglio, wbrew tytułowi (*Restricted Access Introduction Armeno-Byzantine Studies in the 21st Century: Between Tradition and Turning Points*) nie zawiera omówienia współczesnej historiografii relacji bizantyńsko-armeńskich, ale streszczenie głównych tez poszczególnych rozdziałów opracowania, a także

fragment, w którym Autor i główny redaktor tomu wskazuje, że niniejsza książka jest jedynie pewną kontynuacją poszukiwań naukowych odnoszących się do związków armeńsko-bizantyńskich, które mają miejsce od ponad stu lat. Trudno zrozumieć natomiast dość długi fragment odnoszący się do związków samego Wiednia z Armenią i Armeńczykami, ale być może umieszczenie tej części wymagane było przez zasady grantu.

Część pierwszą otwiera artykuł Bernarda Coulie pt. *Armenian Translations from Greek Texts or the Inscription of Armenian Particularism in the Byzantine Commonwealth* (s. 15-38), gdzie zarysowano armeński ruch translatorski greckich tekstów na przykładzie wykorzystania dzieł Grzegorza z Nazjanzu. Jednocześnie Autor zaprezentował przeglądowe informacje na temat historii studiów armeńsko-bizantyńskich w X i XI w. Tekst należałoby więc po części traktować jako uzupełnienie wstępu (wydaje się, że te informacje powinny znaleźć się raczej w tamtym tekście). Tak czy inaczej główny temat podjęty przez Autora ma podwójne znaczenie – z jednej strony powszechność ruchu translatorskiego z greki na armeński ukazuje nam, jak istotne były wzajemne kontakty, z drugiej strony jednak analiza dokonywanych tłumaczeń (konkretnie – zmian), komentarzy do tekstu, pewnych szczególnych, niewielkich korekt ukazuje nam, jak ważne dla Armeńczyków było podtrzymywanie własnej tożsamości poprzez odróżnienie się od Greków.

W rozdziale drugim (*The Armenian Version of the τέχνη γραμματική: A Linguistically Uncomfortable Compromise*, s. 39-61) Robin Meyer kontynuuje wątki związane z korzystaniem w greckich wzorców i jednocześnie utrzymywaniem konkretnych, wyrażnych partykularyzmów przez Armeńczyków, tym razem w sferze samego języka i gramatyki, ale również opartych o analizę tłumaczenia z greki na armeński – *Sztuki gramatyki*, pochodzącego prawdopodobnie z V w. dzieła przypisywanego Dionizosowi Trakowi. Theo Maarten van Lint w trzecim tekście tej części (*Christianising Lay Commemoration of the Dead in 11th-Century Armenia: Grigor Pahlawuni Magistros' Funeral Lament for Sparapet Vahram Pahlawuni*, s. 62-124) zajął się fragmentem epistolograficznej spuścizny znanego armeńskiego literata z XI w. Grigora Pahlawuniego, konkretnie zaś jego panegiryku na cześć zmarłego w bitwie z muzułmanami wuja i jednocześnie sparapeta Vahrama Pahlawuniego, co zostało uznane za właściwie nowy gatunek literacki – chrześcijański lament pogrzebowy. Badacz przeanalizował w jaki sposób Grigor czerpał i adaptował do armeńskich warunków bizantyńskie doświadczenia i wzorce.

Tekst zatytułowany: *'The Hand That Once Wrote ...': The Journey of a Colophon Formula from Greek into Armenian* (s. 125-166), przygotowany przez Emmanuela Van Elverdinghe odnosi się do ciekawego problemu adaptacji greckiego powiedzenia znajdowanego w kolofonach manuskryptów (*Ręka, która kiedyś to pisała, gnije w grobie, ale pismo pozostanie do końca czasów*), który został zaadoptowany w Armenii i ostatecznie był tam bardziej popularny niż w cesarstwie. Dysponując ponad dwustoma

przykładami zastosowania Autor przedstawił ocenę przejrzanego materiału, poszukując odpowiedzi na pytanie, gdzie znajdował się łańcuch transmisji tegoż rozwiązania ze strony greckiej, wskazując ostatecznie na dwa miejsca – Kapadocję lub Cylicję, które jednocześnie uznaje za jedno z ważniejszych krain, któredy odbywała się wymiana interkulturalna pomiędzy cywilizacjami bizantyńską i armeńską.

Część druga rozpoczyna się od pracy Johannaes Presider-Kapellera pt. *‘Alī Ibn Yahyā Al-Armanī and the ‘Armenian Connection’ between Bosporus, Tigris, and Nile in the Mid 9th Century* (s. 169-193). Wykorzystując postać ‘Alego ibn Jahji al-Armaniego, znanego wodza w służbie Abbasydów pomiędzy latami trzydziestymi a sześćdziesiątymi IX w., Autor wskazuje na możliwe reinterpretacje dotychczasowych źródeł, bezrefleksyjnie łączących tego dowódcę z Armenią jako krajem pochodzenia, podważając też proste konstatacje dotyczące rzekomych „armeńskich sympatii” tej postaci. Jednak równocześnie niemiecki badacz, korzystając z tego przykładu, formułuje własne wnioski na temat mobilności elit pochodzenia armeńskiego, których przedstawiciele pojawiali się zarówno na dworach bizantyńskim, jak i kalifatu¹. W rozdziale szóstym David Zakarian (*King Vasil’s Holy Sign of War*, s. 194-212) przeprowadził coś w rodzaju śledztwa względem tajemniczych wzmianek w kilku kolofonach obecnych w armeńskich rękopisach w XIV-XV w. na temat relikwii nazywanej świętym znakiem wojennym króla Wasyła. W tekście zaproponowano prawdopodobne miejsce przechowywania tego przedmiotu (kompleks klasztorny Arcke w pobliżu Jeziora Wan w Wielkiej Armenii), jego charakter (przypuszczalnie krzyż wotywny), zaproponowano też do kogo mógł on należeć (do któregoś z cesarzy o imieniu Bazyli), a także jak trafił do Armenii (jako podarunek bizantyńskiego cesarza dla jednego z lokalnych władców). Artykuł Zakariana to interesujący przykład realizacji prac mających na celu odkrycie historii konkretnego przedmiotu, na którego temat pozostały jedynie nic w gruncie rzeczy nieznaczące wzmianki źródłowe.

Część trzecia książki rozpoczyna się od tekstu pt. *The Travels of a Liturgical Feast from the Holy Land: Feasting the Lord’s Transfiguration in Armenian, West Syrian, and Byzantine Christianity*, przygotowanego przez Marka Roosiena (s. 215-235), dzięki któremu możemy przekonać się, jak poszczególne kościoły wschodnie, syryjskie, bizantyński, ale także oczywiście armeński przysposabiały do swoich własnych tradycji (często ludowych) nowe inicjatywy liturgiczne dotyczące kolejnych świąt w kalendarzu kościelnym, proponowanych przez główne stolice apostołskie, w tym przypadku

¹ Por. uwagi odnoszące się do wcześniejszej epoki sformułowane np. przez Teresę Wolińską: *Armeńscy współpracownicy Justyniana Wielkiego. Część 1: Dezerterzy z armii perskiej w Bizancjum*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, t. 1, nr 2, s. 6-31; eadem, *Armeńscy współpracownicy Justyniana Wielkiego. Część 2: Wielka kariera eunucha Narsesa*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2005, t. 4, nr 1 (7), s. 29-50.

– Jerozolimę². W drugim rozdziale tej części (*Old Issues in the New Regime: The Revival of Religious Controversies Between Byzantines and Armenians after the Fall of the Bagratid Kingdom*, s. 236-252) Karen Hamada omawia kontekst zaistnienia polemik pomiędzy przedstawicielami kościołów ortodoksyjnego (reprezentowanego przez Bizantyńczyków) i armeńskiego dotyczących wydarzeń sprzed ponad pół tysiąca lat, po okresie rządów Bagratydów, kiedy część armeńskich ziem trafiła pod władzę czy to bizantyńską, czy gruzińską, powodując wiele konkretnych problemów organizacyjnych, takich jak formalna podległość poszczególnych parafii, jurysdykcji, kalendarza itd. Jednocześnie Autorka skupiła się przede wszystkim na analizie dwóch traktatów polemicznych – antyarmeńskiego autorstwa bizantyńskiego teologa Niketasa Stethatosa oraz armeńskiego Anania Sanahneć'i.

Emilio Bonfiglio w pierwszym rozdziale czwartej części pracy, pt. *Representations of Armenia(s) and the Armenians in Late Antiquity: Theory and Praxis in the Writings of John Chrysostom* (s. 255-288) omówił odniesienia do Armenii i Armeńczyków w pismach Jana Chryzostoma. W wyniku tej analizy Autor zauważa m.in., że wizerunek Armenii uzależniony był od kwestii podległości Konstantynopolowi lub pozostawiona niezależnym. Mieszkańcy rzymskiej prowincji Armenia uznawani są za zwyczajnych obywateli cesarstwa, natomiast ludność Armenii pozostającej poza władzą cesarza przedstawiana była jako barbarzyńcy, a także poganie³. Alexandra-Kyriaki Wassiliou-Seibt i Gert Boersema w kolejnym, dziesiątym rozdziale (s. 289-299), zatytułowanym: *The Orthodox Monastery of the Virgin of Arayi: Evidence for Byzantine Ecclesiastical Policy in Greater Armenia (1045-1064)* omówili z kolei działania władz cesarskich na terenie Armenii w kontekście popierania konstantynopolitańskiej wersji ortodoksji przeciwko rodzimemu kościołowi armeńskiemu w XI w. *De facto* więc tekst ten nawiązuje

² Na temat wpływu patriarchatów zachodnich (Rzymu i Konstantynopola) na kościół armeński zob. przede wszystkim: K. Stopka, *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV-XV w.)*, Kraków 2002.

³ Wydaje się to interesujący kierunek badań uzupełniający dotychczasową tematykę wizerunku obcych w pismach Jana Chryzostoma, w Polsce ograniczonej przede wszystkim do zagadnień żydowskich, por. np.: J. Iluk, *Żydowska politeja i Kościół w imperium rzymskim u schyłku antyku*, t. I (*Jana Chryzostoma, kapłana Antiochii mowy przeciwko judaizantom i Żydom*), Gdańsk 2006; idem, *Jan Chryzostom – adwersarz Żydów*, [w:] *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. Rocznice urodzin profesora Leszka Moszyńskiego*, red. K. Szcześniak, L. Moszyński, H. Wątróbska, Gdańsk 1998, s. 330-348; idem, *Jan Chryzostom przeciwko judaizmowi i judaizantom*, „Przegląd Religioznawczy” 2000, nr 197, s. 41-71; idem, *Jana Chryzostoma „Rozprawa o antiocheńskich judaizantach” – dotąd zwana „Drugą mową przeciwko Żydom”*, „Przegląd Religioznawczy” 2005, nr 217, s. 79-105; idem, *Judaizm i judaizanci w nauczaniu Jana Chryzostoma. Historia i legenda*, [w:] *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia*, red. N. Widok, Opole 2008, s. 267-288.

raczej do wątków podjętych we wspomnianych wyżej pracach Davida Zakariana oraz Karen Hamady.

Werner Seibt w trzecim rozdziale tej części i zarazem ostatnim całej monografii (pt. *Where to Search for Byzantine Arkion?*, s. 300-308) próbuje wyjaśnić, gdzie prawdopodobnie położony był Arkion, znany z kilku bizantyńskich pieczęci urzędniczych. Odrzucając obecną w literaturze identyfikację tej miejscowości z Arka, położoną niedaleko Meliteny, łączy Arkion z armeńskim okręgiem Hark/Hark' na północ od Taronu.

Poszczególne teksty zawarte w monografii to artykuły problemowe, w których badacze i badaczki zajęli się często kwestiami niezwykle szczegółowymi, uzupełniającymi z pewnością naszą wiedzę na pewnych polach analiz związków bizantyńsko-armeńskich, jednak niepozwalających na wysunięcie jakichkolwiek ogólnych wniosków odnoszących się do interesujących nas tutaj kwestii. Co więcej, przedstawiona tutaj książka dotyczy bardzo szerokiego zakresu chronologicznego, trudno więc uznać niektóre z przedstawionych wniosków za wiążące dla całości okresu dziejów, w których mieliśmy do czynienia z kontaktami armeńsko-bizantyńskimi. Warto moim zdaniem w tym miejscu przypomnieć, chociaż Autorzy publikacji nie wzięli ich pod uwagę, publikacje takich polskich naukowców, jak chociażby Krzysztof Stopka czy Teresa Wolińska, którzy wiele tekstów poświęcili tematyce związanej z treścią tej książki. Pierwszy z wymienionych opublikował swoją klasyczną pracę o relacjach pomiędzy kościołem armeńskim a zachodem także w języku angielskim, tym bardziej przykro, że nie została ona wzięta pod uwagę⁴. Niemniej dla osób zainteresowanych bardzo szczegółowymi i specyficznymi kwestiami artykuły zamieszczone w tym tomie będą z pewnością niezwykle pomocne, chociażby jako materiał porównawczy.

Bibliografia

Iluk J., *Jan Chryzostom – adwersarz Żydów*, [w:] *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. Rocznicę urodzin profesora Leszka Moszyńskiego*, red. K. Szcześniak, L. Moszyński, H. Wątróbska, Gdańsk 1998.

Iluk J., *Jan Chryzostom przeciwko judaizmowi i judaizantom*, „Przegląd Religioznawczy” 2000, nr 197.

Iluk J., *Jana Chryzostoma „Rozprawa o antiocheńskich judaizantach” – dotąd zwana „Drugą mową przeciwko Żydom”*, „Przegląd Religioznawczy” 2005, nr 217.

Iluk J., *Judaizm i judaizanci w nauczaniu Jana Chryzostoma. Historia i legenda*, [w:] *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia*, red. N. Widok, Opole 2008.

Iluk J., *Żydowska politeja i Kościół w imperium rzymskim u schyłku antyku*, t. I (*Jana Chryzostoma, kapłana Antiochii mowy przeciwko judaizantom i Żydom*), Gdańsk 2006.

⁴ *Armenia Christiana. Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th-15th Century)*, trans. T. Bałuk-Ulewiczowa, Kraków 2017.

Stopka K., *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV-XV w.)*, Kraków 2002.

Stopka K., *Armenia Christiana. Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th-15th Century)*, trans. T. Bałuk-Ulewiczowa, Kraków 2017.

Wolińska T., *Armeńscy współpracownicy Justyniana Wielkiego. Część 1: Dezerterzy z armii perskiej w Bizancjum*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, r. 1, nr 2.

Wolińska T., *Armeńscy współpracownicy Justyniana Wielkiego. Część 2: Wielka kariera eunucha Narsesa*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2005, r. 4, nr 1 (7).

Błażej Cecota
ORCID 0000-0002-4746-0325
Akademia Piotrkowska
e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl

Jason Fossella, *The dromos and Byzantine Communications, Diplomacy, and Bureaucracy, 518-1204*, Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 202

System szybkiej komunikacji jest jednym z najważniejszych elementów sprawnej administracji. Wpływa na autorytet władzy, zapewnia spójność państwa, gwarantuje możliwość reakcji na zagrożenia wewnętrzne i zewnętrzne. Poznanie systemu przekazywania istotnych informacji w danym organizmie państwowym pozwala lepiej zrozumieć możliwości jego kultury politycznej, pomaga również wyjaśnić zawiłości niektórych wydarzeń z dziejów danego kraju. Umożliwia uzyskanie odpowiedniej perspektywy wobec przekazów źródłowych, w których kwestie te niekiedy zostały uwzględnione jako naturalne dla tworzących te relacje. Tym bardziej z wielkim zainteresowaniem należało przyjąć omawianą w niniejszym tekście monografię, które Autor powziął zadanie gruntownego przybliżenia bizantyńskiego systemu komunikacji, oddziedziczonego po czasach rzymskich, dlatego nazywanego *cursus publicus*, greckie *dromos*. W swym założeniu system stworzony w pierwszym wieku n.e. działał aż do upadku Konstantynopola w 1204 r., charakteryzował się zaś przede wszystkim rozsądnym rozmieszczeniem stacji konnych (co osiem km), pozwalających na pozyskanie świeżego środka transportu oraz zajazdami co około pięćdziesiąt km, które zapewniały schronienie i możliwość wypoczynku¹.

Recenzowana książka to zmodyfikowana wersja doktoratu Autora pt. *The Emperor's Eye: Communications, Diplomacy and Bureaucracy in the Byzantine Empire, 518-1204*, obronionego na Saint Louis University w 2014 r. pod opieką Warrena Treadgolda. Od 2007 r. Jason Fossella związany jest jako wykładowca (przede wszystkim greki i łaciny) z licznymi placówkami akademickimi w Stanach Zjednoczonych, m.in. Louisiana Tech University, Saint Louis University, Harris-Stowe State University, Webster University i Maryville University. Mimo to jego dorobek naukowy poza doktoratem wydaje się dość ograniczony². Książka składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów,

¹ Literatura na temat *cursus publicus* jest dość obszerna. Jedno z ostatnich podsumowań dotychczasowych badań por. S. Olszaniec, *O stacjach, zaprzęgach i tajnych agentach. Uwagi na temat najnowszej monografii cursus publicus*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, t. 50, s. 149-166.

² J. Fossella, 'Waiting Only for a Pretext: A New Chronology for the Sixth-Century Byzantine

każdy podzielony na część dotyczącą samej infrastruktury i organizacji oraz drugą, dotyczącą relacji systemu pocztowego ze społeczeństwem (podział rozdziałów wynika z chronologii oraz faktu, że Autor uznaje *cursus publicus* od VI do VII w. za kontynuację wcześniejszej organizacji, zreformowanej później w strukturę bizantyńską, której poświęcił drugi rozdział), konkluzji oraz apendyksów, w których zawarto informacje o ostatnich urzędnikach *dromos*, logotetach, pieczęciach odnoszących się do organizacji, a także tekście o logotecie Leonie Rhabduchosie. Do książki dodano również bibliografię, a także indeks najważniejszych nazw własnych – imion osobowych oraz nazw miejscowych.

We wstępie (s. 1-12) otrzymujemy kilka informacji o najbardziej spektakularnej koncepcji przekazywania informacji czasów bizantyńskich, czyli czegoś w rodzaju telegrafu optycznego, stworzonego przez Leona Matematyka, następnie Autor przechodzi jednak do przedstawienia krótkiej historii rozwoju bardziej klasycznej formy, opartej o konie i jeźdźców, przedstawiając rozwiązania stosowane m.in. przez Hetytów, Asyryjczyków czy Persów. Badacz wspomina również pokrótce *cursus publicus* z czasów rzymskich, a także *barid* Umajjadów i Abbasydów. We wstępie omówiona została również pokrótce podstawowa literatura dotycząca zarówno systemu rzymskiego, jak i jego bizantyńskiej kontynuacji, a także podstawowe źródła. Autor nie korzystał jedynie z materiałów narracyjnych, ale ustaleń archeologów czy sfragistyków. We wstępie przedstawiono również strukturę pracy.

W pierwszym rozdziale badacz starał się omówić funkcjonowanie późnoantycznej wersji systemu *cursus publicus* powstałego na początku naszej ery, którą możemy określić jako fazę schyłkową z powodu licznych problemów organizacyjnych, jakie przeżywało ówczesne państwo rzymskie, uwidaczniających się chociażby w kłopotach z utrzymaniem panowania w Italii i Afryce, jak również przedłużającymi się konfliktami z Persami i w końcu klęską z rąk muzułmanów. W pierwszej części rozdziału możemy zapoznać się z krótkim omówieniem dwóch rodzajów *cursus publicus*, czyli *cursus clavularis* (poczty wozowej, transportowej, do przewożenia dóbr przynależnych państwu, jak podatki) oraz *cursus velox*, czyli poczty szybkiej, w której służyli kurierzy przynoszący istotne informacje.

Analizując odrębnie przypadki poszczególnych regionów, w których panowała administracja bizantyńska Autor stara się odpowiedzieć na pytanie o jakość dowodów

Invasion of Spain, „Estudios bizantinos” 2013, t. 1, s. 30-38; idem, *Addenda to the Prosopography of the Later Roman Empire: Seven agentes in rebus*, „Historia: Zeitschrift für alte Geschichte” 2012, t. 61, z. 2, s. 254-255. Można również znaleźć informacje o przygotowanych przez niego recenzjach: *Review of Dafni Penna, The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th-12th Centuries: A Comparative Legal Study*, „Diogenes” 2014, t. 2, s. 96-98; *Review of Florin Curta, The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050*, „The Early Middle Ages in Bryn Mawr Classical Review” 2013.09.28.

świadczących o funkcjonowaniu publicznej poczty, uznając, że w VI w. przetrwała ona w mniejszym lub większym zakresie w większości prowincji rzymskich, jedynie co do posiadłości znajdujących się w dzisiejszej Hiszpanii wyraża pewność o braku takiej formy komunikacji. Następnie badacz przedstawił informacje na temat infrastruktury systemu pocztowego, takich jak zajazdy (*mansiones, metata, stativae, monai*), stacje przesiadkowe (*mutationes, stathmoi, stabla*), dostępne zwierzęta (konie i osły), drogi (raczej utrzymanie, nie zaś budowanie nowych) oraz łodzie (przede wszystkim przy organizacji przepraw, ale także jako alternatywny środek transportu na takich rzekach jak Nil).

W kolejnym fragmencie Autor omówił aparat urzędniczy związany z utrzymaniem *cursus publicus* – począwszy od najwyższych, jak prefekt pretorianów czy logoteta, poprzez *magistrianoi* różnego rodzaju, takich jak np. *curiosi*, nadzorujący wykonywanie pracy przez kurierów czy słynni *agentes in rebus* oraz *officia provincialia cursus publici sollicitudinem sustinentia* (urzędy prowincjonalne wspierające potrzeby *cursus publicus*) czy znanych z Egiptu lokalnych urzędników: *stablitoi, hippokomoi* (stajennych), *archistablitos* (głównego stajennego), *taboullarios/tabularius* (urzędników dedykowanych do zajmowania się kwestiami *cursus publicus*), *paktarioi* i *nomikarioi* (prawnicy). Tę część rozdziału kończą informacje na temat zasad finansowania placówek, ale przede wszystkim dość dokładne dane odnośnie szybkości kurierów, ukazujące znaczne różnicowane od kilkudziesięciu do ponad stu pięćdziesięciu kilometrów dziennie, z kolei na stronie 45 znajduje się tabela podsumowująca, dzięki której można zorientować się, jakie odległości kurierzy pokonywali w konkretnych przypadkach.

Druga część pierwszego rozdziału to omówienie znaczenia *cursus publicus* dla działań dyplomatycznych cesarstwa bizantyńskiego w okresie od VI do VII w., szczególnie w kontekście stosunków z imperium Sasanidów, a także możliwości wykorzystania systemu do działań kontrwywiadowczych. Zakończenie rozdziału to omówienie zagadnienia kosztów funkcjonowania systemu³, z jednej strony pozwalają one zrozumieć, jak istotną część dochodów (choć pobieranych lokalnie, nie zaś z budżetu centralnego)

³ Warto w tym miejscu przypomnieć ustalenia Romana Kamienika sprzed ponad pięćdziesięciu lat: *Do tego dochodziło dostarczanie koni dla regularnej poczty cesarskiej, tzw. veredi, siły pociągowej i środków transportu dla dużych przewozów, tzw. angaria. Doliczyc do tego należy nadzwyczajne przewozy tzw. parangaria i dodatkowy obowiązek dostarczania koni, ponad obowiązującą normę, tzw. paraveredi. Dla potrzeb cursus publicus zabierano często woły od pług, niewolników i służbę, wskutek czego wymienione zobowiązania stawały się istną plagą dla mieszkańców wsi zwłaszcza, że dopuszczano się przy tym wielu nadużyć, jeśli chodzi o zakres i wymiar korzystania z tego rodzaju usług. Ammianus Marcellinus stwierdził, że z powodu vehicularia opustoszało wiele domów. Aureliusz Wiktor powiada, że ten obowiązek (munus) bardzo pożyteczny, zachłanność (avaritia) i niepowściągliwość (insolentia) przyczyniła się wkrótce do zguby świata rzymskiego; R. Kamienik, *Uciśk podatkowy i nadużycia ze strony administracji rzymskiej w ostatnich wiekach Cesarstwa*, „Rocznik Lubelski” 1971, t. 14, s. 25.*

stanowiły wydatki na *cursus publicus* i dlatego Justynian I chciał je zmniejszyć, z drugiej ograniczenie systemu, spowodowane czy to innymi pilnymi wydatkami, klęskami ze strony Persów, a później Arabów, jak i decyzjami administracyjnymi, doprowadziło do „błędnego koła” – zmniejszenie wydatków powodowało braki w wydajności systemu, co prowadziło do mniej efektywnego zbierania podatków, to z kolei powodowało kolejne braki w budżetach.

Rozdział drugi odnosi się do funkcjonowania systemu *dromos* w epoce średniobizantyńskiej, w latach 762-1204. Autor uznaje, że był to *de facto* nowy sposób organizacji komunikacji w cesarstwie, nie kontynuacja *cursus publicus*, które po prostu zanikło w wyniku klęsk Bizantyńczyków w starciach z muzułmanami. *Dromos* zgodnie z tą interpretacją to próba przywrócenia funkcjonowania cesarskiego systemu w nowych warunkach i na nowych zasadach. Autor próbuje na podstawie dokonanych metodologicznych takich badaczy, jak Michael F. Hendy⁴ czy Gino Bellavia⁵ wskazać, w jaki sposób, na jakich szlakach, w których miejscach funkcjonowały linie komunikacyjne nowego systemu.

Badacz podzielił wątki poruszane w tej części zgodnie z kryterium geograficznym. Najpierw więc zajmuje się zagadnieniami dotyczącymi dróg w Europie, skupiając się na Via Egnatia czy Via Militaris, następnie omawia ewentualne linie *dromos* w Azji Mniejszej, wyszczególniając cztery prawdopodobne szlaki, takie jak główna droga z Konstantynopola do Wrót Cylicyjskich, trasa wzdłuż wybrzeży Morza Egejskiego, *dromos* prowadzące w kierunku Armenii, a także szlak łączący stolicę z centrum półwyspu w Kapadocji. Trasy te, według badacza, pozwalały nie tylko na w miarę sprawną administrację tej części cesarstwa, ale także zapewniały możliwość otrzymywania danych kontrwywiadowczych przeciwko inkursjom arabskim, gdyż w ich ramach funkcjonowały punkty położone w pobliżu gór Taurus.

W kolejnej części rozdziału Autor przedstawił zagadnienia związane z utrzymywaniem w ramach *dromos* infrastrukturę, przede wszystkim zajazdami (*pandocheia*, *mitata*) bądź stacjami przesiadkowymi (*stathmoi*, *hippostasioi*, *allagai*). Badacz omówił również zagadnienie dostarczania koni do wspomnianych stacji, m.in. poprzez specjalne stadniny, które zaopatrywały także armię bizantyńską, wskazując jednocześnie na coraz większe problemy z zapewnieniem środków transportów, począwszy od przełomu XI-XII w. Innym tematem, który pojawił się w tej części, było utrzymanie dróg, konkretnie zaś podkreślenie złożoności tej kwestii, o ile bowiem dysponujemy licznymi przykładami zlecenia napraw mostów z rozkazu administracji cesarskiej, to brakuje

⁴ M.F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, Cambridge 1985, s. 69-156.

⁵ G. Bellavia, *Predicting communication routes*, [w:] *General Issues in the Study of Medieval Logistic. Sources, problems and methodologies*, ed. J. Haldon, Boston 2006, s. 186-198.

np. wzmianek odnośnie koniecznych renowacji szlaków konnych, co staje się zresztą okazją do przedstawienia ustaleń naukowców odnośnie wycofywania się z transportu kołowego (wymagającego infrastruktury) na rzecz karawan złożonych ze zwierząt jucznych, osłów czy wielbłądów.

Jason Fossella zauważa też interesującą kwestię, mianowicie zwiększenia roli transportu morskiego ze względu na problemy organizacyjne państwa bizantyńskiego, kłopotami z kontrolą kluczowych obszarów, czy to w Azji, czy też na Bałkanach, co zmuszało administrację do wykorzystywania floty, by łączyć główne punkty pozostające pod władzą cesarstwa.

W dalszej części pracy Autor zajął się urzędnikami organizującymi pracę *dromos*, analizując przede wszystkim dość obszerny materiał sfragistyczny. Badacz poświęcił większość tekstu osobie logotety *dromos* i protonotariusza, jego zastępcy. Nie zabrakło jednak omówienia takich urzędów, jak chociażby anagrafeusz, chartulariusz, epoptes i kourator, a także kurierów – mandatorów oraz diatrechonów. Następnie omówiono zagadnienia finansowania służby pocztowej, wskazując, że pod tym względem (wymagania utrzymania od lokalnej administracji czy po prostu mieszkańców danego regionu) nie doszło do zmian względem *cursus publicus*. Udowodnił też brak zmian względem szybkości poczty – od kilkudziesięciu do około stu pięćdziesięciu kilometrów dziennie. To zachowanie pewnych reguł funkcjonowania, a także standardów wydaje się dość symptomatyczne i warte odnotowania względem debat na temat kontynuacji przez państwo bizantyńskie wielu tradycji cesarstwa rzymskiego w dobie jego rozkwitu.

Druga część rozdziału to analiza znaczenia systemu *dromos* dla społeczeństwa bizantyńskiego, podczas kampanii wojennych prowadzonych przez wojska bizantyńskie, roli urzędników *dromos* dla realizacji zadań dyplomatycznych państwa, a także wyzwań kontrwywiadowczych i bezpieczeństwa państwa. W kontekście tego ostatniego zagadnienia badacz podważa raczej znaczenie logotetów. Autor zdecydował się dodać tutaj jeszcze dwa przypadki ukazujące znaczenie głównego urzędnika zajmującego się systemem *dromos*, mianowicie wpływ osób sprawujących ten urząd na kwestię zakończenia sporów ikonoklastycznych, poprzez prawdopodobne przejęcie zadań *cursus publicus* względem organizacji soborów, zapewnienia biskupom wsparcia logistycznego, a także kwestię szczególnego traktowania przedstawicieli republik handlowych – Wenecji i Genui oraz nadzoru logotety nad wspólnotami klasztorными znajdującymi się na górze Atos.

Można przytoczyć też kilka pytań dotyczących pewnych niekonsekwencji dostrzeżonych w tekście, które jednak nie wpływają na odbiór głównych wątków wykładu zaprezentowanego w książce. Kiedy Autor wspomina o Bizantyńczykach, że: *These peoples had little concept of economic development; their road networks were developed for the purpose of moving troops, taxes, and state communications* (s. 3) trudno zgodzić

się z taką opinią. Nie dyskutując już o kwestii ewentualnych ograniczonych horyzontów ówczesnych ludzi, warto zauważyć, że druga część tego zdania przeczy pierwszej. Skoro jednym z najważniejszych celów stworzenia systemu szybkiej komunikacji było pobieranie podatków, to z pewnością kwestia gospodarki leżała na sercu ówczesnych elit administracyjnych państwa. Mogli oni oczywiście mylić się w swych kalkulacjach dotyczących kwestii gospodarczych, trudno jednak podejrzewać ich o to, że takowych nie czynili.

Na stronie 54 Autor wspomina o działaniach Leona Fokasa czy Stylianosa, którzy pełnili funkcję logotetów *dromosu* zmierzających do uzyskania kontroli nad handlem zbożem w Konstantynopolu bądź relacjami wymiany towarowej z Bułgarią, uznając, że zapewne realizowali w ten sposób osobiste cele, niezwiązane z działaniem systemu pocztowego. Nie stwierdza on jednak, skąd to przypuszczenie, z kolei informacje te równie dobrze można byłoby uznać za wskazówkę dotyczącą państwowych działań zmierzających do zapewnienia zaopatrzenia systemowi komunikacyjnemu. Pomijając powyższe uwagi, należy uznać recenzowaną pracę za udaną próbę podjęcia istotnych wątków dotyczących systemu komunikacji w państwie bizantyńskim, co – jak podkreśla sam Autor – miało istotne znaczenie dla tak długiego trwania cesarstwa na mapie politycznej wschodniej części basenu Morza Śródziemnego: *The existence of the dromos permitted the Byzantine Empire to continue as a centralized state, while successive Western contemporaries (Carolingians, Ottonians, etc.) failed to remain cohesive. Swift and sure communication with all parts of its territory is a characteristic the Byzantine Empire had in common with the ancient Roman and Persian states and the medieval Arab states, and which set it quite apart from other medieval European states. Although it would perhaps be going too far to claim that, without its postal system, there could have been no Byzantium, certainly the task of maintaining a large, centralized state was made much easier by a proper system of communications* (s. 140).

Bibliografia

Bellavia G., *Predicting communication routes*, [w:] *General Issues in the Study of Medieval Logistic. Sources, problems and methodologies*, ed. J. Haldon, Boston 2006.

Fossella J., *Addenda to the Prosopography of the Later Roman Empire: Seven agentes in rebus*, „Historia: Zeitschrift für alte Geschichte” 2012, t. 61, z. 2.

Fossella J., *Review of Dafni Penna, The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th – 12th Centuries: A Comparative Legal Study*, „Diogenes” 2014, t. 2.

Fossella J., *Review of Florin Curta, The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050*, „The Early Middle Ages in Bryn Mawr Classical Review” 2013.09.28.

Fossella J., *‘Waiting Only for a Pretext’: A New Chronology for the Sixth-Century Byzantine Invasion of Spain*, „Estudios bizantinos” 2013, t. 1.

Hendy M.F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, Cambridge 1985.

Kamienik R., *Ucisk podatkowy i nadużycia ze strony administracji rzymskiej w ostatnich wiekach Cesarstwa*, „Rocznik Lubelski” 1971, t. 14.

Olszaniec S., *O stacjach, zaprzęgach i tajnych agentach. Uwagi na temat najnowszej monografii cursus publicus*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, t. 50.

Błażej Cecota
ORCID 0000-0002-4746-0325
Akademia Piotrkowska
e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl

Nicolas Drocourt, *L'autre Empire du Milieu. La diplomatie byzantine (VIIe-XIIIe siècles)*, Presses universitaires de Rennes, Rennes 2023, ss. 308

Cesarstwo bizantyńskie w pierwszej połowie VII w., wycieńczone długotrwałą wojną z Persją, następnie zaś najazdami arabskimi, trapięone migracją Słowian oraz zagrożeniem ze strony Awarów mimo to przetrwało i odrodziło się, by funkcjonować w miarę stabilnie przez następne pięć wieków. Doszło do tego nie tylko dzięki reformom militarnym i administracyjnym, ale także dzięki wyjątkowo dobrze funkcjonującej dyplomacji cesarskiej, której w Bizancjum przydawano szczególne znaczenie. To właśnie temu tematowi poświęcone zostało recenzowane tutaj studium, mające być w założeniu pewnym podsumowaniem dotychczasowych badań, a także formą podrecznika podstawowej wiedzy na temat rozwoju cesarskiej dyplomacji w tym kluczowym dla istnienia państwa okresie.

Nicolas Droucourt to autor związany z uniwersytetem w Nantes, znany przede wszystkim z opublikowanej niemal dekadę temu (2015 r.) w wydawnictwie Peeters w Louvain monumentalnej (2 tomy, blisko osiemset stron) monografii podsumowującej pracę posłów obcych potęg w Konstantynopolu pt. *Diplomatie sur le Bosphore. Les ambassadeurs étrangers dans l'Empire byzantin des années 640 à 1204*, uzupełnionej o wydaną pod jego redakcją w tym samym roku w Presses Universitaires de Rennes książką pt. *La figure de l'ambassadeur entre mondes éloignés. Ambassadeurs, envoyés officiels et représentations diplomatiques entre Orient islamique, Occident latin et Orient chrétien (XIe au XVIe siècle)* oraz *La diplomatie byzantine, de l'Empire romain aux confins de l'Europe (Ve-XVe siècle)*, przygotowaną dla wydawnictwa Brill wraz z Élisabeth Malamut w 2020 r. Czytelnikom posługującym się bardziej powszechnym międzynarodowym językiem znany jest z pewnością z wydanego w Lejdzie i Bostonie w wydawnictwie Brill „przewodnika” pt. *A Companion to Byzantium and the West, 900-1204*, którego redakcję przygotował wraz z Sebastianem Kolditzem. Ten krótki rys, obejmujący przecież jedynie wydawnictwa książkowe, nie zaś liczne artykuły, które opublikował, pozwala przekonać się, iż mamy do czynienia ze specjalistą zajmującym się od lat kwestiami dyplomacji bizantyńskiej. Ten aspekt podkreśla też uznany badacz

historii cesarstwa bizantyńskiego, Jean-Claude Cheynet¹, w swojej przedmowie do omawianej tutaj książki (s. 11-12).

Monografię otwiera wstęp (s. 13-32), w którym zarysowano bazę źródłową, od oficjalnych tekstów łączonych z Konstantynem Porfirogenetą, poprzez korespondencję wybitnych bizantyńskich negocjatorów i relacje z podróży tak zachodnich przedstawicieli (Liudprand), jak i wschodnich (Abu Iszak ibn Szahrama, Abu Szudża), oraz ich własne podręczniki dyplomacji (andaluzyjska *Kitab rusul al-muluk* czy perska *Siasset Name*), po dowody materialne, archeologiczne, np. w postaci pieczęci. Wstęp to także omówienie dotychczasowej historiografii problemu, a także przedstawienie pokrótce planu książki.

W rozdziale pierwszym (s. 35-54) Autor podsumował najpierw dobrze znane zagadnienia wyobrażenia cesarza bizantyńskiego jako stojącego na czele rodów królewskich świata (synów, bratanków, ale także, w przypadku szczególnie silnych państw – braci władcy), rządzącego jako *orbis terrarum rector*, *kosmokratôr*, dodatkowo wzmocnionego zadaniem opieki nad całym *orbis christianorum*, z czego wynikała konieczność omówienia koncepcji cesarza jako *eirênopoios*, rozjemcy, tego którego zadaniem naczelnym jest utrzymanie pokoju. Nie zabrakło również wskazania na pewną stałość tego *imaginarium*, co przejawia się w używaniu nazw starożytnych ludów na określenie przedstawicieli nowych potęg wchodzących w kontakty z Konstantynopolem.

W drugiej części rozdziału Nicolas Drocourt stara się skonfrontować bizantyńskie roszczenia z działaniami tych władców, którzy także rościli sobie prawo do ambicji uniwersalistycznych, takich jak Karol Wielki, Symeon² czy Otton Wielki, co prowadzi go do wskazania tych momentów w historii, czy też może dokładniej – fragmentów narracji bizantyńskich historyków czy dyplomatów, kiedy powyższe przedstawione założenia były kwestionowane przez samych Bizantyńczyków, jak chociażby w listach Mikołaja Mistyka do władcy Bagdadu, gdzie pojawia się ówczesna wersja idei „dwóch oczu” świata (cesarstwa i Persji)³ czy też krytyce Michała Psellosa wobec Romana III

¹ W Polsce przede wszystkim z redakcji *Cesarstwo Bizantyńskie 641-1204* [przeł. A. Graboń, Kraków 2011].

² Warto zwrócić uwagę na zupełne pominięcie w tym aspekcie dorobku prof. Mirosława J. Leszki, co należy uznać za niezrozumiałe; por. M.J. Leszka, *Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893-927*, Łódź 2013, s. 235-258 idem, *Symeon I Wielki – pół Grek? Kilka uwag na temat znaczenia terminu 'emiargos' (Liutprand z Kremony, Antapodosis, III, 29)*, „Balcanica Posnaniensia” 2013, t. 20, s. 19-24; idem, *Kontrowersje wokół bizantyńskiej polityki Symeona I Wielkiego w latach 893-913*, „Słupskie Studia Historyczne” 2011, t. 17, s. 19-30.

³ Por. M.J. Leszka, *Bizantyńscy intelektualiści o wojnie i pokoju (Mikołaj Mistyk i Teodor Dafnopates)*, „Vox Patrum” 2021, t. 77, s. 35-50; idem, *Mikołaj Mistyk, patriarcha Konstantynopola w świetle korespondencji z Symeonem, władcą Bułgarii*, „Balcanica Posnaniensia” 2011, t. 18, s. 23-33.

lamiącego pokój z emiratem Aleppo, gdzie to cesarz ukazany jest jako zagrożenie dla pokoju, nie zaś barbarzyńcy ze wschodu⁴.

Uzupełnieniem pierwszej części książki jest rozdział drugi (s. 55-82), w którym zaprezentowano ustalenia odnośnie organizacji bizantyńskiej administracji rządowej zajmującej się kwestiami dyplomatycznymi, poczynając od pozycji samego cesarza, poprzez prerogatywy najważniejszych urzędów, takich jak logoteta dromos, protonotariusz, *episkeptetai*, *diarrhontes*, mandator itp., a także poświęcając osobny podrozdział osobom tłumaczy. Następną część rozdziału to analiza zachowanych przykładów pism wychodzących z kancelarii zajmujących się kontaktami zewnętrznymi, wskazująca na dominację języka greckiego, także w sposobie jego zapisu, np. wyjątkowym atramentem (złotym). Kolejnymi tematami podjętymi w tekście była kwestia cyrkulacji pism dyplomatycznych, dostosowania tytułatury do statusu drugiej strony, tematyka podejmowana w pismach, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień religijnych oraz podział pism ze względu na ich wagę dyplomatyczną, a także proces ratyfikacyjny układów oraz porozumień.

Drugą część książki rozpoczyna rozdział (s. 85-128) poświęcony strategiom dyplomatycznym stosowanym przez administrację cesarstwa bizantyńskiego. Autor omówił najpierw główne kwestie, których dotyczyły zawierane przez przedstawicieli Konstantynopola traktaty: zagadnienie ustalania granic czy przynależności poszczególnych twierdz nadgranicznych, sojusze defensywne i zaczepne, wymiany jeńców, handlowe. Tematyka ta uzupełniona jest o analizę układów o charakterze lennym, zależności, a także nadawania godności dworskich bądź przekazywania darów lub opłacania pokoju. Następną część rozdziału trzeciego dotyczy natomiast polityki matrymonialnej realizowanej przez dwór w Konstantynopolu, w jej wymiarze sojuszy militarnych, misji chrześcijańskich, a nawet ich wymiaru handlowego i gospodarczego.

Rozdział czwarty (s. 129-174) to omówienie przygotowania merytorycznego i politycznego reprezentantów cesarstwa, jego posłów i ambasadorów, uzupełnione o omówienie informacji na temat przedstawicieli obcych państw w Konstantynopolu. Nicolas Drocourt przeanalizował pochodzenie społeczne i funkcje sprawowane przez osoby wybierane do pełnienia roli posłów, ich predyspozycje intelektualne, zwrócił również uwagę na zawarte w podręcznikach wojskowych czy ceremonialnych wymagania odnośnie przygotowania względem etykiety, a także cechy charakteru i hołdowanie konkretnym zasadom moralnym, czego wymagano od kandydatów do służby dyplomatycznej. Przedstawił również szereg przyczyn, z powodu których do zadań tego typu wybierano przedstawicieli duchowieństwa. Zainteresowały go też mniej wyraziste zagadnienia, jak kwestie zaufania ze strony cesarza względem urzędników sprawujących funkcje posłów, wynikającego przede wszystkim z osobistych relacji: wychowawców, krewnych czy też przyjaciół. Autor omówił następnie uprawnienia posłów i kwestię ewentual-

⁴ Na temat tej wyprawy: M. Czyż, *The Syrian campaign of Romanos III Argyros in 1030 CE*, „*Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis*” 2021, t. 6, s. 239-272.

nych nadużyć przekazanych prerogatyw, a także przywileje, jakimi cieszyli się wysłannicy cesarscy, z drugiej strony – uchybienia, np. nieuznanie nietykalności ambasadora, co mogło równać się wypowiedzeniem wojny.

Rozdział uzupełniony został o przedstawienie zachowanych informacji źródłowych na temat orszaków poselskich – ich składu, liczebności, sposobów przyjmowania i traktowania, omówienie znaczenia zakładników w negocjacjach dyplomatycznych, wykorzystywania uciekinierów i emigrantów w rozgrywkach dyplomatycznych, a także udziału kobiet w negocjacjach, nie ograniczając się jedynie do omówienia znaczenia cesarzowych, takich jak Irena, Zoe czy Teodora, ale także małżonek cesarzy, np. Berty von Sulzbach, której rola była szczególnie istotna, gdyż znała ona reguły panujące na obydwu dworach cesarskich, zachodnim i wschodnim. Jak konkluduje Nicolas Drocourt, wskazując na ten istotny element badań bizantynistycznych: *Au total, à la cour byzantine ainsi que dans celles de plusieurs de ses partenaires, les femmes sont bien présentes. Leur action diplomatique s'observe à plusieurs niveaux. Des mariages aux rencontres officielles, elles s'avèrent plus d'une fois des médiatrices officieuses, mais aussi officielles, et des actrices reconnues comme légitimes. Le rôle ne se limite donc nullement au protocole et au cérémonial. C'est toutefois là une autre dimension de la diplomatie byzantine qui mérite analyse désormais.* Warto w tym miejscu wspomnieć, że tematyką tą, chociaż w okresie późniejszym, zajmowała się udanie polska badaczka z Uniwersytetu Łódzkiego, Małgorzata Dąbrowska⁵.

Część trzecią książki otwiera rozdział, w którym Autor przeanalizował kwestie ceremonii dworskich i protokołu dyplomatycznego (s. 177-216). Badacz rozpoczyna od przedstawienia informacji zawartych w *De ceremoniis*, a także źródłach narracyjnych, takich jak relacji ambasadorów w rodzaju Liudpranda z Cremony. Istotne jest tutaj wskazanie na relacje muzułmańskie, co zdaje się wstępem do omówienia podobieństw pomiędzy dworami konstantynopolińskim a tymi w Bagdadzie i Kairze, następnie zaś podtrzymanie tezy o wspólnych, perskich korzeniach tych ceremoniałów przyjmowania posłów. Uwagi o charakterze ogólnym zdają się być wstępem do opisu powitania poselstwa z Tarsu w 946 r., mającego na celu wynegocjowanie wymiany jeńców, w którym to Nicolas Drocourt zwraca uwagę przede wszystkim na wyjątkowe przygotowania polegające na odpowiedniej dekoracji nie tylko sali audiencyjnej, ale także innych miejsc przeznaczonych dla poselstwa. Omówienie to kontynuowane jest w następnych ustępach rozdziału, gdzie wskazał na odstępstwa przedstawionych powyżej informacji odnoszących się do zwyczajowej ceremonii dworskiej, np. do odmowy proskynyzy przez ambasadorów muzułmańskich czy ekscesów przedstawicieli wojsk krzyżowych.

W kolejnej części rozdziału znalazły się uwagi na temat wydarzeń towarzyszących przyjęciu poselstw, takich jak wydawane na ich cześć uczyty czy inne „atrakcje” mające

⁵ M. Dąbrowska, *Łacinniczki nad Bosforem. Matżeństwa bizantyńsko-łacińskie w cesarskiej rodzinie Paleologów (XIII-XV w.)*, Łódź 1996.

na celu ukazanie wspaniałości cesarskiej stolicy, jak np. rodzaj oficjalnej „wycieczki” po głównych budynkach Konstantynopola. Uzupełnieniem zagadnień przedstawionych powyżej jest omówienie kwestii zakwaterowania poselstw, gdzie Autor podważył tezę o jakimś konkretnym, specjalnym miejscu przeznaczonym dla zagranicznych gości, wybierano bowiem raczej te pozostające pod kontrolą cesarską, ale o różnym komforcie w zależności od ważności poselstwa, starano się także nie gromadzić przedstawicieli różnych krajów w jednym zespole budynków, raczej pilnowano, aby przebywali w oddzielnych miejscach, a także nadzoru nad nimi sprawowanego przez służby cesarskie. Rozdział kończy się uwagami na temat wartości informacyjnej doniesień posłów przebywających w cesarstwie, nie rzadko w innych celach niż oficjalne.

W rozdziale szóstym (s. 217-254) Nicolas Drocourt rozważa kwestie używania symboliki militarnej podczas działań dyplomatycznych, co miało stanowić jasny sygnał dla drugiej strony – pewnego rodzaju ostrzeżenia przed złamaniem pokoju. Istotne znaczenie przydaje również badacz faktowi używania w poselstwach szczególnie zasłużonych wojskowych. Wspomniano tutaj również przykłady prowadzenia rozmów i negocjacji podczas działań wojennych. Następnie Autor omówił kilka zasad przyświecających bizantyńskiej myśli geopolitycznej, takich jak poszukiwanie sojuszników wśród wrogów własnego nieprzyjaciela, wprowadzanie podziałów, a także unikanie jednoczesnej walki na dwóch frontach. Osobna część rozdziału to informacje na temat technik wywiadowczych, używania szpiegów, a także elementów kontrwywiadu czy wprowadzania nieprzyjaciół w błąd. Kolejny fragment badacz poświęcił na omówienie przygranicznych kontaktów, rozmów i negocjacji prowadzonych przez lokalne elity ze swoimi odpowiednikami po drugiej stronie granicy. Ostatnia część rozdziału szóstego to analiza polityki dyplomatycznej prowadzonej przez uzurpatorów, takich jak np. Tomasz Słowianin czy Bardas Sklèros. Książkę uzupełnia obszerna bibliografia (s. 265-288), a także indeksy – nazw własnych (s. 289-296) oraz ludów i miejscowości (s. 297-302). Warto dodać, że monografia wzbogacona została o świetne mapy, uświadamiające m.in. w jak ciężkiej sytuacji znalazło się państwo bizantyńskie na przełomie VII-VIII w.

Nicolas Drocourt w sposób wyczerpujący omówił w swojej pracy podstawowe elementy charakteryzujące dyplomację bizantyńską. Jednocześnie uczynił to w maksymalnie skondensowanej, krótkiej formie. Nie dziwi więc, że jego monografia traktowana jest jako pewnego rodzaju podręcznik dla adeptów bizantynistyki. Należy ją bowiem uznać za pewne podsumowanie dotychczasowych badań nad tymi aspektami funkcjonowania cesarstwa bizantyńskiego. Z drugiej strony starał się być bardzo szczegółowy w podawaniu konkretnych przykładów z relacji Bizantyńczyków z przedstawicielami państwa zachodnich czy muzułmanów. Nie ukrywał też, że wiele z przywołanych przez niego wydarzeń wymaga dalszych analiz oraz być może też świeżych reinterpretacji. Dlatego też omawiana monografia nie tylko spełnia wymogi podręcznego kompendium wiedzy, pożytecznego dla każdego zainteresowanego w zrozumieniu często skomplikowanych

przekazów bizantyńskich historiografów, ale także rodzaju przewodnika dla młodych badaczy zainteresowanych poszukiwaniem tematów dla swoich własnych analiz. Warto jednocześnie zauważyć, że trudno uznać uwagi Nicolasa Drocourta za przełomowe względem pojmowania zadań dyplomacji w cesarstwie. Jak sam podkreślił w zakończeniu swojej monografii, miała ona na celu przekonanie drugiej strony o wyjątkowym splendorze władzy cesarskiej, wynegocjowanie odpowiednich warunków dla utrzymania pokoju, często przez jego opłacenie oraz przygotowanie jak najlepszych okoliczności do prowadzenia ewentualnej wojny. Dostrzeżenie tych cech, szczególnie w kontekście docenienia pokoju, a także gotowości do jego opłacania nie wydają się niczym nowym. Zabrakło może refleksji nad duchowymi przyczynami uznawania utrzymania pokoju za tak istotny, co znalazło np. wyraz w pracach polskiego bizantynologa Sławomira Bralewskiego⁶, co prawda zajmującego się okresem wcześniejszym, w którym wszakże kształtowały się paradygmaty polityki bizantyńskiej w średniowieczu, traktowane jako klasyczne wzorce.

Bibliografia

A Companion to Byzantium and the West, 900-1204, eds. N. Droucourt, S. Kolditz, Leiden-Boston 2021.

Bralewski S., *Czy cesarz Konstantyn Wielki zabiegał o kompromis z donatystami?*, „Vox Patrum” 2000, t. 20, s. 427-448.

Bralewski S., *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek). Tom I. „Niezwykła przemiana” – narodziny nowej epoki*, Łódź 2019.

Cesarstwo Bizantyńskie 641-1204, red. J.-C. Cheynet, przeł. A. Graboń, Kraków 2011.

Czyż M., *The Syrian campaign of Romanos III Argyros in 1030 CE*, „Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis” 2021, t. 6.

Dąbrowska M., *Łacinniczki nad Bosforem. Matżeństwa bizantyńsko-łacińskie w cesarskiej rodzinie Paleologów (XIII-XV w.)*, Łódź 1996.

Droucourt N., *Diplomatie sur le Bosphore. Les ambassadeurs étrangers dans l'Empire byzantin des années 640 à 1204*, 2 vol., Louvain 2015.

La diplomatie byzantine, de l'Empire romain aux confins de l'Europe (Ve-XVe siècle), eds. N. Droucourt, E. Malamut, Leiden-Boston 2020.

La figure de l'ambassadeur entre mondes éloignés. Ambassadeurs, envoyés officiels et représentations diplomatiques entre Orient islamique, Occident latin et Orient chrétien (XIe au XVIe siècle), ed. N. Droucourt, Rennes 2015.

Leszka M.J., *Bizantyńscy intelektualiści o wojnie i pokoju (Mikołaj Mistyk i Teodor Dafnopaetes)*, „Vox Patrum” 2021, t. 77.

⁶ S. Bralewski, *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek). Tom I. „Niezwykła przemiana” – narodziny nowej epoki*, Łódź 2019, s. 101-103. Pokój oznaczał jedność, por. S. Bralewski, *Czy cesarz Konstantyn Wielki zabiegał o kompromis z donatystami?*, „Vox Patrum” 2000, t. 20, s. 427-448.

Leszka M.J., *Kontrowersje wokół bizantyńskiej polityki Symeona I Wielkiego w latach 893-913*, „Słupskie Studia Historyczne” 2011, t. 17.

Leszka M.J., *Mikołaj Mistyk, patriarcha Konstantynopola w świetle korespondencji z Symeonem, władcą Bułgarii*, „Balcanica Posnaniensia” 2011, t. 18.

Leszka M.J., *Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893-927*, Łódź 2013.

Leszka M.J., *Symeon I Wielki – pół Grek? Kilka uwag na temat znaczenia terminu ‘emiargos’ (Liutprand z Kremony, Antapodosis, III, 29)*, „Balcanica Posnaniensia” 2013, t. 20.

Błażej Cecota
ORCID 0000-0002-4746-0325
Akademia Piotrkowska
e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl

